АНГЕЛ ВЕКОВ

Г.В. ПЛЕХАНОВ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Г. В. ПЛЕХАНОВ

И СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

И2
В26

АНГЕЛ ВЕКОВ

Г. В. ПЛЕХАНОВ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

На прекрасния човек и учен – И. Н. Курбатова – дар от автора в знак на уважение и за добро колегиално приятелство

5.X.1978 – от автора
София

ПАРТИЗДАТ ● СОФИЯ 1978

3167
82

ГОС. ПУБЛИЧНА БИБЛИОТЕКА
0 6461/I
0 4730/II
941 Б

УВОД

В историята на марксизма, в историята на обществената мисъл и работническото движение в Русия и Западна Европа в края на XIX и началото на XX век видно място принадлежи на Георги Валентинович Плеханов.

Комунистите и прогресивните хора от цял свят, заедно с народите на Съветския съюз, се отнасят към Г. В. Плеханов с дълбоко уважение, ценят неговите заслуги като първи руски марксист, изиграл огромна роля за разчистване почвата за победата на марксизма в Русия и на Запад, като основател на първата руска марксистка организация зад граница „Освобождение на труда", един от най-добрите теоретици на марксизма, който стоеше, както посочваше В. И. Ленин, с една глава по-високо от много социалисти на Западна Европа и Америка.

Плеханов е скъп на съветските хора и като борец против царското самодържавие и капиталистическия строй, посветил се от юношеските си години на делото за просвещението и освобождението на руския народ. За две десетилетия, 1883—1903 г., най-важният и плодотворен период в неговата политическа, теоретическа и литературна дейност, Плеханов създаде много ценни произведения против народниците, махистите и ревизионистите.

Забележителните произведения на Г. В. Плеханов получиха широка известност сред дейците на международната социалдемокрация и се ползваха със заслу-

жено уважение. Една от най-крупните негови заслуги в международното работническо и социалистическо движение това е установяването и укрепването на интернационалните връзки на революционна Русия със западноевропейското работническо движение.

В края на XIX и началото на XX век името на Плеханов бе едно от най-популярните в средите на международната социалдемокрация и с право представителят на руската социалдемокрация беше считан за един от най-видните теоретици на Втория интернационал. Неговите забележителни трудове изиграха огромна роля за разпространението и пропагандата на марксистките идеи не само в Русия, но и в редица страни на Западна Европа, Азия и Америка.

Една от най-големите заслуги на Г. В. Плеханов пред руското и международното социалистическо движение бе борбата му против ревизионизма и неговия пръв и най-голям теоретик, германския социалдемократ Едуард Бернщайн. Неговите заслуги изпъкват още повече, когато се има предвид, че той пръв сигнализира за опасността, която ревизионизмът представляваше за работническата класа и за нейния политически авангард. Плеханов поде борбата против Бернщайн с целия си научен и публицистичен талант в години, когато водачите на Втория интернационал, в това число и ръководството на германската социалдемокрация, подценяваха опасността от ревизия на марксизма. Г. В. Плеханов пръв обяви Бернщайн и Конрад Шмид за врагове на марксизма и предложи те да бъдат изключени от партията. Борбата на Плеханов против Бернщайн се определя от В. И. Ленин като израз на най-добрите традиции на революционната руска социалдемокрация.[1] „Единственият марксист в международната социалдемокрация — пише В. И. Ленин, — който разкритикува от гледна точка на последователния диалек-

[1] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 31. С., 1951, с. 18.

тически материализъм, извън невероятните пошлости, наприказвани от ревизионистите, бе Плеханов."[2]

Еволюцията на Плеханов към меншевизма след 1903 г. не попречи на В. И. Ленин високо да цени неговите произведения против ревизионизма в руското и международното социалистическо движение. През 1906 г., когато вече бяха в два различни лагера, в предговора си към книгата на К. Каутски „Движещи сили и перспективи на руската революция" В. И. Ленин пише: „...теоретическите работи на последния (Г. В. Плеханов — б. а.), главно критиката на народниците и опортюнистите, си остават трайна придобивка на социалдемократите в цяла Русия и никаква „фракционност" не ще да заслепи човека, който притежава макар що-годе „физическа сила на ума", до забравяне или отричане на важността на тази придобивка".[3]

Заедно с тези положителни оценки В. И. Ленин не един път справедливо бе осъждал политическото грехопадение на Плеханов, неговия преход към меншевизма и социалшовинизма, сериозните му отстъпления от революционния марксизъм в областта на политиката, тактиката и теорията на работническото движение.

При оценката на наследството на Плеханов е необходимо да се имат предвид и указанията на Ленин, че в своите философски работи до 1903 г. той заема винаги правилни марксистки позиции. В съчиненията му обаче по въпросите на политиката и тактиката на работническото движение той бе допускал често и сериозни грешки.[4]

Продължавайки делото на Маркс и Енгелс по пропагандата на социализма, често пъти и в теорията, и в

[2] Пак там. Т. 15, с. 22.
[3] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 11, с. 414.
[4] *Курбатова, И. Н.* Г. В. Плеханов — видный деятель международного рабочего движения. „Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова", Т. 2, М., 1973, с. 8.

практиката Плеханов не можеше да преодолее ограничеността, свойствена на представителите на европейското работническо движение от това време. Даже в тези години, когато Плеханов беше марксист и написа своите най-хубави произведения, не придаваше дължимото значение на селския въпрос, надценяваше революционните възможности на либералната буржоазия, не разбра необходимостта от превръщането на социалдемократическите партии в партии от нов тип, не винаги вярно разбираше ръководната роля на партията в работническото движение, подценяваше значението на влиянието и връзките на партията с профсъюзното движение и др. Плеханов не достигна до схващанията на В. И. Ленин, че в новата епоха, епохата на империализма постави пред руското работническо движение нови исторически задачи, които не бяха стояли пред нито един отряд на международното работническо движение до това време. Плеханов си остана далеч от мисълта, че центърът на революционното движение се е преместил в Русия и че руските марксисти са призвани да бъдат пионери при изработването на теоретическите проблеми на социалистическата революция.

В историята на философската мисъл, в историята на руската и световната култура на Плеханов е отредено видно и почетно място. Неговите бележити философски трудове съставляват цяла епоха в развитието на руската обществена мисъл, трудове, по които, както Ленин неведнъж е посочвал, са се учили и възпитавали цели поколения марксисти.

Интересът към литературното наследство на Плеханов, към неговите политически, философски, икономически, литературно-естетически възгледи датира още от първите години след Октомврийската революция. Различни бяха обаче, както ще видим, политическите подбуди и мотиви на неговите изследователи. Трябва определено да се каже, че тон за изучаването на литературното наследство на Плеханов, особено на неговите философски съчинения, даде сам Ленин. Той постоянно съветваше младото поколение на съветската страна да чете и изучава трудовете на Плеханов. „Струва ми се — писа В. И. Ленин през 1921 г., — че е уместно да забележа за младите партийни членове, *че не може* да станеш *истински* комунист, без да изучаваш — *именно да изучаваш* — всичко, написано от Плеханов по философията, тъй като това е най-хубавото в цялата международна литература по марксизъм."[5]

Така писа Ленин за Плеханов три години след смъртта му. Не някой друг, а пак Ленин предложи да се издадат за широката читателска маса популярните философски съчинения на Г. В. Плеханов. Скоро след това той предложи да се издаде и пълно събрание на неговите съчинения и в най-скоро време да бъде издирена архивата на Плеханов, пръсната по различни градове на Западна Европа, където той бе живял и работил от 1880 г. до завръщането си в Русия през м. март 1917 година. През 1918 г. В. И. Ленин подписа специален декрет за поставянето на монументи на най-великите революционери, обществени деятели и поети, в това число и на Г. В. Плеханов. През 1928 г. бе взето решение и за създаването Дом на Плеханов в Ленинград, в който да се съхранява богатото му литературно наследство.[6]

Като се почне от първите години след смъртта на Плеханов (1918 г.) и се стигне до наши дни, за него са написани повече от 400 книги, брошури, сборници и изследователски статии.[7] В съветското Плехановедение могат да се набележат главно три периода в изучаване

[5] *Ленин В. И.* Съч. Т. 32, с. 84.

[6] „Литературное наследие Г. В. Плеханова", СОЦЭКГИЗ, М., 1934, сб. Т. I, с. 1—9.

[7] *Жуйков, Г. С.* Автореферат докторской диссертации. — Группа „Освобождение труда", Ленинград, 1968, с. 2.

литературното наследство и политическата дейност на Г. В. Плеханов.

Първият период, обхващащ годините от 1918 до края на 20-те години, се характеризира с едно некритическо, апологетично отношение към живота и политическата дейност на Плеханов, период, в който се игнорираха или най-малкото подценяваха ленинските оценки за Плеханов и неговата сложна и противоречива идейно-политическа еволюция. Авторите на ред монографии, статии и мемоари, близки приятели и съратници на Плеханов, преувеличаваха неговите заслуги и не виждаха политическите грешки на Плеханов, неговата еволюция към меншевизма и социалпатриотизма, която го доведе в лагера на враговете на Октомврийската революция.[8] Грубият антинаучен субективизъм в тия трудове пречеше на младото поколение правилно да се ориентира в богатото и противоречиво литературно наследство на Плеханов, да види неговото действително място в историята на руското и международното работническо и социалистическо движение.

Вторият период в Плехановедението е свързан с годините на култа към личността на Сталин, когато се отделяше малко внимание на приноса и заслугите на Плеханов в развитието и пропагандата на марксизма, подценяваше се борбата му против бернщайнианската критика на марксизма. Дълги години се принизяваше ролята на Плеханов и в международното работническо и социалистическо движение. Г. В. Плеханов се обвиняваше от неговите критици в центризъм даже и в тези години, когато той от марксистки позиции водеше борба против опортюнизма в международната социалдемокрация.[9] Догматичният, антиленински начин на

[8] *Бубнов, А. С.* Ревизия роль В. И. Ленина в истории русского марксизма. — „Большевик", № 1, 1925; *Полевой, Ю. З.* Об исторических взглядах Плеханова. — „Вопросы истории", № 8, 1954.

[9] Срв. *Зайдель, Г.* Очерки истории. Второго Интернационала (1889—1914). Выпуск 1. Л. — „Прибой", 1930, с. 9.

мислене пречеше на някои изследователи в тия години да изследват сложния и противоречив Плеханов, да се ориентират по ленински в литературното му наследство, където наред с преобладаващите ценни мисли и оригинални идеи се съдържаха и много политически погрешни положения. Нихилистичното настроение в тези години се подхранваше и от факта, че политическите грешки на Плеханов се използваха от представителите на различните антимарксистки течения, като меншевиствуващите идеалисти, космополити, вулгарни социолози и др., за да водят борба против Ленин и ленинизма. Именно борбата против тези антинаучни, антиленински и антипартийни течения доведе до положението, че Плеханов беше повече критикуван и по-малко изучаван. Култът към Плехановата ортодоксия през 20-те години се замени с формулировки от рода на тези, че „Плеханов видял противоречията между буржоазията и феодализма, но не видял другите противоречия — противоречията между пролетариата и буржоазията, между класата на експлоататорите и класата на угнетените"[10].

Издадените през 30-те години осем сборника от неговото „Литературно наследство" се посрещнаха твърде скептично. С право Р. М. Плеханова писа през 1938 г. „За голямо мое съжаление аз рядко срещам сериозна и задълбочена критика на подготвените от нас и печатани в СОЦЭКГИЗ посмъртно трудове на Плеханов. В болшинството случаи млади, подвизаващи се отскоро на философското поприще работници безцеремонно и високомерно оценяват Плеханов като философ, извращават неговите политически и социални възгледи, тактиката му, а понякога го потупват по рамото с думите „Ничего старик, недурно"[11].

Третият период в изучаването на Плеханов започва

[10] Вж. Эстетика и литературные теории Г. В. Плеханова. М., 1968, с. 3.

[11] Архив Дом Плеханова (По-нататък АДП). В. 62. 21. л. 2

от втората половина на 50-те години. Началото на този период е свързано с историческите решения на XX конгрес на КПСС и постановлението на ЦК на КПСС по случай 100-годишнината на Г. В. Плеханов.[12] С това постановление бяха ясно определени задачите на съветската историческа наука, в това число и на изследователите на Плеханов. Постановлението на ЦК на КПСС даваше принципиална ленинска насока за обективно вярна оценка на неговото теоретическо наследство, на силните и слабите му страни.

В резултат на благотворното въздействие на решенията на XX конгрес на КПСС в последните години в Съветския съюз литературата за Плеханов се увеличи многократно.

Към Плеханов се проявява интерес и в наши дни в средите на историците немарксисти. В условията на остра класова идеологическа борба буржоазните историци се опитват и днес да използват името на Плеханов в борбата против съвременното комунистическо движение. Използвайки липсата на всестранни и пълни изследвания за Плеханов, те правят опити да принизят неговата роля и по този начин да омаловажат ролята на руското работническо движение във Втория интернационал, както и историческия опит на КПСС. Други пък преувеличават ролята на Плеханов в революционното движение и го представят като единствено „светло петно" в марксистката литература, противопоставят неговите произведения на тия на Маркс, Енгелс и Ленин и изказват съжаление, че работническата класа в Русия е тръгнала не с Плеханов, а с Ленин. Плеханов ни се представя като обикновен либерал, който симпатизирал само на отделни положения на марксизма.[13]

[12] Вж. „Справочник Партийного работника". М., 1957.

[13] *Коровкин А. М.* Г. В. Плеханов и Второй Интернационал 1889—1914 г. г. Автореферат кандидатской диссертации. Л., 1971, с. 8—9.

Най-крупната работа в буржоазната историческа литература за Плеханов в последните години се явява изследването на професора от Стенфордския университет на САЩ С. Барон „Плеханов — баща на руския марксизъм". В неговото криво огледало Плеханов е представен едва ли не като единствения лидер на ортодоксалния марксизъм, който през целия си живот е водил борба против две отклонения от марксизма: ревизионизма на Бернщайн и болшевизма на Ленин. И цялата тази борба на Плеханов, според проф. Барон, е била напразна, защото въпреки и независимо от Плеханов ревизионизмът е възтържествувал на Запад, а болшевизмът в Русия.[14] Изследванията на буржоазните историци-антимарксисти показват не само тяхната безпомощност да се ориентират в богатото теоретическо наследство на Плеханов, но и стремежа им грубо да фалшифицират фактите в угода на техните класови интереси.

* * *

С името на Г. В. Плеханов — видния деец на руското и международното работническо и социалистическо движение, първия пропагандист на марксизма в Русия, е тясно свързано и българското социалистическо движение. За съжаление научната литература и изследванията за влиянието на Плеханов върху развитието на марксистката мисъл в България са все още твърде оскъдни и недостатъчни.

В историографско отношение на Георги Бакалов първо принадлежи заслугата за проучване влиянието на Г. В. Плеханов в България. Още през 1924 г. на страниците на партийното списание „Нов път" Г. Бакалов публику-

[14] За буржоазните фалшификации на ролята на Г. В. Плеханов в историята на марксизма в Русия, Вж. *Йовчук, М. Т.* Г. В. Плеханов и его труды по истории философии. М., 1960, с. 310—313. *Поляжский, Ф. Я.* Экономические взгляды Г. В. Плеханова. М., 1965, с. 434—446.

ва студията си „Плеханов в България“[15], в която той прави подробен преглед за проникването на произведенията на Плеханов в България. Заедно с това той дава и лични спомени за живота на Плеханов в Женева. По-късно Г. Бакалов публикува няколко статии за Плеханов, от които най-голяма историографска стойност имат „Бегли спомени за Г. В. Плеханов“[16] и „Плеханов и общоделците“[17]. В тези свои статии Бакалов още не вижда ясно меншевишките позиции на Плеханов.

Г. Бакалов беше свързан така със семейството на Плеханов, че и след неговата смърт той продължава да поддържа оживена кореспонденция с жената на Плеханов — Розалия Марковна, и да я подпомага активно в издирването и публикуването на неговото огромно литературно наследство.

Георги Бакалов не само помага на сътрудниците на Дома на Плеханов при издирването и публикуването на литературното наследство на Плеханов[18], но и сам се зае с публикуването на редица документи и писма на Плеханов, отнасящи се до социалистическото движение на България. Особено активна научноизследователска дейност той разгръща по време на своята емиграция в Париж (1926—1929 г.), а след това и в Москва. В Париж Бакалов работи като чиновник в съветското търговско представителство. Тук заедно с Кр. Раковски, който е съветски пратеник по това време в Париж, те разгръщат активна дейност по издаването на литературното наследство на Плеханов. В Париж Бакалов подготвя за печат на руски език статията „Плеханов в България“, която публикува през 1928 г. в съветското списание „Летописи марксизма“.[19] Във връзка с подготовката на

[15] Сп. „Нов път“, I, 1924, кн. 12, с. 361—365; кн. 13, с. 393—399.
[16] Сп. „Наковалня“, бр. 80, 16. VI. 1927.
[17] Пак там, бр. 83, 7. VII. 1927.
[18] Вж.: „Литературное наследие Г. В. Плеханова“. Соц. аг. — Изд., М. 1934, Сб. I. т. с. 8.
[19] Архив Дома Плеханов — АПД (ед. хр. В. 34109).

тази статия Бакалов пише на Розалия Марковна: „Скъпа Розалия Марковна, мисля, че ще Ви бъде интересно да прочетете напечатани на руски език три статийки на Георги Валентинович в моята бележка „Плеханов в България“. Изпращам Ви ги в ръкопис с молба да ги прегледате до утре, за да ги изпратя по-бързо за печат. Аз мога и сам да дойда у вас да я взема, ако може да ме приемете.“[20]

През пролетта на 1929 г. Г. Бакалов е напуснал вече Париж и живее в Москва. Като работник в Института Маркс—Енгелс—Ленин (днес Институт по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС), където завежда „научен кабинет“, той има възможност за пръв път да се отдаде всецяло на една задълбочена научноизследователска дейност. Това са най-плодотворните години от неговия живот. От Москва Бакалов продължава да поддържа връзки с Розалия Марковна в Ленинград и оказва помощ на сътрудниците на Дома на Плеханов по издирване, уточняване и датиране на Плехановото литературно наследство. Тази си дейност Бакалов разглежда като свое важно партийно задължение. Той отдава голямо значение на историята на партията като средство за възпитание на комунистите и подобно на Благоев и другите негови съратници има големи заслуги към нашата историко-партийна наука. Остави ни в това отношение ценно наследство.[21]

При издирване наследството на Плеханов и особено на това, което се отнася до социалистическото движение в България, Бакалов не жалеше сили. В Дома на Плеханов в Ленинград са запазени много писма от Бакалов и до Бакалов, свидетелстващи за неговата дейност и заслуги към този Дом, създаден, както споменахме, по личното указание на Владимир Илич Ленин. Към Бака-

[20] Пак там, ед. хр. В. 34102. Статията на Бакалов е публикувана и в „Избрани произведения на Г. Бакалов“. Т. 4, с. 184—205.
[21] АДП, ед. хр. В. 3411.

лов се задават много въпроси за датиране на документи, за обяснителни бележки, за уточняване на снимки и т. н. („Вашите указания, четем в едно писмо до Бакалов, изпратено му от научните сътрудници на споменатия архив, ни дадоха възможност да намерим тези работи в полския печат").[22]

Могат да се приведат още много подобни факти, свидетелствуващи за големия интерес на Бакалов към Плеханов и за неговата помощ при издирването на Плехановото литературно наследство, но и тези са достатъчни, за да видим, че до края на живота си за него темата Плеханов си остава актуална. Но това не означава, че Бакалов си остава безкритичен поклонник на Плеханов. Към неговото наследство той подхождаше от позициите на ленинизма, критикувайки слабите страни в дейността на Плеханов и неговите теоретически и политически грешки.

Принципни положения за мястото и ролята на Г. В. Плеханов в българското социалистическо движение съдържат редица трудове на Христо Кабакчиев, Тодор Павлов, Сава Гановски, Жак Натан, Димитър Косев, В. Хаджиниколов и др.[23]

Редица автори на монографични произведения, като И. Йотов, Д. Митев, А. Тодоров, Кр. Шарова, В. Хаджиниколов, А. Аврамов, Е. Бужашки, М. Исусов, И. Самуилов, К. Пинкас, и от съветските историци А. М. Шнитман, частично разглеждат едни или други страни от

[22] Пак там, ед. хр. В. 4. 9.

[23] *Кабакчиев, Хр.* Ленин и българските социалисти. Избр. произведения. БКП. С. 1954.; *Павлов, Т.* Димитър Благоев като творчески марксист-теоретик. — „Ново време", 1956, № 5; *Гановски, Сава.* Плеханов, бележит марксист-революционер. — „Ново време", 1956, кн. 11; *Натан, Ж.* Димитър Благоев (Дядо). — „Ист. преглед", 1948—1949, № 5; Икономическите възгледи на Д. Благоев. С., 1953; *Косев, Д.* Димитър Благоев като историк. Сб. „100 години Димитър Благоев". С., 1956; *Хаджиниколов, В.* Д. Благоев и връзките на българската работническа класа с руското революционно движение. Сб. „100 години Димитър Благоев". С., 1956.

влиянието на Плеханов върху теорията и практиката на тясносоциалистическата партия.[24]

Към изследванията, посветени специално на връзките на Плеханов с българските социалисти, могат да се отнесат трудовете на А. М. Шнитман, А. Веков, И. Н. Курбатова, М. М. Шевченко, К. Андреев.[25]

Липсата на специални монографични изследвания показва, че все още българската историческа, философска,

[24] *Йотов, И.* Из борбите на тесните социалисти против опортюнизма на Втория интернационал (1903—1919). С., БКП, 1964; От същия автор: Централизмът и българското социалистическо движение (1905—1920). С., БКП, 1969; *Митев, Д.* Към въпроса за пролетарския интернационализъм на БРСДП (т. с.). С., БКП, 1957. *Тодоров, А. Ст.* Борбата на революционните марксисти против „българския ревизионизъм" — обществото, 1900—1903 г. С., БКП, 1959. От същия автор: Историческото място на БРСДП (т. с.) в международната социалдемокрация, 1914—1917 г. С. Наука и изкуство, 1962; *Шарова, Кр.* Разцеплението на БРСДП през 1903 г. С. БКП, 1955. *Хаджиниколов, В.* Отражението на Първата руска революция в България. С. БКП, 1956. От същия автор: Интернационалистическите традиции на Българската комунистическа партия. С. БКП, 1962; *Аврамов, А.* Политическата стратегия и тактика на БКП, 1903—1923. С. Партиздат, 1974; *Бужашки, Е.* Д. Благоев и победата на марксизма в българското социалистическо движение, 1885—1903 г. С. БКП, 1960; *Исусов, М.* Революционното професионално движение в България (1903—1912). С., 1965. Профиздат; *Самуилов, И.* С болшевиките в борба за нов интернационал. Партията на тесните социалисти и Цимервалдското обединение. С. БКП, 1954; *Пинкас, К.* БРСДП (т. с.) — непримирим борец против българския опортюнизъм. 1914—1917. С. БКП, 1968; *Шнитман, А. М.* Интернационалните връзки на В. И. Ленин с революционното работническо движение в България. С. Партиздат, 1970.

[25] *Шнитман, А. М.* Болгарски переводы марксистской литературы 90-х г. г. XIX столетия и группа „Освобождение труда", Историко-философский сборник, Мурманск, 1969; *Курбатова, И. Н.* Г. В. Плеханов и революционные социалдемократическое движение в Болгарии, „Вестник Ленинского Университета", Серия истории, языка литературы, № 14, выпуск 3, 1958; *Христов (Веков) А.* Г. В. Плеханов и българските социалисти. Известия на Института по история на БКП, С., 1957 № 1—2; *Веков, А.* Г. В. Плеханов и борбата против обшодеството в България (1900—1903 г.). — Известия на Института по история на БКП, С. 1965, № 33; Г. В. Плеханов и партията на тесните социалисти (1903—1914 г.). „Историч. преглед", № 3, 1967.; Д. Благоев и Г. В. Плеханов. — Философска мисъл" № 11, 1976; *Шевченко, М. Н.* Роль Г. В. Плеханова и В. И. Ленина в распространении и утверждении марксизма в Болгарии. — „Славянски сборник". Воронеж, № 1, 1958; *Андреев, К.* Философските връзки между руските и българските марксисти, (1883—1917 г.). С. БАН, 1976.

икономическа, литературоведческа и естетическа наука са в дълг пред името на Плеханов, който дълги години беше единственият всепризнат след Маркс и Енгелс марксист, от трудовете на който се учиха и възпитаха цели поколения български марксисти и на когото партийната идеологическа мисъл е много задължена.

Научното и всестранното изследване на един такъв въпрос не е по силите на един автор и то изисква обединените усилия на историци, философи, икономисти, литературни историци и др. Само така може да се придобие пълна представа за онова широко и многостранно влияние, което Плеханов е оказал на социалистическата мисъл в България и което оставя трайни следи дълги години след неговата смърт.

Нужно е да се обнародват още много извори, пръснати в българските и задграничните архивохранилища, в периодиката, вестниците, и то не само от партийния марксистки печат, но и от периодичните издания на различните други социалистически направления и течения.

Липсата на специални изследвания по историята на опортюнизма в България затруднява да се направят по-пълни обобщения за отношението на общоделците, а покъсно и анархолибералите към възгледите на Плеханов и неговата еволюция към меншевизма. И благоевци, и сакъзовци, анархолибералите и прогресистите търсеха идейна подкрепа в съчиненията на Плеханов, макар и в много отношения моралното право да считат Плеханов за свой учител дълги години имаха само благоевци.

С настоящото изследване авторът си поставя за задача да покаже мястото и ролята на Плеханов в развитието на марксистката мисъл в България, характера, съдържанието и етапите на това влияние. Все още не са напълно научно изяснени въпросите, свързани с характера на връзките и влиянието на Плеханов след преминаването на последния на меншевишки, а след това и на социалшовинистически позиции. Това са години на сложна идейно-политическа еволюция, когато безспорно положителното влияние на Плеханов до 1903 г. се превръща постепенно в своята противоположност и започва да тежи с отрицателната си страна. Тук авторът прави по същество за пръв път опит да изследва идейната близост на БРСДП (т. с.) с марксиста Плеханов и различията с Плеханов-меншевика, чиито опортюнистически възгледи в началото на Първата световна война прерастват в социалшовинизъм. Критичното отношение към Плеханов, обявено открито в началото на Световната война, бе още социален лакмус, който показа още веднъж марксистката зрелост на тясносоциалистическата партия, нейната вярност към принципите на пролетарския интернационализъм.

Авторът не претендира за изчерпателност при разглеждането на всички въпроси, свързани пряко или косвено с влиянието на Плеханов. Основната авторова концепция е да разгледа само въпросите, които показват как и доколко тесните социалисти, придържайки се в Марксовото учение, въпреки безспорния авторитет, с който Плеханов се ползва у нас и след 1903 г., в редица случаи застъпваха възгледи по-близки до Ленин, отколкото до тези на Плеханов, или го подкрепяха дотолкова, доколкото той все още стоеше на марксистки позиции и заедно с Ленин участвуваше в борбата против ликвидаторите и троцкизма, и когато те подкрепяха Плеханов, подкрепяха у него здравото марксистко начало. Поради голямата теоретическа и фактологическа обемност на темата авторът съвсем бегло е разгледал в тази светлина и някои слаби страни от идейно-теоретическата и практическата дейност на тесните социалисти, когато се чувствуваше влиянието на Плеханов и на някои други дейци на Втория интернационал. По-голямо място в изследването е отделено на въпросите, свързани с главната наша цел, а именно — да покажем, че близостта с Плеханов не е близост с меншевизма, а ре-

волюционна, марксистка близост. В противен случай не можем да обясним факта, че една революционна марксистка партия, която стоеше най-близко до Ленин и болшевиките в международната социалдемокрация, извърши три поредни очиствания на своите редове, може да поддържа меншевика Плеханов.

Изследователите все още не са дали научнообоснован отговор на въпроса, доколко ярко манифестираното разграничаване с тесните социалисти от Плеханов по време на Първата световна война, смелата критика срещу „учителя" отдалечаваха партията от Плеханов, от социалдемократизма на Втория интернационал и я сближаваха с Ленин и болшевиките. С изследването на тези въпроси авторът си поставя за задача да покаже разнопосочието в развитието на теснячеството като своеобразно революционно марксистко течение и Плеханов. Това разминаване с „учителя" го нарежда в най-левия фланг на международната революционна социалдемокрация, която приветствува Великата октомврийска социалистическа революция и тръгна по пътя на ленинизма, а Плеханов затъна в блатото на социалшовинизма и не можа да разбере световноисторическото дело на руския пролетариат, историческата мисия на който той така далновидно на времето прозря.

Като червена нишка през цялото изследване е прокарана идеята, която авторът аргументирано утвърждава, че за Благоев и тесните социалисти няма непоклатими авторитети и Плеханов стана пример как постъпваха и бяха постъпили тесните социалисти с всеки, който изменяше на пролетарския интернационализъм и на марксизма. За тесните социалисти имаше един критерий и това бяха идеите на марксизма. Който — по тяхно убеждение — се отклонеше от тези идеи, той преставаше да бъде техен учител. Това беше една от най-положителните черти на тесните социалисти.

Когато пишехме настоящата книга, сили и импулс ни

даваше съзнанието, че вършим едно полезно научно и партийно дело, възкресявайки пред младото и бъдещото поколение интернационалните връзки между българското и руското революционно движение, олицетворени най-вече чрез първия руски теоретик и пропагандатор на марксизма Г. В. Плеханов. Българската комунистическа партия, оценявайки от ленински позиции литературното наследство на Г. В. Плеханов, е считала винаги за гордост, че нейните кадри се възпитаваха редица години под непосредственото влияние на Плеханов, учеха се от неговите марксически трудове и ги използваха като важно идеологическо оръжие в борбата против ревизионизма и буржоазната идеология.

* * *

Влиянието на марксистките трудове на Плеханов върху развитието на социалистическото движение не е еднакво в различните страни по своите размери и дълбочина, но почти няма социалистическа партия в света, която да не е изпитвала в една или друга степен това влияние. Българската социалдемократическа партия беше една от тези партии, които изпитваха в най-голяма степен това влияние, проникващо в България, както чрез личните контакти, които Плеханов поддържаше с българските марксисти, така и чрез неговите съчинения, които масово се превеждаха и издаваха в България. Съвършено прав е Г. Бакалов, който казва, че влиянието на Плеханов „би трябвало да се диря навсякъде в българското социалистическо движение"[26]. Това влияние по-късно беше заменено с влиянието на продължителя на делото на Маркс и Енгелс — В. И. Ленин, което е положително на всичките етапи от развитието на партията и имаше решаващ исторически характер.

[26] *Бакалов, Г.* Избр. произв. Т. 4, 1954, с. 190.

Влиянието на Плеханов, неговите лични връзки и контакти с българските социалдемократи е само една съставна част от общото културно и идеологическо влияние на руската революционна мисъл и конкретно проявление на органическите връзки между българската и руската марксистка мисъл. Това влияние минава през няколко етапа, обусловени от политическото и идеологическото развитие, както на Плеханов, така и на партията на тесните социалисти.

През първия етап — народническия (1876—1883 г.) — връзките му с българите бяха слаби, те са твърде спорадични и носят случаен характер. В тези години се слага началото на интереса му към България като славянска страна, където се води на живот и смърт националреволюционна освободителна борба, която среща симпатиите и съчувствието на руските революционери народници. След емигрирането и установяването му в Швейцария той се осведомяваше за обществено-политическия живот в България чрез намиралите там политическо убежище руски народници, с повечето от които го свързва съвместна революционна дейност в Русия.

През втория етап — от 1883 г. до 1903 г., — когато Плеханов от народник става марксист, връзките му с българските революционни марксисти бяха най-интензивни, най-плодотворни, най-оживени и разнообразни. В тези години Плеханов е в своя зенит на голям революционер, на виден деец на руското и международното работническо движение. Влиянието през този етап бе благотворно и положително, дълбоко и многостранно. То се определя от ролята на Плеханов в руското и международното работническо движение като виден теоретик и пропагандист на марксизма. Но още през този етап в отделни случаи това влияние, както ще видим, има и отрицателни страни. Характеристиката, която Плеханов прави за селячеството като реакционна маса, невярната оценка за руската либерална буржоазия като революционна сила и т. н. се възприемат безкритично от тесните социалисти и ще тегнат години в тяхната идеологическа и практическо-организационна дейност.

Третият етап това е меншевишкият период от живота и дейността на Плеханов — от 1903 до 1918 г. И сега връзките на българите с Плеханов продължаваха. До войните той е все същият голям и обаятелен авторитет за българските тесняци, те продължаваха да го считат за свой учител, да търсят неговите произведения и съвети, да го молят активно да сътрудничи в печата. Но личните контакти през този период намаляваха, те нямат силата и интензитета на годините до 1903 година. Този период, особено годините след войната, бяха преломни както за Плеханов, така и за партията на тесните социалисти. Но тук вече наблюдаваме началото на две противоположни тенденции, които все повече ги раздалечават.

Влиянието на Плеханов върху партията на тесните социалисти през меншевишкия период от неговата дейност може да се раздели на три подпериода.

Първият подпериод — това са годините от разцеплението през 1903 г. до началото на Първата световна война. Той се отличава с едно голямо своеобразие и сложност, което ние разглеждаме по-подробно на съответното място. Тук ще отбележим само, че тесните социалисти продължават да уважават Плеханов като крупен марксист, да виждат в негово лице главната фигура в руското социалдемократическо движение, да ценят високо неговите трудове. Характерното за този период е, че тесните социалисти не се изказват открито против Плехановия опортюнизъм, но се различават от него по ред основни въпроси на революционната теория и практика. Влиянието на Плеханов през този подпериод може да се разглежда от две противопо-

ложни една на друга страни — положителна и отрицателна. Откритата критика на социалшовинизма на Плеханов показа обаче, че тази отрицателна страна на Плехановото влияние не е оказала дълбоко въздействие на партията.

Вторият подпериод в отношението на партията към Плеханов е свързан с откритото осъждане на социалшовинистическата позиция, която той заема по отношение характера на Първата световна война и която се оценява като измяна на марксизма и напускане принципите на пролетарския марксизъм.

Третият подпериод това са годините след Октомврийската революция, когато БРСДП (т. с.) осъди антимарксистките възгледи на Плеханов за характера и перспективите на социалистическата революция в Русия.

Общо взето за периода до смъртта на Плеханов неговото влияние беше преди всичко положително за идейното развитие на българската социалдемокрация, въпреки че то игра известна задържаща роля по отношение започналия процес на проникване и въздействие на ленинските идеи. Големият авторитет на Плеханов в известна степен засенчва, макар и временно, името на Ленин и това ново, което той внесе в съкровищницата на марксизма. Едва в годините на Първата световна война партията на тесните социалисти започна да се разграничава от Плеханов, започна да го критикува и да отхвърля някои негови погрешни положения. Това беше историческа крачка на българските марксисти към ленинизма, което ги характеризира като самостоятелни и верни на Марксовото учение дейци.

Твърдото придържане на тесните социалисти към Марксовата теория им помогна да разберат отстъплението на Плеханов от марксизма по въпросите на войната и революцията и да подхвърлят на открита и безпощадна критика неговите неправилни възгледи. Тази

критика на Д. Благоев свидетелствува за това, че е турено началото на откритото разграничаване от Плеханов, от бившия учител, който е преминал на страната на социалшовинистите. По-нататъшното движение по пътя на ленинизма е предопределено. Българските марксисти, разочаровани от своя учител, под влиянието на Ленин и на Октомврийската революция намират верния път.

Макар и БКП да беше влязла в Коминтерна и тесняшката идеология да беше се показала вече като недостатъчно идеологическо въоръжение, все още в партията имаше кадри, които надценяваха Плеханов и подценяваха Ленин като теоретик, като продължител на марксизма, на теоретическото дело на Маркс и Енгелс. Надценяването на Плеханов като революционен теоретик беше по същество подценяване на Ленин като такъв. Болшевизацията на партията означаваше критично виждане слабостите на Плеханов, неговите меншевишки грешки. Ленин помогна БКП да види и обективно да прецени кои от неговите произведения са запазили своята научна и политическа стойност и кои вече са остарели с оглед новите задачи.

Опитът на класовата борба у нас и грешките, допуснати от партията, показаха, че нейното тесняшко въоръжение не издържа историческата проверка и показа своята несъстоятелност. В процеса на болшевизацията политическото влияние и авторитетът на Плеханов значително намаляваха. Дейците на партията бяха осъзнали и знаеха вече за неговото отрицателно отношение към Руската революция, неговия скептицизъм към перспективите на социалистическата революция в Русия. Всичко това улесняваше идеологическото преустройство на партията. Традициите на плехановизма обаче все още се чувствуваха. Проблемът за ленинизацията на идеологическия фронт беше труден и мъчителен процес.

Преустройството на ленински основи и преодоляването традициите на Плеханов означаваше не просто заменянето на едни формулировки с други, а извършването на дълбок исторически поврат и прелом в идеологията, политиката, стратегията и тактиката на партията.

Но и за най-горещите привърженици на Плеханов ставаше ясно, че след Октомврийската социалистическа революция той не може повече да бъде „властител на мисълта", какъвто е бил до това време.

•

След смъртта на Плеханов у нас се натрупа значително количество публицистична и научна литература. При изучаване Плехановото влияние в България ние ще срещнем разнородни разсъждения, груб субективизъм и антиисторически подход при оценките за Плеханов. Покъсно, в годините на култа към личността, Плеханов също така повече беше критикуван, отколкото изучаван. Едва след Априлския пленум на ЦК на БКП през 1956 г. се създадоха у нас благоприятни условия за едно пълно, вярно, обективно изучаване и оценяване на неговото влияние, за възстановяване на ленинските оценки за Плеханов и неговото литературно наследство.

1

Г. В. ПЛЕХАНОВ И СЪЗДАВАНЕТО НА МАРКСИСТКАТА ПАРТИЯ В БЪЛГАРИЯ (1885—1903 г.)

§ 1. Г. В. Плеханов и борбата против народничеството в България

Преди да пристъпим към изложението, нека приведем кратки биографични данни за Георги Валентинович Плеханов. Роден е на 11 декември 1856 г. в с. Гудаловка, Липецки уезд, Тамбовска губерния, в семейството на дребния дворянин Валентин Петрович Плеханов. Бащата на Плеханов бил извънредно трудолюбив и образован човек. По свидетелство на неговите съвременници той се отнасял твърде високомерно към царските власти и подчертавал своето дворянско произхождение, като обичал да повтаря, че „голямата корона на царя е направена от нашите малки корони".

Майката на Георги Валентинович, Мария Феодоровна Белинская, произхожда от бедно дворянско чиновническо семейство, намираща се в далечно родство с великия руски критик Висарион Григориевич Белински.

Своето детство Плеханов прекарал на село. Още там бащата — Валентин Петрович, се стремял да възпитава у младия юноша любов към труда и забранявал да прибягва до помощта на прислугата. Ако той виждал децата си да бездействуват, обръщал се към тях с думите: „Защо стоите така, работете!" И веднага им намирал работа.[1]

[1] За детските години на Г. В. Плеханов вж: *Чумаченко, В. Г.* Г. В. Плеханов видающийся теоретик и пропагандист марксизма; Учпедгиз, М. С. 8; *Семашко, Н. А.* О детских годах Г. В. Плеханова „Каторга и ссылка", № 7, 1923; *Позднякова-Плеханова, В. В.* Детство и отрочество Г. В. Плеханова. Сб. Группа „Освобождение труда", № 1, 1923; *Дейч, Л.* Молодость Г. В. Плеханова — „Былое", № 13, 1918; *Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова,* М. — „Мысль", 1973, с. 8—9.

В дома на Плеханов имало богата библиотека, състояща се предимно от книги по военното изкуство. Този специфичен подбор на книги се обяснява с това, че бащата бил запасен щаб-ротмистър и имал слабост към литературата по военно изкуство. Голяма част от свободното си време младият Плеханов прекарвал в бащината си библиотека. Четейки книги по военно изкуство, той започва да мечтае да стане пълководец. Когато идва време да постъпи в училище, бащата искал да го запише в „гражданската част", но Г. Валентинович възроптал и гордо заявил, че той никога не би искал да стане „писарушка". Бащата отстъпил на своя любимец и след блестящо издържания изпит през 1866 г. той е записан във Воронежката закрита военна гимназия.

Голямо влияние върху Плеханов в гимназията оказва преподавателят му по литература. Той забелязва способностите на младия Плеханов и със своите съвети способствува за развитието на литературните му интереси. В по-горните класове на Воронежката гимназия Плеханов обърнал върху себе си вниманието на учителя по „закон божи". Г. В. Плеханов прилежно изучавал новия и вехтия завет и задава често изненадващи по своята дълбочина въпроси. Свещеникът преподавател поощрявал любознателността на Плеханов и сам няколко пъти допуска диспут между себе си и ученика, който аргументирано, остроумно и убедително критикувал догмите на православната църква. След третия диспут свещеникът вече му заявил: „Не, млади момко, трябва да оставим вече тези дискусии, иначе уроците по закон божи може да се превърнат в уроци по безбожие"[2].

През 1873 г. Г. В. Плеханов успешно завършва гимназията и още през същата година се записва в известното Константиновско юнкерско училище в Петербург. Оттук води и началото си и запознаването му с произведенията на Херцен, Чернишевски и Добролюбов, за да се влюби за цял живот в тях, а по-късно и да им посвети ред свои изследвания.

Не е изминала и една година и Плеханов, отвратен от порядките в царската армия и военните училища, се

[1] *Чумаченко, В. Г.* Цит. съч., с. 9.

записва за студент в лесотехническия институт в Петербург. В университета той за първи път се запознава и влиза в контакт с революционери-народници.

За начало на политическата дейност на Плеханов се счита участието му в организирането и произнасянето на реч на революционната демонстрация на Казанския площад на 4 декември 1876 година. Това е първата му политическа реч, след която той, страхувайки се да не бъде арестуван, преминава в нелегалност и поема трудния път на професионалния революционер.[3]

За да избегне неминуемия арест, той бил принуден да избяга в Германия, но скоро отново се връща и се установява в Саратов, където революционната организация решава да го снабди с документи на учител. Но на Плеханов така не се и удало да учителствува. Започналите масови арести го принудили да се върне в Петербург, където живее с чужд паспорт, менейки често квартирите си. Полицията по това време го търси усилено и всички революционни акции били приписвани на него.

През месец януари 1880 г. Плеханов напуска Русия, за да се върне в своята родина през март 1917 г., след 37-годишно изгнание

Плеханов напуска Русия в години, преломни за руското революционно движение, което изживяваше последните конвулсии на народничеството.[4] В Женева, изучавайки марксизма и под влиянието на международното социалистическо движение, той все повече се убеждава в несъстоятелността на народническите теории и в правотата на марксистката теория.[5]

Преходът на Плеханов от народничеството към марксизма придобива голямо значение в историята на руския марксизъм, защото той беше обусловен не само от фактори, имащи биографическо значение, а обусловен от коренните изменения в икономическото положение в Русия и от резултатите на социално-политическата бор-

[3] Вж: *Антекман, О. В.* Г. В. Плеханов. Л., 1924, с. 24.

[4] Вж: *Ильински, Л.* Г. В. Плеханов и III отделение. — „Былое", 1919, № 15, с. 56—57; *Плеханова, Р. М.* Наша жизнь до эмиграции. Сб. Группа „Освобождение труда", 1928 № 6, с. 101—110.

[5] Вж: по-подробно *Полянский, Ф. Я.* Плеханов и русская экономическая мысль. Издательство Московского университета, 1965, с. 38 и 69.

ба. Разбира се, изключителният талант и универсалната ерудиция на Плеханов изиграли при това важна роля, но с това, разбира се, не трябва да се обяснява защо неговият преход към марксизма стана цяло събитие, открило нови хоризонти пред руското освободително движение.

Изучавайки произведенията на Маркс и Енгелс, Г. В. Плеханов и неговите съратници все повече се убеждават в правилността на марксисткия мироглед. Усвояването на марксизма и запознаването с работническото движение в страните на Западна Европа помагат на Плеханов по новому да се отнесе към революционната борба в Русия. Преломен момент в неговото развитие се явява изучаването на „Манифест на Комунистическата партия". „Лично аз за себе си мога да кажа, пише Плеханов, че четенето на „Комунистическият манифест" съставлява епоха в моя живот. Аз бях вдъхновен от „Манифеста" и веднага реших да го преведа на руски език."[6]

През есента на 1883 г. в Женева Плеханов заедно с П. Б. Акселрод, Л. Г. Дейч и В. Игнатов създават първата руска марксистка организация зад граница, наречена „Освобождение на труда".[7] Участниците дълго време обсъждаха и размишляваха как да назоват бъдещата си организация. Плехановото предложение да се нарече тя „Руска социалдемократическа група" било отхвърлено, тъй като останалите членове се бояли да не би самото название „социалдемократическа" да отблъсне революционната младеж, сред която все още марксистката теория не била популярна. Накрая участниците се съгласили новата група да бъде наречена „Освобождение на труда".[8]

[6] „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Сб. VIII, ч. 1. М., 1940, с. 17.

[7] За значението на групата „Освобождение на труда" вж. История Коммунистической партии Советского союза, том первый. Изд. политической литературы. М., 1964, с. 138—144; *Жуков, Г. С.* Сб. Группа „Освобождение на труда". М., 1962; *Полевой, Ю. З.* Зарождение марксизма в России. М., 1959; *Ярославский, Ем.* Сб. Группа „Освобождение труда" и ее историческое значение. — Большевик. 1929, № 10; *Гуревич, О. Л.* Плеханов и его группа „Освобождение труда", Ростов, 1939.

[8] *Плеханов Г. В.* Первый шаги социал-демократического движение в России. „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Сб. VIII, ч. I, с. 14.

Първите стъпки на нейната дейност са свързани с издаване на руски език произведенията на К. Маркс и Ф. Енгелс. Всички средства, свързани с печатането, издаването и разпространението на марксистка литература се набират от лични пожертвувания и от хонорара, който Плеханов и неговите съратници получаваха от лекциите, които те изнасяха в клубовете на руската политическа емиграция.

Г. В. Плеханов се заема научно-теоретически да изясни много въпроси от икономическото и политическото развитие на Русия и научно да обоснове, че и Русия подобно на Запада ще тръгне по пътя на капитализма. Така се появява през 1883 знаменитото съчинение на Плеханов „Социализмът и политическата борба". В началото на 1885 г. излиза следващата негова книга „Нашите разногласия". Това са крупни произведения на марксистката мисъл в Русия, станали по-късно идейно-теоретическо оръжие и в ръцете на българските марксисти в борбата им против народничеството. Първите марксистки трудове на Плеханов разчистват почвата за разпространението на социалистическите идеи в Русия.

Голяма заслуга на групата „Освобождение на труда" е създаването на програма, написана лично от Плеханов през есента на 1883 година. В тази програма научно се обосновава необходимостта от създаването на социалдемократическа партия в Русия. Характерно е, че в този първи вариант на програмата авторът е все още склонен да прави някои отстъпки на народничеството и по-специално по въпроса за политическия терор като средство за борба против самодържавието. През 1885 г. Плеханов написва и втори вариант на програмата, който той нарекъл „Проект за програма на руските социалдемократи". Докато първия проект Плеханов счита като програма само на групата, то втория проект той разглежда вече като проект за обща програма на цялата руска социалдемокрация, включително и за марксистите в Русия.

Както е известно, едновременно с Плехановата група в Женева в Петербург Димитър Благоев създава първата в Русия социалдемократическа група, влязла по-късно в историята като „Група на Благоев". За разлика от Плеханов Благоев не се страхува да нарече гру-

пата социалдемократическа. С названието социалдемократическа Благоев искаше да се разграничи от останалите революционни организации и да покаже, че неговата партия няма нищо общо със съществуващите по това време народнически революционни организации.

Благоев научава за Плехановата група от получената в Петербург книга на Плеханов „Социализмът и политическата борба"[9]. „В края на 1884 г. — си спомня по този повод Благоев — за нашата група се случи едно събитие, което извънредно много повдигна духа ми. Не помня откъде и как ние получихме един екземпляр от брошурата на Г. В. Плеханов „Политика и социализъм" (става дума за книгата „Социализмът и политическата борба" — б. м. — А. В.). Независимо от социалистическото съдържание, в което ние намерихме подкрепа на нашите възгледи, но от брошурата ние узнахме, че в Женева съществува група „Освобождение на труда". Нашата група веднага се събра и след като прочете брошурата, тя реши веднага да влезе във връзка с Женевската група."[10]

Благоев иска да чуе мнението на своите задгранични другари. На 27. I. 1885 г. той изпраща проекта за програма на своята група в Женева, придружена с писмо, подписано от всички нейни членове. В писмото до групата Благоев пише: „Преди да формулираме нашата програма, ние намерихме за нужно да представим нашия проект за разглеждане и от нашите единомишленици от другите градове на Русия, а също така да вземем отношение към нашите възгледи и нашите идейни другари зад граница."[11]

Благоев изпраща на Плеханов не само проектопрограмата на своята група, но и няколко броя от вестник „Рабочий" — органа на групата. Плеханов е осведомен, че главната и активната фигура тук е Благоев, студент от Петербургския университет, че той е авторът на програмните статии във вестника и на проектопрограмата.

Плеханов с готовност се отзовава на молбата на благоевци за съвместна работа, изказва своето положително отношение към Благоевата група. „Нашето отношение към „Рабочий", както и въобще отношението ни към вашата група — пише Плеханов, — е най-дружеско и може да разчитате на всичко, с което ние можем да ви бъдем полезни."[12] Плеханов и неговите другари се отнасят към Петербургската програма на благоевци с цялата сериозност като към един документ, чертаещ задачите и перспективите на руската социалдемокрация. Те обсъждат най-задълбочено проектопрограмата на благоевци и правят редица бележки по нея.[13] Благоевци от своя страна също правят редица критически бележки на Плехановия проект, в който според тях редица формулировки не са издържани докрай от марксистка гледна точка.[14] И в двата проекта все още се чувствували остатъци от неизживяна народническа идеология. Обмяната на мнения между двете групи по програмните въпроси изиграва важна роля в тяхната дейност.

В хода на дискусията Плеханов разработва втори проект на програмата на руската социалдемократическа партия, който по взаимно съгласие трябвало да стане проект за обща програма за действие на двете групи и на всички бъдещи социалдемократически организации.[15]

Плеханов желаел много да се срещне и разговаря с Благоев в Женева, тъй като в писмена форма било трудно и неудобно да се водят преговорите, а полемика в печата не бивало да се допуска. Ето защо той предложил на Благоев да дойде в Женева. Изглежда всичко е било вече уредено Благоев да замине за Женева, но преждевременното му изгонване от Русия през март 1885 г. осуетило отпътуването.[16] „Горещо желая да дойда при вас, пише Благоев, но аз сега нямам сред-

[9] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 51—52; Т. 19, с. 391.
[10] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 51—52.
[11] Сп. „Былое". № 13, 1918, с. 81.
[12] Историко-революционный сборник. Т. 2, Л—д, 1924, с. 191.
[13] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 52. Виж спомените на благоевеца В. Г. Харитонов. — „Пролетарская революция", кн. 8, 1928.
[14] Вж: История Коммунистической партии Советского союза. Цит. съч., с. 140—142.
[15] Вж История Коммунистической партии Советского союза. Цит. съч., с. 145.
[16] „Литературное наследие Г. В. Плеханова", Сб. 8, ч. 1, М., 1940, с. 23.

3167

ГОС. ПУБЛИЧНА БИБЛИОТЕКА Ленинград 1980

ства."[17] Това писмо, написано на 28 май 1885 г. от България, говори, че макар Благоев да е напуснал Петербург, започнатото дело му е скъпо и близко, той не се е отказал да преговаря с Плеханов и да помага на петербургските си другари. Благоев е вече в София, а петербургските му другари го упълномощават от тяхно име да води преговорите с Плеханов. Между ръководителите на двете групи започва оживена кореспонденция относно бъдещата програма, но за съжаление отговорите на Плеханов до Благоев не са запазени. Благоев е ценял твърде много тази кореспонденция с Плеханов и когато по-късно пише своите спомени, той не забравя да отбележи, че за нищо не е съжалявал така в живота си, както за унищожаването на тази кореспонденция, която изгоряла по време на пожара в дома на Благоев в Пловдив.[18]

Още от тези ранни години у Плеханов се формира убеждението, че Благоев е теоретическа фигура, с която той иска да сподели вълнуващите го проблеми, чувствува го равен нему съмишленик, от когото може да се научи нещо, цени и търси неговото мнение. Плеханов знае, че Благоев е изгонен завинаги от пределите на царска Русия и че той много трудно може да се види и срещне с петербургските си другари, но той знае, че Благоев ще намери начин да се свърже с Петербург и да каже неговото мнение. Плеханов чувствува, че макар и Благоев да е в България, той си остава идейният ръководител и вдъхновител на групата. Идвайки в България, Благоев не се чувствува откъснат от групата си, той се вълнува и тревожи за нейната съдба, продължава да се интересува и от по-нататъшната работа по програмата.[19] В кореспонденцията между двамата се обсъждат важни програмни въпроси. Благоев иска от Плеханов да му изпрати оригинала от програмата, за да има възможност той сам да се запознае с нея и я сравни с петербургската. И в края на юли или в началото на август 1885 г. Благоев получава в България програмата на женевските социалдемократи. „След едно обяснение с Плеханов, пише Благоев, по някои мои бележки върху точки от нея най-сетне реших да препоръчам на петербургската група да приеме женевската програма, като й пратих проектопрограмата, върху която се съгласихме с женевци."[20]

[17] *Благоев, Д.* Съч. Т. 1, с. 55.
[18] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 63.
[19] Пак там, с. 62; Т. 19, с. 102.

Така се утвърждавал авторитетът на Д. Благоев в средите на руската социалдемокрация както в Русия, така и зад граница. Плеханов споделя радостта си със своите другари зад граница, че Благоев се отзовава положително за тяхната програма и че „не даром те тук живеят и се трудят при крайно тежки материални условия"[21].

Връзките между Плеханов и Благоев в тези години оставят трайни следи в историята на българо-руските революционни връзки. Димитър Благоев изиграва положителна роля за засилване интереса на Плеханов към социалистическото движение в България, интерес, който постоянно се засилва заедно с нарастването силите на социалистическото движение.

•

Със своите трудове, насочени против народниците, Плеханов извърши истинска революция в умовете на прогресивната руска революционна интелигенция. Влиянието на неговите първи марксистки произведения беше толкова силно, че изменя сериозно цялата обстановка в революционните кръгове. Ленин неведнъж отбелязва, че трудовете на Плеханов против народничеството изиграват огромна положителна роля за развитието и разпространението на социалистическите идеи в Русия.

Оценявайки от марксистки позиции обществените отношения в Русия, Плеханов посочва това ново, което беше станало в Русия през последните десетилетия след отмяната на крепостното право. В истинския смисъл на думата той „откри" руския капитализъм и руския про-

[20] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 63; Т. 19, с. 403. (Сравни и *А. М. Шнитман.* Г. Плеханов в идейното наследство на Д. Благоев. — „Исторически преглед", 1972, кн. 1, с. 36—37.)
[21] Переписка Г. В. Плеханова с Н. Б. Аксельродом. Т. 1. М., 1925. с. 21.

летариат. „Пролетариатът, пише Плеханов, това е този динамит, с помощта на който историята ще взриви руското самодържавие."[22]

Огромната заслуга на Плеханов се състои в това, че той изнесе почти сам на плещите си теоретическата борба против народничеството, разобличавайки неговата реакционна субективистко-идеалистическа социология, отвличаща енергията и вниманието от революционните задачи на времето.

Разпространението на новите идеи винаги се съпътствува с известни трудности. Така „Най-главното препятствие, отбелязва Плеханов, това е упоритото предубеждение на голяма част от революционерите против всичко, което е свързано с името социалдемократи." Тази предубеденост е добре известна на Маркс и Енгелс. „Ние, казва Енгелс на Плеханов (1889 г.) в Цюрих, бяхме убедени в това, че ще съумеем да заставим да престанат всички клевети против социалдемократите... Този, който не е преживял това време с нас, трудно може да си представи с каква жажда ние се нахвърляме на социалдемократическата литература, сред която произведенията на великите немски социалдемократи заемаха първо място. И колкото ние повече се запознавахме със социалдемократическата литература, толкова по-ясни ставаха за нас слабите места в нашите стари възгледи."[23]

Борейки се последователно против народничеството, Г. В. Плеханов със своята книга „Нашите разногласия" разкрива пълната несъстоятелност на техните възгледи и настойчиво подчертава необходимостта от създаването на работническа партия в Русия. Тази книга на Плеханов, наситена с богато съдържание, отличаваща се с великолепната сила на своята аргументация, с ярък полемически талант на нейния автор и блестящо изложение, предизвика голям интерес в средите на революционните кръгове и възпита в Русия много пламенни и възторжени привърженици на марксизма.

Особено важна роля в борбата против субективно-идеалистическата философия на народничеството се па-

[22] *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 3, с. 207.

[23] „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Сб. VIII, ч. I, М., 1940, с. 14.

да на книгата на Плеханов „Към въпроса за монистическия възглед върху историята" (1895 г.), по която много поколения руски революционери се възпитаваха в марксистки мироглед. В нея научнообосновано Плеханов разкритикува теоретически невеgriите и практически вредните възгледи и идеи на народниците за активните герои и пасивната тълпа.[24]

С тези произведения Плеханов влезе в историята на руската марксистка мисъл като пръв теоретик на марксизма в Русия, който започва да прилага марксизма към обществените отношения в една слабо развита в капиталистическо отношение страна, страна селска, с много още крепостнически останки. Той разкритикува руската самобитност и с това показа всеобщия интернационален характер на марксизма. Лично Енгелс със задоволство отбелязва, че в Русия се е намерил такъв човек, който да възприеме марксизма, като дълбоко свое убеждение и не само да го възприеме, но и творчески приложи при самобитните руски условия.[25]

Благоев, подобно на Плеханов в Русия, извърши истински подвиг, доказвайки научно, в противовес на народническите идеолози у нас, че и в България има почва за социализма, и в нея също така ще се развие капитализмът. Характерното и за Плеханов в Русия, и за Благоев в България е, че те бяха творчески марксисти и конкретно сами научаваха и анализираха социално-икономическите отношения в своите страни.[26]

Така марксизмът и в България, и в Русия си проправяше път в ожесточена борба против народничеството, което се използваше като противовес на социалдемократическото движение.

Макар и Благоев самостоятелно да разработи теоретическите въпроси на българското работническо движе-

[24] По-подробно за борбата на Плеханов против народничеството вж: — *Полянский, Ф. Я.* Плеханов и русская экономическая мысль. Изд. Московского университета, 1965, с. 69—231; *Бровер, И. М.* Экономические взгляды Г. В. Плеханова. Соцекгиз, 1960, с. 47—86.

[25] Вж: История Второго Интернационала. Т. 1. М., 1965, с. 81.

[26] За борбата против народничеството вж: *Бужашки, Евлоги.* Д. Благоев и победата на марксизма в българското социалистическо движение. 1885—1903. С. Партиздат, 1960, с. 219—240.

ние в борбата му против народничеството, положително влияние изиграха и онези книги на Плеханов, които бяха адресирани против народническите концепции. Влиянието на Плеханов върху Благоев в борбата му против народничеството беше неизбежно поради това, че противниците на Д. Благоев често повтаряха аргументите на народническите идеолози в Русия, несъстоятелността на които в основата си бе доказана от Плеханов. В тази борба Благоев се прояви като дълбок самобитен ум. Докато Плеханов разгромява народническата теория за самобитното развитие на Русия чрез „селската община", то Благоев трябваше да покаже несъстоятелността на теорията за вечността на дребното производство. Теоретически аргументи за капиталистическото развитие на България Благоев усвояваше от „Капиталът" на Маркс, а Плехановите трудове му помагаха да засилва своята аргументация против главните негови теоретици в България — изгонените от Русия народници, като Вл. Дебагорий-Мокриевич, Пасманик, Габе и др.

Първата книга на Плеханов, насочена против народничеството, „Социализмът и политическата борба"[27], която помогна на много руски революционери да преминат на позициите на марксизма, беше посрещната с голяма радост от Благоев в Петербург и още тогава той я оценява като радикално средство, което способствува за прочистването на мъглата в главите на много хора.[28] Преводите на Плехановите трудове са снабдявани със специални предговори, в които се посочва тяхното значение за българското социалистическо движение. В тази книга пейният преводач Г. Бакалов дава пояснения към своя превод, с цел да улесни читателя да се ориентира по-лесно в полемиката, която се водеше в България между марксистите и народниците. Към текста на Плеханов в тази книга: „Така например често говорят в Русия, че теорията на научния комунизъм е неприложима към нея, защото тази теория се е появила на почвата на западноевропейските икономически отношения". Бакалов към думите „говорят в Русия" в скоби е добавил (както и в България). Тази добавка на Бакалов подчертава актуалността на тази Плеханова книга за българското социалистическо движение.[29]

[27] „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Сб. 8, ч. I, с. 232.
[28] Пак там.

През 1895 г. е издадена на български език и книгата на Плеханов „Нашите разногласия", която Г. Димитров по значение за България сравнява с книгата на Д. Благоев „Що е социализъм и има ли той почва у нас?"[30]

По-късно, през 1897 г., Бакалов издава и сборника „Народничество и марксизъм", в който са включени редица други статии на Плеханов за народничеството.

Трудовете на Плеханов, насочени против народничеството, които се четяха не само в оригинал, но се и превеждаха и издаваха в България, не можеха да не окажат положително влияние върху развитието на марксистката мисъл в България за идейното и теоретическо укрепване на младото социалистическо движение. За книгата „Социализмът и политическата борба" и „Нашите разногласия" Г. Бакалов пише: „Те бяха за мен цяло откровение. Всички въпроси, които вълнуваха нашето поколение, намериха лесно, ясно и убедително разрешение у Плеханов. Чудуваше ни как този автор умее да пристъпи към всички парливи въпроси откъм съвсем нова страна и с няколко думи така да ги осветли, че да се чудиш как по-рано са ти били неясни."[31]

С голям интерес се посреща в България и книгата на Плеханов „Към въпроса за монистическия възглед върху историята", излязла на български език през 1895 г. В тази книга, която още на времето Енгелс и Ленин оценяват високо, българските революционни марксисти намират потвърждение на своите възгледи за развитието на България по пътя на капитализма. Книгата на Плеханов нанесе съкрушителен удар по идеализма и метафизическите възгледи на народниците и съдържа убийствена критика на либералното народничество в лицето на Михайловски, Воронцев, Кареев. По своята дълбочина и научност в съдържанието, по широтата на засегнатите въпроси, по ерудиция и блестящо изложение това е може би най-хубавата книга на Плеханов. Партийният орган сп. „Ден" в специална рецензия да-

[29] *Плеханов, Г. В.* Социализмът и политическата борба. Севлиево, 1894, с. 19.
[30] *Димитров, Г.* Съч. Т. 8, с. 337.
[31] *Бакалов, Г.* „Наковалня", № 79, 1927, с. 6.

ва следната оценка за книгата: „В едно късо време всеки български четец да се опознае отблизо с тая ценна книга. В сложността на тия философски въпроси Г. Белтов (псевдоним на Плеханов — б. м.) е царската дъщеря, която дала на Тезея нишката и го научила как да излезе от лабиринта. Искаш ли да се ориентираш по жизнените висши въпроси, искаш ли да вкусиш от сладката вода на този литературен източник, искаш ли да почувствуваш увлекателност в четенето на философско произведение, искаш ли да срещнеш слог, талант, мислителност, факти, искаш ли да видиш подбрани думи, верни мисли, поразителна логика и всичко туй облечено в един крайно популярен език, чети и прочети това златно произведение, този безценен труд на младия автор. Българският социалист трябва да тури това произведение до „Капиталът" на Маркс и да каже: „Едното от другото е неделимо, за да се разбере днешният живот. Българският читател трябва да си даде голяма мъка, за да каже: разбирам Маркс. С тая книга той улеснява тая мъка. И аз не мога да не кажа, че е щастие за българския народ, гдето това произведение е написано на руски език."[32] Сам Фридрих Енгелс в писмо до българското списание „Социалдемократ" изразява своята радост, научавайки, че съчиненията на Плеханов се превеждат на български език.[33]

С помощта на тези произведения на Плеханов българските марксисти се ориентираха в сложната дребнобуржоазна обстановка, която, както и в Русия, не твърде благоприятно се отразява върху развитието на социалистическата пропаганда.[34] Така чрез Плеханов и неговото умение в една лека и достъпна форма да популяризира учението на Маркс българите се приобщават към марксизма.

[32] Сп. „Д е н", год. 3, кн. 9, с. 248—256.

[33] *Маркс, К., Фр. Энгельс.* Соч. Т. 16, ч. 2, с. 367. Вж. и: „Переписка К. Маркса и Ф. Энгельса с русскими политическими деятели. Госполитиздат. М. 1951, с. 336—337; *Ленин* Соч. Т. 16, с. 243.

[34] По-подробно за преводите на Г. В. Плеханов на български език вж: *Христов, Ангел.* Г. В. Плеханов и българските социалисти. — Известия на Института по история на БКП. С., 1957, кн. 1—2, с. 400 и сл.; *Шнитман, Л. М.* Болгарские переводы марксистской литературы 90-х годов 19 столетия и группа „Освобождение труда". Мурманска, 1959, с. 46—63.

Произведенията на Маркс, Енгелс и Плеханов дават допълнителни аргументи на Д. Благоев в борбата против народничеството като главно препятствие за пропагандата на социалистическите идеи в България. Историческата заслуга на Благоев е, че той можа творчески да приложи в България ученето на Маркс за обществено-икономическите формации.

Чувствувайки своята безпомощност пред аргументираната и съкрушителна критика на Благоев, народниците обвиняват Благоев, че не е оригинален, че той бил уж заимствувал своите аргументи от Плеханов при написването на своята книга „Що е социализъм и има ли той почва у нас?" (1891 г.). И ето какво отговаря той по този повод на Прокопиев: „Аз от своя страна обаждам на читателя, че крайно съжалявам, дето нямах произведенията на Плеханов, когато писвах брошурата си, и че смятам за една най-важно опущение от моя страна, дето не споменах между другите източници на научния социализъм и твърде ценните произведения на руския социалдемократ Плеханов."[35] Благоев пише тези редове през 1891 г. в статията си „Научний социализъм, или марксизъм", т. е. тогава, когато още нито една книга по това време на Плеханов не е преведена на български. И продължавайки мисълта си, той пише: „Обаче сега препоръчвам на ония, които четат по руски произведенията му „Наши разногласия" и „Социализъм и политическа борба", а също така и сп. „Социалдемократ", редактирано от него и П. Акселрод. Както и да било, да заимствува човек от Плеханов може с гордост: той е могъщ ум и най-енергичният борец за възтържествуването принципа на научния социализъм, на марксизма в Русия и безпощаден изобличител на невежеството на руските немарксисти."[36] Интересното тук е, че още в тия ранни години Благоев нарича Плеханов „могъщ ум" и „най-енергичен борец за възтържествуването на марксизма в Русия". Благоев сам казва, че той може да заимствува, и то с гордост, от Плеханов. Но в каква степен и в какъв дух ще бъде това заимствуване?

[35] *Благоев, Д.* Съч. Т. 2, с. 12.

[36] Пак там, с. 12.

Творческото заимствуване не е обикновено плагиатство. Това е оплодотворяване на идеи, обогатяване и разширяване аргументацията по дискутирания проблем. И тук влиянието се облагоприятствува от едно важно обстоятелство, че аргументите против социализма в България бяха същите ония, които народниците противопоставяха на социализма в Русия. Техните разпространители бяха почти същите руски емигранти, намерили политическо убежище в България.[37] Не може да се отрича фактът, че Благоев е изпитвал това влияние на Плеханов, но то не бива да се разбира като текстово заимствуване или механично влияние. Въпросът за влиянието не бива да се схваща в този смисъл, че обектът на влиянието без субекта не би бил нищо. Плехановите съчинения бяха и си остават едни от важните източници за формирането на системата от възгледи у българските марксисти. Ние не бива да ограждаме Благоев от каквото и да е влияние и боейки се да не подценим неговия принос, да го изолираме от постиженията на научната марксистка мисъл в тия години, само и само да го представим като наш самобитен ум. Иначе бихме изпаднали в положение да представим Благоев за провинциалист в науката.[38] В борбата си против народничеството Благоев и българските марксисти използваха произведенията на Плеханов, позоваваха се на тях и горещо ги препоръчват на своите читатели.[39]

И така, за утвърждаване на марксизма като идейно-теоретическо направление в българското социалистическо движение Плехановите произведения изиграват положителна роля именно в посочения вече смисъл. Разбира се, не Плеханов разгроми народничеството в България и не той разработваше теоретическите основи на българското социалистическо движение. Оценявайки влиянието на Плеханов в борбата на българските социалисти, не трябва нито да го надценяваме, нито да го подценяваме.

[37] Вж: *Веков, А.* Руската политическа емиграция в България. — Известия на Висшата партийна школа „Ст. Димитров—Марек", отдел История, кн. 20.

[38] Вж: *Шишман, А. М.* Г. Плеханов в идейното наследство на Д. Благоев. — „Исторически преглед", 1972, № 1, с. 38—40.

[39] *Благоев, Д.* Научний социализъм или марксизъм. Избрани произведения. Т. 1, с. 100 и сл.

Сам Плеханов проявяваше жив интерес към борбата против народничеството в България и влияеше не само чрез своите трудове, но и с личните си контакти с много български социалисти. Заедно с Д. Благоев в борбата против народничеството участвуват и Кр. Раковски, Георги Бакалов, Никола Габровски и др., които бяха лични познати и поддържаха близки връзки с Плеханов в тези години. Чрез българските студенти социалдемократи Плеханов се осведомяваше за състоянието на теоретическата мисъл в България, интересуваше се за живота и дейността на руските емигранти народници в България, с много от които той лично се познаваше още от Русия.

В развгара на борбата против народничеството в Женева съществуваше българска социалистическа група, която организирала ред събрания, на които Плеханов е бил докладчик. Стоян Ноков, един от активните участници в групата, си спомня, че Плеханов на три поредни събрания пред българската група изнася беседа по философските въпроси на марксизма. С три доклада, в три събрания Плеханов разви въпроса относно материалистическия възглед върху историята. „Той говореше с патос и оборваше идеалистическите възгледи на народниците."[40] Плеханов въздействувал на българските социалисти не само с богатата си ерудиция и аргументация. Неговото живо слово, неговият революционен актив и талантът на публицист оказват дълбоко психологическо влияние върху младите му български почитатели. „Когато Плеханов говореше, пише Стоян Ноков, той приличаше на тигър, който с открити нокти и остри зъби напада противниците си и защищава идеите на нашите учители по научния социализъм. Гробна тишина владееше, когато Плеханов говореше. Мозъкът кипеше, възпламенен от огненото слово на сладкодумния и убедителен оратор."[41]

Знаейки, че проблемът за народничеството интересува живо българските му другари, Плеханов изнася и специална беседа на тема: „За Маркс и общината". Тази тема не била случайно избрана от Г. В. Плеханов. Въпросът за съдбата на общината в Русия и дру-

[40] *Ноков, С.* Студентски спомени от Женева (1889—1894). — „Исторически преглед." 1956, кн. № 2, с. 93.

[41] Пак там.

гите икономически изостанали страни вълнувал, както вече видяхме, еднакво и руските, и българските марксисти. Плеханов знаел, че по въпроса за развитието на капитализма в България се води полемика и че народниците и тук изтъкват същите аргументи против неговото развитие, както и в Русия. „Ние, казал Плеханов в началото на своята беседа, следим и се радваме на успехите на българските социалдемократи. Ето защо с удоволствие изнасям моята лекция пред българската група."[42] В конспекта на своя реферат Плеханов е отбелязал следната мисъл: „Нашите отношения към българските социалисти". Към това той е добавил: „Ние не сме първите, които ще се радваме на всеки техен успех. И ето защо аз с особено удоволствие чета в българското общество."[43] От запазения конспект на неговия реферат се вижда, че той е следил с най-големи подробности полемиката между Благоев и емигрантите-народници в България — Прокопиев, Деборов и др. В беседата си Плеханов се спира специално и на „полемиката между Братанов (псевдоним на Благоев) и Прокопиев (Дебагорий Мокриевич)".[44]

В уводната част на беседата си Плеханов обяснява по следния начин защо спира вниманието си най-напред на въпроса за Маркс и руската община: „Защото около учението на Маркс се натрупаха много недоразумения. Един от най-важните въпроси, това е въпросът за отношението на Маркс към задачите на социалистите в тези страни, които не принадлежат към Запада в собствения смисъл на думата. Обикновено, продължава Плеханов, в тези страни хората, които не симпатизират на учението на Маркс, твърдят, че това учение е непригодно за Запада, но у нас работата е друга. Така е, добавя Плеханов, в Русия, така е и в България."[45]

Плеханов защищава Маркс от нападките на българските и руските му противници. „Маркс винаги е протестирал, когато са му казвали, че той уж защищавал мнението, че всички страни ще се развият подобно на Западна Европа. „Какво би казал Дарвин, Плеханов тук цитира Маркс, ако някой би го разбрал така, че всички животни са произлезли от маймуната. Извод за дарвинистите: Макар и не всички животни да са произлезли от маймуната, те всички минават по пътя на естествения подбор в борбата за съществуване. Изводът на Маркс: Макар и не всички общества да са минали и не всички ще минат през фазата на капитализма, но всичко това зависи от международната и националната икономика; а немарксистите това не знаят."[46] И от това Плеханов прави извода: „Ако ние сме изостанали, то за това не трябва да отблъскваме марксизма, а трябва да бързаме да го разпространяваме. Колкото повече разпространяваме идеите на марксизма, толкова по-големи са шансовете по-скоро да избегнем, ако не всички, то много от перипетиите на капитализма".[47]

От цитирания пасаж се вижда, че Плеханов погрешно е допускал възможността за некапиталистическо развитие на България. Той още слабо е познавал българската икономика и увличайки се в исторически паралели, допускал България да прескочи стадия на капитализма и да премине направо към социализма, ако пролетарската революция победи на Запад едновременно в няколко страни.

Тук е уместно да отбележим, че Благоев по-определено и ясно от Плеханов пише, че България не само ще се развие по пътя на капитализма, но че тя вече е тръгнала по тоя път. В книгата си „Що е социализъм и има ли той почва у нас?" той пише: „Излиза ясно като ден, че нашият живот изменява своя образ съвсем и получава образа и подобието на капиталистическото общество. Излиза, че нашият живот се намира под пълното влияние на начините на капиталистическото производство. А това последното, както видяхме, съвсем естествено води към социализма."[48] Това Благоев го казва две години преди Плеханов да произнесе своята реч в Женева пред българските студенти.

За интереса на Плеханов към борбата на революционните марксисти в България против народничеството свидетелствува и едно негово писмо до Г. Бакалов, в което го пита: „Следи ли се в България полемиката,

[42] „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Сб. Т. 4, с. 39.
[43] Пак там.
[44] „Литературное наследие Г. В. Плеханова". Т. 8, ч. I, с. 40.
[45] Пак там.
[46] Пак там.
[47] Пак там, с. 39—40.
[48] *Благоев, Д.* Съч. Т. I, с. 524.

която марксистите в Русия водят?" Коментирайки въпроса на Плеханов, Бакалов пише: „Следим ли я? Разбира се. Следим я като своя. В нея се изработваха идейните оръжия на марксизма в икономически изостаналите страни. Тази полемика по различни начини проникна и у нас и по нея се възпитаваше цяло едно поколение марксисти."[48] Връщайки се по друг повод към този въпрос, Бакалов пише: „Когато четеш руската полемика по въпросите по какво направление ще тръгне икономическото развитие, каква е ролята на „личността в историята", всякога чувствуваш, че тези въпроси са наши, български въпроси, които настоятелно искат своето разрешение".[50]

Плеханов поддържал близки връзки и изпитвал искрени симпатии към българските социалисти, уважавал техния ентусиазъм и революционен романтизъм. Благодарение на близките връзки с българите той бил осведомен за борбата против народническите възгледи в България. И днес в личната библиотека на Плеханов се пазят много български книги, които лично Георги Бакалов му е изпращал, за да може по неговия израз „да следи работата на своите ученици."[51] Много от тези книги са посветени на борбата против народничеството.

Като най-съкровен спомен Плеханов е запазил в личната си библиотека преводите на своите трудове на български език. Тук е неговата знаменита книга „Социализмът и политическата борба", издадена в България през 1894 г., която Бакалов му праща с автограф. Плеханов получава и книгата „Народничество и марксизъм", издадена през 1897 г., в която Бакалов бе събрал редица Марксови и Плеханови статии, разобличаващи народничеството.[52] Тук с автограф е и неговата книга „Монистическият възглед върху историята", излязла в България под заглавие „Философско-историческите учения на Карла Маркса. Отговор на г. г. Михайловски и Кареев и &". Тази книга излиза в превод на Г. Бакалов през 1895 г. Бакалов изпраща на Плеханов и друга литература, както преводна, така и оригинална. От Плехановата библиотека може да се види, че още в тия ранни години той е получавал по различни канали богата информация за състоянието на социалистическото движение в България.

В заключение трябва да кажем, че борбата против народничеството както в Русия, така и в България в средата на 90-те години се улесняваше от обстоятелството, че революционното народничество беше еволюирало вече към либерализма и неговото обаяние сред революционните кръгове беше вече чувствително намаляло. Историята, както отбелязва Плеханов, работи за нас. Тя всеки ден носеше триумф на социалистическите идеи и опровергаваше теорията на народниците.

Българските марксисти бяха в по-благоприятно положение в сравнение с руските си другари. Влиянието на народничеството у нас беше сравнително по-слабо, то нямаше традициите на руското революционно народничество и не беше завладяло умовете и сърцата на българската интелигенция, както това беше в Русия. У нас то нямаше онези дълбоки социално-икономически и политически корени, както в Русия. Буржоазно-парламентарните свободи, осигурени от една сравнително демократическа буржоазна конституция, осигуряваха едно по-безболезнено развитие на революционното работническо движение. Но главно преимущество в сравнение с Русия за нас беше обстоятелството, че съществуваше вече по това време марксистка социалдемократическа организация, която организирано и системно вършене една активна социалдемократическа пропагандна дейност. Само дребнобуржоазната действителност у нас беше едно обективно обстоятелство, което пораждаше народнически настроения и създаваше трудности за социалистическата пропаганда. Щастие беше за нас, българите, че социалистическата пропаганда у нас беше свързана с името на един такъв пропагандатор на социализма, какъвто беше Д. Благоев — човек с богат теоретически и практически опит, придобит в революционна Русия. Сам Благоев беше изпитал влиянието на народничеството и на собствения си опит бе-

[48] *Бакалов, Г.* Великани на мисълта и делото. С., 1925, с. 47—48.
[50] *Бакалов, Г.* Избр. исторически произведения. С., 1960, с. 424.
[51] Виж Писмото на Г. Бакалов, Государственная публичная библиотека, отдел рукописейя, карт. 369, ед. хр. 367. Книгите, изпратени на Плеханов от България, се съхраняват в личната библиотека на Г. В. Плеханов, съхранявана в „Дома Плеханова". Виж Каталог библиотеки Плеханова, вып. 1, Ленинград, 1965. Государственная ордена трудово красного знамени Публичная библиотека имени М. Е. Салтикова—Щедрина.
[52] АДП П. Сиг. 9008.

ше се убедил в неговата погрешна теория и практика. Идвайки в България с оформен вече марксистки мироглед, познаващ добре слабите страни на народничеството, той можа да покаже неговата несъстоятелност и убедително и аргументирано да посочи, че България е тръгнала вече по пътя на своето капиталистическо развитие и че социализмът има почва и у нас.

Благоев дойде в България във време, когато съществуваше едно брожение на умовете, търсещи верния път на развитие на обществената мисъл в България. И в това търсене Плехановите произведения, личните му контакти с българите улесниха по-бързото възприемане на социалистическите идеи. Българските марксисти намираха у Плехановите произведения подкрепа на своите възгледи. Те обогатяваха тяхната аргументация и представляваха съюзници на социалистите в България. Вниманието на Плеханов към България създаваше авторитет на младите български социалдемократи в средите на българската интелигенция. Интересът към България от страна на такива международни величия като Енгелс, Плеханов, Вера Засулич и др. повдигаше авторитета на социалистическата мисъл и засилваше интереса към нея все повече и повече. Този интерес се засилваше и от обстоятелството, че в България се създаде революционно-марксистка партия, която провъзгласи своята принадлежност към международната социалдемокрация и участвуваше активно в международното социалистическо движение. Поддържането на връзки с такъв виден деец на руското и международното работническо движение като Плеханов, подкрепата, която той оказваше на революционно-марксисткото течение в България против народничеството, имаше голямо значение за победата на марксизма в България.

§ 3. Г. В. Плеханов и българските му приятели

Особено голямо значение за обогатяване на интернационалната връзка на БРСДП, за установяване на близки и трайни връзки с руското революционно марксистко движение изиграха българските студенти-социалисти в Швейцария, страна, която поради демократи-

ческите си традиции стана не само политически център на руската политическа емиграция, но и място, където си даваха среща едни от най-видните дейци на международната социалдемокрация.[53] Швейцария привличаше в тези години не само с висшите си учебни заведения, но и със сравнително големите си буржоазнодемократически свободи. Най-голям обаче беше броят на студентите от славянските страни и по-специално от Русия. В тия години, по думите на известния революционер-анархист Кропоткин, „Знаменитият" Оберщрасе—4 в Цюрих (така се наричал един от крайните квартали — б. м.) представляваше истински руски град, в който преобладаваше предимно руска реч. Студенти и особено студентки живееха тук при най-мизерни условия и с нищожни средства, хранеха се само с чай, хляб и рядко с мляко. Тези, които имаха повече пари, ги даваха за общото дело, за библиотеки, за руски революционни списания или за швейцарските работнически организации.[54] Притокът на руски студентки по това време се обяснява и с това, че в Русия беше закрит достъпът за жени във висшите учебни заведения и затова те тук съставляваха главния контингент от студентите. Швейцария за никого не закриваше своите граници, нито своите университети.

Приведохме тези факти, за да се види социалната и политическата среда, в която живееха и се учеха българските студенти. Броят на българите, идещи да се учат в Швейцария, от година на година нарастваше. Това се обяснява с обстоятелството, че след освобождението им от турско робство младата наша новосъздадена държава чувствуваше остра нужда от кадри за стопанския, културния и държавния живот. А висши училища у нас, както е известно, нямаше и затова българските младежи се отправяха да се учат предимно към университетските градове на Швейцария и Русия.

В Швейцария се създаваха изключително благоприятни условия за установяването на контакти между

[53] Вж. *Майски, И. М.* Пътешествие в миналото. Спомени за руската политическа емиграция в Лондон (1912—1917). Изд. на БКП. С., 1962, с. 46.

[54] Эмиграция. Лавров-Ткачов вып. 12-й. Бесплатное приложение к „Биржовым ведомостемь". С.П. — г. 1907, с. 763.

марксистите от двете страни. Тук, в Женева, става и първото запознаване на българските социалисти с Г. В. Плеханов и с много други видни руски революционери.

Първият българин, имал рядкото щастие да се запознае с Плеханов, е студентът-социалист от Цюрихския университет Димитър Иванов Бакърджиев.[55] Още преди да замине за Швейцария, Бакърджиев участвувал в марксически кръжок, създаден от Д. Благоев около списание „Современний показател". Пристигайки в Швейцария, Бакърджиев заварил тук съществуването на така наречената „Славянско дружество", явяващо се своего рода продължение на старата „Славянска секция", на Първия интернационал. Тази „Славянска секция", или както по-късно взела да се нарича „Славянски социалистически клуб", станала забележителен център на социалистическата пропаганда в Цюрих. Тук ставали оживени разисквания, провеждали се бурни събрания, на които идвали и представители на други националности. Първият контакт на Г. В. Плеханов с представителите на българското социалистическо движение станал именно в този клуб. Плеханов често гостувал в „Славянски клуб" и бил един от любимите оратори. От едно писмо на Плеханов научаваме, че ръководителите на клуба често се обръщали към него за съвети и проявявали жив интерес към неговите съчинения. На едно запитване може ли да им достави някои от своите съчинения той им отговорил, че с готовност иска да служи на славянското социалистическо дело, доколкото му позволяват за това силите. „Всяка молба и поръчение на клуба ми правят най-голямо удоволствие."[56]

Освен с Плеханов членовете на „Славянски клуб" поддържали близки връзки и с останалите членове на групата „Освобождение на труда".[57] Близките връзки и контакти с първите руски марксисти засилвали интереса на членовете на „Славянското дружество", в това число и на българите, към идеите на марксизма. Под непосредственото влияние на Плеханов по инициативата на Д. Бакърджиев през 1886 г. била създадена в Цю-

[55] За Д. Бакърджиев вж: *Благоев, Д.* Съч. Т. 1, с. 377—378. Сравни и *Д. Благоев* — Принос към историята на социализма в България. С., 1948. Изд. на БКП, с. 120.

[56] Вж: Преписка Г. В. Плеханов и П. Б. Акселрода, Т. 1, М., 1925, с. 216—217.

[57] Преписка Г. В. Плеханов и П. Б. Акселрода, с. 217.

рих социалистическа група, наречена „Рало"[58]. Бакърджиев познавал отблизо Плеханов, присъствувал на събранията, беседите и консултациите, които е организирало дружеството с Плеханов, и когато си идвал по време на ваканцията си в България, разказвал на Благоев за дейността на Плеханов и неговата група.[59] В Цюрих българските студенти участвували активно в руските революционни кръжоци, посещавали редовно руската социалдемократическа читалня и имали възможност да общуват с едни от първите пионери на социализма в Русия, да слушат оживените дискусии между народници и марксисти.

Особено близки връзки Плеханов установил с българските студенти социалисти в Женева, които през 1890 г. образуват „Група на българските студенти-социалдемократи".[60] Главната й задача била да пропагандира социалистически знания сред българското студентство. Групата често организирала събрания, на които се четели доклади из областта на социологията, из историята и теорията на социализма. На тия събрания често бивал гост и сам Г. В. Плеханов, който не само им разяснявал теорията на марксизма, но и учел младите си български другари как творчески да прилагат марксизма при обяснението на обществените явления в своите страни.

Един от най-актуалните и вълнуващи социалистите в България и зад граница въпрос е бил въпросът за съдбините на капитализма в България, ще се развие ли той и у нас, България ще повтори ли пътя на Западна Европа или ще стане изключение и тя ще избегне този мъчителен процес чрез задругата, която не позволява проникването на капитализма. От отговора на този въпрос се решава и въпросът ще има ли почва социализмът в България, щом липсва и неговият материален носител — пролетариатът. Плеханов в Русия и Благоев

[58] *Благоев, Д.* Съч. Т. 1, с. 377.

[59] Вж. *Шнитман А. М.* Развертывание Д. Н. Благоевым марксистской пропаганды в Болгарии в второй половине 80-х годов XIX столетия и русское освободительное движение, Мурманск, 1960, с. 78—79.

[60] За Българската социалистическа студентска група вж: *„Ноков, Ст.* Студентски спомени от Женева (1889—1894) — „Исторически преглед", 1956, кн. 4, с. 83 и сл.

в България бяха дали вече отговор на този въпрос, но още съществуваше неверие, имаше предубеждения. На младите социалисти са нужни нови и убедителни аргументи. И на помощ идва Плеханов. По покана на Кръстю Раковски и Г. Бакалов през пролетта на 1894 г. Плеханов изнесъл специален реферат пред българската студентска социалдемократическа група на тема „За Маркс и за общината", за който вече стана дума.

Членовете на студентската социалистическа група проявявали интерес не само към икономическите въпроси на Марксовата теория, но и по философия. А Плеханов, с когото бяха установили близки връзки, еднакво добре се ориентираше както в икономическите, така и във философските проблеми. Плеханов споделял с българските си приятели философските проблеми, които възниквали пред него, когато подготвял своя знаменит труд: „Към въпроса за развитието на монистическия възглед върху историята".

По личната молба на Г. Бакалов и Ст. Ноков Г. В. Плеханов се съгласил да изнесе три доклада пред българската група по някои философски проблеми, разглеждани в книгата. „Докладите си, си спомня Ст. Ноков, той не четеше, а говореше, както това правеха големите оратори, като Жорес, Гед, Бебел, В. Либкнехт. Той цитираше наизуст цели пасажи от съчиненията на Маркс, Енгелс, Хегел, Сен Симон и много други писатели. Големите философски въпроси бяха развити от Плеханов в една много достъпна популярна форма, леко възприемана дори от тия, които не бяха запознати с философските проблеми."[61]

Сказките на Плеханов били едни от най-радостните събития в идейния живот на българите, които с нетърпение и гореща любознателност очаквали да чуят едни от най-видните марксисти в тези години в руската и международната социалдемокрация. В подготовката на тези събрания те участвували активно. „Помня, пише Д. Бояджиев, студент по това време в Лозана, че при всяка сказка на Плеханов тук се донасяха солидни томове книги, носени с мъка от придружаващия го неотменно негов голям поклонник Ст. Ноков. Той подреждаше грижливо на масата пред Плеханов всички онези съчинения, които той щеше да цитира... Ще говори ли Плеханов на публично събрание, нашите се нареждат; едни ще канят слушатели, други ще разнасят покани или ще лепят обявления, трети ще нареждат локала, където ще стане събирането."[62]

Друг повод за срещи и беседи с Плеханов българите използвали при честването на юбилейни годишнини и отбелязването на международни пролетарски празници, като Първи май, годишнината от Парижката комуна и др. Интересно е в това отношение честването, което българите организирали през 1893 г. по случай 10-годишнината от смъртта на К. Маркс. За провеждането на събранието било избрано интернационално бюро, в което влизали представителите и на някои други партии. В бюрото от името на руската социалдемокрация влизал Г. В. Плеханов, от поляците — Балицки, от Франция — депутатът-социалдемократ Херетие, от българска страна — Кр. Раковски. По предложение на българите доклад за делото на Маркс бил изнесен от Г. В. Плеханов. Присъствуващите на събранието изпратили телеграма до верния съратник и близък приятел на Маркс Фр. Енгелс. „Социалистите от разни нации — четем в телеграмата, — събрани на 14 март да празнуват паметта на великия мислител и гений К. Маркс, Ви поздравяват като сътрудник на неговото колосално дело и Ви изразяват най-добрите си съчувствия."[63]

Няма съмнение, че тези интернационални прояви на българите, издигали престижа на БРСДП пред социалистите от другите страни, разширявали и обогатявали международните връзки на българските социалисти. Трябва да кажем, че за приличането на Плеханов на тези и други събрания лична заслуга имали членовете на българската социалистическа група К. Раковски, Г. Бакалов, Ст. Ноков, Слави Балабанов, които поддържали близки връзки с Плеханов и неговото семейство. Сам Плеханов се отнася с голямо уважение и симпатии към тях. Ентусиазмът, с който те се били отдали на социалистическата пропаганда, тяхната любознателност твърде много му импонирали.

[61] *Вж. Ноков, Ст.* Цит. спомени, с. 86.

[62] ЦПА при ЦК на БКП, Спомени на Д. Бояджиев. № 379, с. 8.

[63] Вж: в. „Работник" от 23. III и 3. IV. 1893 г. Доклад с биографически данни за К. Маркс на това събрание изнесъл и К. Раковски; Вж: сп. „Наковалня", 1928, бр. 80, с. 7.

Друга форма освен събранията и честуванията за установяването на контакти с Плеханов са били общите мероприятия, организирани от социалистите в Женева. Доколко българите се ползвали с голям авторитет в средите на социалисти от другите страни говори фактът, че подготовката на първомайската демонстрация била възложена на българските студенти и по-специално на Ст. Ноков. За да предаде по-грандиозен и импозантен вид на Първомайската демонстрация, Ноков помолил Плеханов да използва познанството си с Жул Гед и да го покани да произнесе пред женевските работници първомайската реч. По този повод жената на Плеханов — Розалия Марковна, си спомня следното: „На 3. IV. 1892 г. Г. Валентинович се обърна към Жул Гед с молба той да дойде в Женева за честуването на Първи май. Задържан в Париж, за Първи май Гед не можа да дойде, но дойде на 3 май. Плеханов го посрещна на гарата и го доведе у дома, където той прекара с нас целия ден. Тук беше цялото наше семейство. Дойдоха и нашите близки — К. Раковски с жена си Рябова и др. Вечерта всичките ние очаквахме да чуем Гед."[64]

Плеханов поканил Ж. Гед от Франция, защото на него му било забранено от швейцарското правителство да се занимава с политическа дейност. Той бил изгонен един път вече от швейцарските власти заради политическите му речи и се е завръщал в Швейцария само при условие, че няма да държи политически речи и да прави събрания с швейцарските работници. Както се вижда, демократическа Швейцария също се плашела от Плеханов. Събранието, на което бил поканен Гед, се състояло и той бил изслушан с голямо внимание от интернационалната публика. И този път български социалисти изпълнили своето интернационално задължение и поръчение на женевските социалисти.

Към 1894 г., когато основното ядро от женевската група завършило университетското си образование, тя престанала да съществува.

Нова свежа струя се вляла сред българското студентство в Женева, когато тук пристигат като студенти Васил Коларов, Христо Кабакчиев, Роман Аврамов и

[64] Вж. Групата „Освобождение труда". Сб. № 3, с. 302.

др. социалдемократи, свързани по-тясно с работническото движение и с Централния комитет на партията и с известен вече социалистическо движение.

Новопристигналите студенти социалисти установили също връзка с Плеханов и руските социалдемократи. Характерното за новата социалистическа група е и това, че те поддържали по-тесни връзки с партията и нейното ръководство в страната и станаха живо съединително звено между него и Г. В. Плеханов. Както преди, така и сега българите участвували пълнокръвно в цялостния идейно-политически живот на руската емиграция. Те също така имали възможност да общуват с Плеханов, да посещават неговите събрания, да се срещат и разговарят с него, да търсят неговата помощ.[65]

На организираните реферати и публични събрания българските студенти продължавали да са най-редовни посетители. „Тези събрания, си спомня Кабакчиев, ние устройвахме заедно с руските студенти, където се държаха речи на френски, руски и български език, както и сказки на различни теми от международното социалистическо движение."[66]

В кръжоци, на събрания и диспути те имали рядкото щастие да слушат изказвания на знаменити светила на марксизма.

По инициатива на българските и руските социалдемократи била образувана интернационална марксическа група, на чиито събрания представителите на отделните партии се информирали взаимно за социалистическото движение в отделните страни. В тази група имало представители на българи, руси, французи, поляци, немци, италианци и др. Интернационалната марксистка група, в която главна роля играл Плеханов, организирала често четенето на реферати.

По това време (1898 г.) Плеханов работел усилено върху проблемите на анархизма и българската група решила да организира дискусионно събрание с оратор Плеханов. „Паметна беше неговата полемика с анархиста Черкезов — си спомня В. Коларов. Този господин беше държал няколко псевдонаучни доклада против

[65] ЦГАЛИ (Москва). ф. 1033, оп. 1, ед. хр. 60, л. 20.
[66] *Кабакчиев, Хр.* Спомени, с. 227.

марксизма, с които остро и жлъчно критикуваше Енгелс. Докладчикът беше ловък и беше произвел известно впечатление на слабо подготвената руска публика. На последния доклад дойде Плеханов. Самото негово появяване смути докладчика. Вземайки думата, Плеханов изнесе една изключителна по форма политическа реч, която впоследствие излезе в отделна брошура под названието „Анархизъм“[67].

Друга масова изява освен рефератите, кръжоците и диспутите, в която българите влизали в съприкосновение с Плеханов, това били големите публични събрания, организирани от българите или съвместно със социалдемократи от други националности. Активно участие българската група взела при подготовката на тържественото честуване на 25-ата годишнина от първата работническа политическа демонстрация на Казанския площад в Петербург през 1876 г., където Плеханов произнесъл първата си политическа реч. Фактически това било честуване и на 25-ата годишнина от неговата политическа дейност.

Социалдемократически групи от цяла Швейцария тържествено отбелязали юбилея на свой учител. Вечерта била открита от съратника и бойния другар на Плеханов Д. Колцов. Със ставане на крака тържественото събрание почита паметта на убитите от царизма руски революционери. Произнесени били и речи от редица дейци на руското и международното социалистическо движение. Честуването било широко отразено на страниците на вестник „Искра“. Централно място в дописката на „Искра“ заема и изказването на българския социалдемократ Никола Пенев Стойнов. Но нека да процитираме част от дописката така, както тя е поместена във в. „Искра“: „Горещо, с искрени и дълбоки чувства, се казва в нея, бяха произнесени речи от един български социалдемократ, от един арменец... Всички другари твърде подробно се спряха на огромното значение, което Плеханов е имал и продължава да има за развитието на социалистическите идеи и на революционното работническо движение не само в Русия, но и в другите западноевропейски страни. В това отношение особен интерес представлява речта на младия българин, който говори от името на българския кръжок. Той подробно разказва пред събранието за онова огромно значение, което са имали съчиненията на Плеханов върху умственото развитие на прогресивната интелигенция в неговата родина и в това отношение той сравни ролята на Плеханов с ролята на най-видните дейци на България...“[68]

След речта на Н. Стойнов, който говорил последен, в залата се раздали гласове, които молели Плеханов да вземе думата. Неговото ставане било посрещнато с бурни аплодисменти от събранието. В течение на няколко минути бурните възгласи на публиката не му позволявали да започне... Но когато той заговорил, в голямата зала се възцарила пълна тишина. „Аз — казал Плеханов — принадлежа към тия хора, които в живота си са много ругани... Но днес аз дойдох на това събрание, на което не само не ме ругаха, но така много ме разхвалиха, че аз не знаех къде да се дяна.“[69]

Информация за женевското събрание била публикувана и в „Работнически вестник“. Авторът на дописката Хр. Кабакчиев пише: „Ние, българските студенти, не можахме да останем чужди на общите симпатии, които предизвика Г. Плеханов. Нашият другар Н. С. произнесе една кратка, но много хубава реч... Най-после той посочи на това, че руската революционна мисъл оказа в лицето на нейния достоен представител Плеханов най-силно влияние върху развитието на социализма у нас. И ние, българските социалисти, не можем да не скъпим и уважаваме човека, който ни даде първата духовна храна. Ние не можем да не поднесем нашите най-искрени и задушевни пожелания към неуморния борец и писател, който е бил дълго наш учител, и да не присъединим нашите поздравления към тия на цялата армия руски революционери.“[70]

Българските студенти в Швейцария били свидетели на горещи спорове в средите на руската политическа емиграция. В дискусии, на реферати или събрания те защищавали революционно-марксистки позиции, подкрепяли безрезервно борбата на Плеханов против руския

[67] *Коларов, В.* Спомени. С., Изд. на БКП, 1968, с. 135. Тази книга на Плеханов е издадена в България през 1897 г. под заглавие „Анархизъм и социализъм“.

[68] В. „Искра“, № 13, 20 декември 1902.

[69] В. „Работнически вестник“, № 19, 17 януари 1902.

[70] Пак там.

и международния опортюнизъм. Те заставали на страната на последния даже и тогава, когато Плеханов и Ленин се оказваха в два различни лагера.

Нашето изложение за връзките на българските студенти-социалисти с Плеханов няма да бъде пълно, ако не се спрем по-подробно на дейността на онези български социалдемократи, които лично Плеханов считал за свои най-близки другари от всички чуждестранни студенти. Става дума за Г. Бакалов, Кр. Раковски и Сл. Балабанов. Последните били най-близко в обкръжението на Плеханов и с това допринесли както за засилване самия интерес на Плеханов към България, така и за масово превеждане на неговите съчинения на български език.

* * *

Близките приятелски връзки с Плеханов, продължили по-късно с десетилетия, били изградени на здрава идейна основа. „Плеханов, пише Семашко, не беше човек, в който убежденията се слагаха в единия джоб, а личните симпатии в другия."[71]

Най-близкият дългогодишен приятел и съратник на Плеханов в България това е един от пионерите на социализма в България, един от най-активните преводачи, издатели и пропагандатори на Плехановите съчинения в България, видният деец на комунистическото движение Георги Бакалов.

В една анкета на Дома Плеханов в Ленинград през 1926 г. Г. Бакалов сам пише за себе си, „че той е един от първите ученици на Плеханов, който е направил повече от всички за запознаването на българските работници с трудовете на Плеханов". Към тези думи на Бакалов ние бихме могли да добавим и това, че Бакалов дълги години заедно с Благоев бяха живото съединително звено между българската и руската социалдемокрация. Бакалов беше жива, динамична личност, която след Благоев няма равна на себе си по заслуги за пропагандата на марксизма в България. На младото българско социалистическо движение беше нужна духовна

[71] *Семашко, Н. А.* Клочки воспоминаний (От зари революции до рассвета). М., 1936, с. 66.

храна, а такава представляваха съчиненията на класиците на марксизма и на техните ученици, какъвто беше Плеханов. Но и тук езиковата близост оказа своето положително влияние. Трудно беше за българските социалисти да представят Маркс и Енгелс на българския читател от оригинала. Техните преводачески кадри бяха малобройни. За тях беше по-лесно да използват Плехановите преводи на съчиненията на Маркс и Енгелс на руски език. Само така може да се обясни фактът, че по-голяма част от произведенията на Маркс и Енгелс бяха преведени от руските издания. Енергичността и инициативата на Бакалов, неговата осведоменост, марксистката и езиковата му подготовка бяха важен субективен фактор, който не трябва да се подценява и пренебрегва.

Запознаването на Бакалов с Плеханов става още на ученическата скамейка. Като ученик в IV клас на Сливенската гимназия 1888—1889 г. Бакалов си изписва научна и художествена литература на руски от Женева. Още тогава, в онези ранни години, в ръцете на Бакалов попада и „Комунистическият манифест" в превод на руски от Плеханов. Тази книга направила такова силно впечатление на младия Бакалов, че той решил веднага сам да я преведе и издаде. Но както той сам разказва, баща му намерил ръкописа, ядосал се, нервно го накъсал на парчета и го хвърлил на улицата. Така той смятал да пресече пътя на сина си към социализма.[72]

Две години по-късно, през 1890—1891 г., като ученик в Пловдивската гимназия Бакалов си изписва изданията на Плехановата група в Женева, в това число и книгите „Социализмът и политическата борба" и „Нашите разногласия". В спомените си Бакалов твърди, че не Плеханов го е направил социалист, че той е симпатизирал на тези идеи, преди да се запознае с неговите произведения. По всичко личи, че Бакалов има предвид своите първи учители, които бяха учители на цялата прогресивна интелигенция — Добролюбов, Чернишевски, от произведенията на които те добиваха най-първите си

[72] Вж: *Бакалов, Г.* Една книга, която не знам дали някога ще завърша. Автобиографичен ръкопис на Г. Бакалов. Лист „Г. Бакалов", 1947.

и смътни представи за социализма. Разбира се, това не пречи на Бакалов да твърди, че „своето оформяне като идейна личност аз го дължа главно, за да не кажа изключително, на Г. В. Плеханов"[73].

Когато Бакалов пристига в Женева, той вече е с оформен марксистки мироглед и тук той само разширява и задълбочава марксистките си познания. Интересен е мотивът за отиването на Бакалов именно в Женева да продължи висшето си образование по естествените науки, към които той имал голямо влечение. „Избрах естествените науки за изработване на материалистически мироглед, а Женева — за да бъда в близост до групата „Освобождение на труда".[74]

В Женева той попада бързо в бурния политически живот на руската емиграция. Заедно с това той упорито изучава произведенията на Маркс и Енгелс, участвува в събрания, присъствува на дискусии, чете реферати и през цялото време поддържа близки връзки с Централния комитет на партията в България. Още в първите дни и месеци на своето пристигане Бакалов се запознава с Г. В. Плеханов и с почти всички дейци на групата „Освобождение на труда". Да влезе в обкръжението на Плеханов и да спечели неговите симпатии, това е голяма чест за Бакалов. И в скоро време той е вече един от най-близките приятели на Плехановото семейство. Често е гост на неговото семейство, четат заедно в богатата женевска библиотека.

Виждайки тежките условия на емигрантския живот, българските приятели на Плеханов, в това число и Бакалов, решават да помогнат на неговото семейство да дойде и живее в България — Плеханов като професор в Софийския университет, а Розалия Марковна — като лекарка.[75] Новооткритото висше училище в България през 1889 г. било назначило вече за професор руския емигрант Михаил Драгоманов. Русофобската политика на С. Стамболов тогава възбудила и у Плеханов надеждата да бъде назначен за професор. За голямо съжаление това желание на Плеханов и на българските социалисти не се осъществило. Освен русофилите, Стамболовото правителство започва да преследва и социалистите и с това е осуетено идването на Плеханов в България като професор по история в Софийския университет. Така професорската катедра не можа да докара Плеханов в България.[76]

За това, че Плеханов се е готвил да дойде в България с активното съдействие на Бакалов, се вижда и от едно писмо на българския социалист Г. Пенков до Бакалов. По всичко личи, че Бакалов е възложил на Пенков да търси подходяща работа за жената на Плеханов, лекарка по професия, и той му обяснява подробно при какви условия тя може да бъде назначена в България.[77]

Цялата група български социалисти в Женева били горещи поклонници на Плеханов, на които симпатии той отвръщал както вече видяхме, благоприятно. Благодарение на личните си връзки с Плеханов Бакалов успява да получи още в ръкопис една статия на Плеханов за Хегел, която била изпратена и публикувана в редактираното и издаваното в Севлиево българско списание „Социалдемократ". Когато говорим за проблема Плеханов—Бакалов, трябва да подчертаем, че ако ние днес имаме няколко първомайски приветствия и поздравления на Плеханов до българските работници, то това до голяма степен се дължи на Г. Бакалов. Руските другари на Плеханов знаели за неговите връзки с българите и специално за симпатиите към Бакалов.

Плеханов често показвал на своите другари издаваната в България социалдемократическа литература, която той получавал от Бакалов.[78] „С каква любов, пише Бонч-Бруевич, Плеханов ни разказваше за дейността на българското издателство, за социалдемократа Бакалов, който действително проявявал невероятна енергия за социалистическа пропаганда в своята страна. Плеханов получаваше редовно всички български издания и ги показваше на своите руски приятели."[79] Когато Бакалов прочита споменките на Бонч-Бруевич за Плеханов, публикувани през 1928 г., намерил редица неточности и в

[73] Вж. *Бакалов, Г.* Избр. исторически произв. С., 1960, с. 424.
[74] ЦГАЛИ, ф. 1033, ед. хр. 85.
[75] Пак там.

[76] *Бакалов, Г.* Великани на мисълта и делото. С., 1925, с. 41.
[77] ЦГАЛИ, ф. 1033, ед. хр. 85.
[78] Государственная публичная библиотека имени В. И. Ленина, отдел рукописей, ф. 369, карт. 236, ед. хр. 27.
[79] *Бруевич-Бонч, В. Д.* Первые встречи Г. В. Плехановым. „Под знаменем марксизма", 1928: № 5, с. 175.

едно специално писмо му съобщава: „Този пакет от книги, му пише Бакалов, който Ви е показал Плеханов в неговата стая, това са книгите, които аз съм му изпращал, за да може да следи за работата на своите ученици. Мен са ми разказвали след това български другари, които са учили в Женева, че са ползвали тия издания и самият Плеханов им ги е давал да ги четат . . ."[80]

Г. Бакалов е изпращал на Плеханов предимно тези издания, които той е превеждал и издавал лично.[81] Г. В. Плеханов с пълно основание се е възхищавал от своя ученик, проявил действително по негови думи невероятна енергия за социалистическата пропаганда в своята страна. Във връзка с превеждането и издаването на Плехановите съчинения на български език Г. Бакалов е поддържал оживена кореспонденция с него.

Благодарение инициативата и на връзките, които Бакалов е поддържал с Плеханов, на страниците на нашия печат се появяват от него редица статии и приветствия, предназначени специално за българския печат. В архивата на Плеханов се пазят много писма от различни страни и партии, които го молят да напише статии или отправи приветствие към тях по повод на разни годишнини и честувания. Но Плеханов на много от тях отказва, извинява им се с действително прекомерната си заетост и лошото си здравословно състояние. Но на Бакалов е трудно да откаже. Така благодарение на Бакалов Плеханов изпраща до вестник „Другар" първомайско приветствие под заглавието „Поздрав към българските работници".[82] През 1895 г. пак благодарение на Бакалов в редактирания от него вестник „Работнически другар" е публикувано второ Първомайско приветствие от Плеханов.[83] В същия вестник е публикувана и статията на Плеханов „Приятен отговор на млада България"[84].

[80] Государственная публичная библиотека, отдел рукописей, к. ф. 369, карт. 236, ед. хр. 367.

[81] Срв. Каталог библиотеки Г. В. Плеханов, вып. I, II, III, IV. Л., 1965. Циклостирано издание на „Государственная ордена трудов красного знамени" — публичная библиотека имени М. Е. Сальтикова-Шчедрина. В личната библиотека на Плеханов се съхраняват 56 български книги и много броеве от различни наши годишнини на социалистическия печат.

[82] Вж: *Бакалов, Г.* Избрани историч. произведения, с. 426—428.

[83] Пак там, с. 429.

[84] Пак там, с. 430—434.

Плехановите статии се посрещали в България с голям интерес, а първомайските приветствия повдигали духа и укрепвали вярата на работническата класа в борбата против капитализма. Сътрудничеството на Плеханов в българския печат издигало авторитета на българските марксисти не само сред политическите партии в България, но и на международната арена. Неговите статии и приветствия оказвали благотворно влияние върху развитието на младото социалистическо движение в България, давали му нови импулси в борбата против опортюнизма и богати аргументи в полза на революционния марксизъм. „Вие знаете, пише Бакалов, какво влияние оказват Вашите изказвания на нашите социалисти и затова се надяваме, въпреки че сте много зает, да ни отделите малко време, да ни напишете и изпратите няколко реда . . . Впрочем няма какво да Ви убеждаваме, Вие сте толкова любезен, че и така ще ни изпратите нещо, в това съм напълно убеден."[85] Това са няколко реда от едно писмо на Бакалов, но и те са достатъчни да се види колко настойчиво Бакалов е търсил Плеханов за авторство и сътрудничество в българския печат. Трудно е било на Плеханов да отказва на тези любезни покани на своите другари.

Като опитен в издателската дейност Бакалов често пъти прибягвал до Плеханов сам да напише предговор към българското издание на една или друга негова книга. Той знаел колко много би се увеличил интересът към неговите произведения, ако авторът напише предговор към тях.

Така например по повод издаването на български език през 1895 г. капиталното произведение на Плеханов „Към въпроса за развитието на монистическия възглед в историята" Бакалов пише: „Обърнахме се към автора с молба да напише предговор към българското издание и да ни позволи да пуснем превода под друго название, а също, ако това вече е възможно, без да увредим някому да съобщим името на автора."[86] Бакалов считал, че заглавието на книгата звучи много абстрактно-теоретически, неподсказващо нищо за своето богато

[85] Вж: *Злыднев, В. И.* „К характеристике русских связей Г. Бакалова", „Литература славянских народов", вып. 6, изд. АН СССР, М., 1961, с. 225—226.

[86] Вж: *Бакалов, Г.* Избрани историч. произведения, с. 434—435.

съдържание, и решил да ѝ даде свое заглавие. Заедно с това като опитен автор-издател Бакалов знаел, че псевдонимът на Плеханов — Белтов, е малко известен или почти неизвестен в България. Всичко това много го смущавало и той не искал произволно да измени заглавието на книгата и да подпише автора с истинското му име без негово знание. По този повод Бакалов прави специално запитване, на което Плеханов отговаря: „Заглавието може да промените, това често се прави в преводната литература. Но предговор да напише авторът не може. Това би го компрометирало силно в очите на руските власти. Името му също така не може да се измени: *не може и да се мисли за това*. Ако излезете със свой предговор, то недейте нарича автора социалдемократ и въобще не го третирайте като човек, който се занимава с политика: всичко това ще го компрометира. Говорете за него само като *теоретик*. Това е единственият тон, в който може да се говори за него. Много ми е приятно да виждам Вашите писма, че Вие така неуморно работите в полза на българската социалдемокрация. И така, още веднаж — предпазливост и благоразумие...

Крепко стискам ръката Ви. Ваш Г. В. Плеханов".[87]

Съобразил ли се е Бакалов с тези препоръки и изисквания на Плеханов? Действително Бакалов сам е написал предговор към изданието на тази Плеханова книга и не е споменал никъде за Плеханов като социалдемократически деец, а говори за него само като теоретик. Ето какво между другото пише Бакалов в предговора: Под название „философско-историческото учение на Карла Маркса" ние преведохме най-новото капитално съчинение по научен социализъм, излязло под перото на един от неговите първи теоретици, което в оригинал на руски носи заглавието: „К вопросу о развитии монистического взгляда на истории".[88]

Бакалов добре е знаел, че швейцарското правителство

[87] Вж: *Бакалов, Г.* Избр. исторически произведения. с. 435 (Всички тези писма на Г. В. Плеханов Бакалов публикува за пръв път през 1928 г. в съветското списание „Летописи марксизма", № 5, 1928).

[88] Още с излизането на книгата Г. Бакалов я изпраща на Плеханов в Женева. Екземплярът и днес се съхранява в неговата лична библиотека. Вж: АДП — (П 9011).

не веднъж е създавало трудности на Плеханов заради политическата му дейност и затова се е съобразил с изискванията на Плеханов и говори за него само като теоретик. Но Бакалов въпреки указанията на Плеханов да не сменя името на автора издава книгата с истинското име на Плеханов. И по този начин разшифрова пред четящата публика кой стои зад псевдонима Белтов. Ние не знаем как е реагирал на това Плеханов, когато Бакалов го подписва с истинското му име, но може да се предполага, че Плеханов е простил тази волност на Бакалов. По всичко личи, че Плеханов добре е разбрал подбудите на Бакалов, тъй като в по-сетнешната кореспонденция не става дума да се споменава ли името на автора или не.[89]

Една година след това неуморимият Бакалов се заема с превеждането на бележитите статии на Плеханов за Чернишевски. По този повод той отново се обръща към Плеханов. В писмото си до него Бакалов прави едно ценно признание, което обяснява до голяма степен защо българските социалисти в своята издателска дейност предпочитаха по общо теоретическите въпроси на социализма да се издава преводна литература. „Работейки по разпространението на марксизма, аз предпочитам да превеждам хубави работи, отколкото да пиша по-лоши, а Вашите статии за Чернишевски аз считам за много важни и заслужават повече похвала. Аз лично съм Ви много задължен".[90]

През тези години Бакалов няколко пъти се среща с Плеханов и има възможност надълго да беседва по проблемите на социалистическото движение в България.[91] Тези лични дългогодишни връзки поддържали трайния интерес на Плеханов към българските социалисти. Централният комитет на партията и лично Д. Благоев знаели, че Бакалов и Плеханов са в една редовна кореспонденция, и те често се обръщали към Бакалов за неговото посредничество.

[89] Когато през 1897 г. Бакалов издава „Отчет на руската делегация на Лондонския конгрес", направен от Плеханов той му пише следното: „На обложката аз поставих вашата фамилия като фамилия на автор. Вярвам, че ще ме извините за тази волност". Вж: *Зльднев, В. И.* Цит. съч., с. 225.

[90] *Зльднев, В. И.* Цит. съч., с. 226.

[91] Гос. библ. СССР, отдел рукописи, ф. 369, к. № 236, ед. хр. 27.

Така например, когато през есента на 1898 г. Бакалов заминава, за да участвува в конгреса на Германската социалдемократическа партия, Благоев го замолил да се договори с Плеханов за едно по-активно сътрудничество в социалистическия печат. На автори като Плеханов Благоев разчитал да увеличи абонамента на сп. „Ново време", което по това време изпитвало сериозни финансови затруднения поради появяването и на други политически списания. „Право ти казвам, пише Благоев, че се боя, че новите списания ще отцепят много абонати. Остава да се направи нещо, за да се избегне намаляването. Хрумна ми една мисъл, която е незбиточна, но ще ти я кажа. Дойде ми на ум за Г. Валентинович. Как ти знаеш неговите работи? Лично аз с него не се познавам; едно време много кореспондирахме с него по руските работи, за започналото се в Русия през 1884—1885 г. социалистическо групиране, но инак не се познаваме. Ти го познаваш добре. Как мислиш, би ли приел да напише за „Ново време"? Знам, че той е извънредно претрупан с работа и се бори с въпроса за съществуването, което го придобива с перото си. Бих казал да му се даде за статиите хонорар, но какъв хонорар можеш да му предложиш? Във всеки случай размисли върху тази мисъл и пиши ми как я намираш?"[92]

Връзките на Бакалов с Плеханов продължили дълги години. Бакалов остана през целия си живот негов поклонник, но това не му попречи по-късно да разкритикува грешките на своя учител.

Подчертавайки ролята и значението на личните контакти като форми за изява на определени връзки и явления, ние ще спрем вниманието на читателя и върху една друга личност, която също така има своя дял за поддържане на трайния интерес на Плеханов към България и за разширяване международните връзки на българските марксисти. Става дума за близък приятел и съратник на Плеханов, за един от пионерите на социалистическото движение — Кръстю Раковски. Потомък на фамилията на големия български революционер-демократ от епохата на нашето национално-освободително движение — Георги Сава Раковски, той дълги години е бил активен участник в българското социалистическо движение до началото на нашия век.

[92] *Благоев, Д.* Съч. Т. 20, с. 136.

Още като ученик в габровската гимназия Раковски бил изключен за участие в издаването и разпространението на Енгелсовата брошура „Развитието на социализма от утопия към наука". К. Раковски, подобно на Бакалов, заминал да учи в Женева, където следва медицина, а след това право. „Избрах медицината, пише Раковски, защото тя по нашите схващания тогава даваше възможност да се влезе в по-близка и непосредствена връзка с народа".[93]

С пристигането си в Женева през 1890 г. Раковски се впуснал в активна обществено-политическа дейност сред тукашното революционно студентство и станал един от най-активните дейци на българската студентска социалдемократическа група.

Тук той още през същата година се запознал с Г. В. Плеханов и почти всички членове на групата „Освобождение на труда". Най-близки били връзките му с известната руска революционерка Вера Ивановна Засулич.[94] В Швейцария Раковски установил контакти лично с такива видни дейци на международното социалистическо движение като Фр. Енгелс, Вилхелм Либкнехт, Карл Каутски, Роза Люксембург, Жан Жорес, Жул Гед и др.

Личното общуване с такива знаменитости на международната социалдемокрация помагало на Раковски и на останалите членове на българската студентска социалдемократическа група да се запознаят по-отблизо с теоретическите и практическите проблеми, които вълнували различните отряди на международната социалдемокрация.

Особено близки връзки Раковски установил с Роза Люксембург. Тя имала вече голям опит в революционната борба и солидна марксистка подготовка и помагала на младите си български другари за усвояването на марксизма. „Заедно с Роза Люксембург, пише Раковски, ние ръководихме марксистки кръжоци за самообразование. Заедно с другите другари, чужденци и руснаци, ние организирахме с нея социалистическите елементи в Женевското студентство."[95] Раковски, както и останалите българи-социалдемократи притежавали това преимущество пред своите колеги от България, че

[93] В. „Комунистическо знаме", № 15—16, 1926, с. 24.
[94] Пак там.
[95] Пак там, с. 24.

имали възможност да слушат и изучават марксизма от първоизточниците, да бъдат слушатели в техните аудитории, да се консултират с тях, да беседват и разговарят. Това имало обаче, от друга страна, както ще видим и по-нататък, отрицателни последствия. Откъснати от социалистическото движение в България, те подхождали към неговите проблеми твърде книжно и абстрактно, несъобразявайки се с условията, при които то се е появило, и твърде много унифицирали задачите му с това в западноевропейските страни.

Но Раковски тук не само усвоявал и усилено изучавал марксизма. Той става един от активните дейци на социалистическото движение. Заедно и под близкото и непосредствено ръководство на Плеханов Раковски е един от организаторите на първия и втория международен студентски социалистически конгрес, провели се последователно през 1891 г. (в Белгия) и през 1892 г. в Женева. Главната задача на тези конгреси била — обединяване усилията на студентите в борбата им за разпространение принципите на социализма сред работниците и студентите.[96]

Близките връзки на Раковски с Плеханов и Засулич го въвели и в обкръжението на Фр. Енгелс. За голямо съжаление преписката, която Раковски водил с Енгелс чрез Вера Засулич, не е запазена.[97] Дълги години Плеханов, Засулич и Раковски работели съвместно в руското революционно движение. Раковски участвувал активно в цялостната теоретическа и организационна дейност на Плехановата група „Освобождение на труда".[98] Той използувал връзките си с групата на Плеханов, за да превежда, издава и разпространява нейните издания в България. По това време той бил главното съединително звено между тази първа марксистка група зад граница и социалистическото движение в България. „Нямам адрес на Раковски, пише Засулич на Плеханов, а ми се искаше да го помоля да уреди абонамента (на изданията на групата — б.м.) сред българите. Напишете Вие сам на Раковски за това или ми изпратете не-

[96] *Ноков, Ст.* Цит. спомени, с. 87.
[97] Вж. „Комунистическо знаме", № 15—16, 1926, с. 24.
[98] Вж: Сборник Группа „Освобождение труда". Т. 5, с. 152—153, 199, 185.

говият адрес."[99] В тия години Раковски се изявява и като талантлив пропагандатор, и сам автор на редица брошури и статии, отнасящи се както до въпросите на международното социалистическо движение, така и до проблемите на руското и българското социалистическо движение.

Усилената му теоретическа работа се съпътствувала и с практическото му участие в руското революционно движение. Той има голям дял и заслуги за поддържане връзките на групата „Освобождение на труда" с революционните организации в Русия. В тези среди той се запознал, свързал живота си с руската революционерка-марксистка Елизабета Рябова, близка на Плеханов и В. Засулич. Рябова била негова вярна съратничка, която помагала на Раковски, както в осъществяването на връзките му с руските революционни организации, така и със социалистическото движение в България. Раковски изпълнявал самостоятелно важни партийни поръчения, отнасящи се до разпространение задграничните издания на руските социалдемократи, и до подпомагане на руските революционери. „Ние тук в кръжока, съобщава Рябова на Плеханов, събрахме пари и чрез организирания канал ще ги изпратим в Русия. Ако Вие се съмнявате, че те ще стигнат до предназначението, обърнете се към Раковски, той ще намери други пътища, за да стигнат парите в Русия."[100]

Раковски е един от организаторите на нелегалните канали, чрез които „Освобождение на труда" поддържа връзки с Русия. Той снабдявал в повечето случаи руските революционери с паспорти, в това число и с български, и водел шифрованата кореспонденция с нелегалните организации в Русия.[101]

В края на 90-те години революционерът Раковски е в стихията си. Той неведнъж ще пише след това, че университетските изпити и лекции вече е изоставил на втори план и че цялото му внимание е било погълнато от политическа дейност. От Берлин той пише на Засулич: „Тук почти нищо ново няма... Утре 18 март 1896 г. (денят на Парижката комуна — б. м.), както обикновено става, ще се проведат осем събрания на раз-

[99] Пак там, с. 153.
[100] АДП, В. 380, 2.
[101] АДП, В. 380, 1.

лични места в града. Заедно с немците, които тук са организирани в нелегални кръжоци, ще положим заедно венци на гроба на революционерите."[102]

Трябва да кажем, че след като Раковски завършил през 1893 г. Медицинския факултет на Женевския университет, той се прехвърлил да живее и учи в Берлин. Тук той записал да следва юридическите науки. В Берлин, както се вижда от горепосочения документ, той вече е установил близки връзки с дейците на Германската социалдемократическа партия и на руската политическа емиграция.

За оказаното му доверие от страна на Германската социалдемократическа партия голяма заслуга има Плеханов. Виждайки в лицето на Раковски един енергичен и талантлив марксист, съчетаващ умело публицистиката с опитността вече на професионален революционер, който може да бъде полезен на германските социалдемократи, Плеханов го препоръчал най-горещо на видния деец на германското и международното работническо движение, на близкия приятел и верен съратник на Фридрих Енгелс Вилхелм Либкнехт. „Скъпи гражданино Либкнехт, пише му Раковски, току-що пристигнал в Берлин (октомври 1893 г. — б.м.), поради това, че исках да Ви видя, гражданинът Плеханов ми даде до Вас препоръчително писмо, което тук прилагам. Аз Ви пиша това писмо, за да узная дали сте се върнали вече от Кьолн и в кой ден и по кое време Вие може да ме приемете. Имам чест да Ви предам братски привети от гражданката Засулич и гражданите Плеханов и Акселрод. В очакване на Вашия отговор оставам предан на Вашето дело — Кр. Раковски."[103]

С активната си дейност Раковски бързо оправдал доверието на Плеханов и Засулич. Германските другари били доволни от Раковски и считали за нужно да изкажат възхищението си от него пред руските си другари. Само една година след пристигането на Раковски в Берлин и от запознаването му с Либкнехт последният пише на Плеханов: „Раковски е един прекрасен младеж."[104]

За оформянето и израстването на Раковски като деец от международен мащаб огромна роля и заслуги има Плеханов. По негова препоръка Раковски навлязъл бързо в ръководните среди на Втория интернационал. Освен с Енгелс и Либкнехт Плеханов запознал Раковски и с големия френски социалист Жюл Гед. „Скъпи Гед, му пише Плеханов в едно писмо, препоръчвам ви един от нашите почитатели, младия българин Раковски, един талантлив и действително предан на делото на социализма другар. Тъй като Раковски не знае Париж, а той би поискал да получи известна представа за положението във Френската работническа партия, надявам се, че няма да му откажете да му дадете всички необходими сведения."[105]

От писмото на Плеханов се вижда, че Раковски е спечелил доверието на Плеханов и той го препоръчал като доверен човек на най-видните дейци на международната социалдемокрация. Чрез него те се информирали за социалистическото и работническото движение в България. И ако ръководните дейци на ред партии познаваха отблизо социалистическото движение в България, това до известна степен се дължи и на личните контакти, които те поддържаха с един от неговите дейци. От своя страна Раковски със статии и кореспонденции до българския социалистически печат запознаваше партията на българските социалисти със състоянието на социалистическото движение в света.

От средата на 90-те години на миналия век Раковски постепенно се откъснал от България и главната негова дейност е в руското революционно движение.

Заедно с първите пионери на руското социалистическо движение той взел активно участие и в борбата против народничеството и „легалния марксизъм". И в тази борба той участвувал не само като теоретик и публицист. В разгара на борбата против „легалния марксизъм" Раковски пристигнал в Петербург със специално поръчение от Плеханов.[106]

Раковски пристигнал в столицата на революционна Русия в един момент, когато борбата между народниците и марксистите не била още затихнала. Както е известно, в борбата против народничеството революцион-

[102] Группа „Освобождение труда". Т. 4, с. 275—276.
[103] Вж. сп. „Воинствующий марксист", № 4, 1925, с. 210.
[104] Пак там.
[105] Вж. Группа „Освобождение труда". Сб. № 3, с. 250.
[106] Вж. Группа „Освобождение труда". Сб. № 4, с. 274.

ните марксисти отидоха на временно съглашение с „легалните марксисти", използвайки техните легални издания. Това не пречи обаче на революционните марксисти и най-вече на Ленин да подхвърлят на унищожителна критика възгледите на „легалните марксисти", които ревизираха един от основните въпроси на марксизма — диктатурата на пролетариата и социалистическата революция. Сътрудничейки в изданията на „легалните марксисти", като „Наше слово" и „Начало", Раковски водел борба за тяхното разобличаване както в печата, така и на събрания[107]. В тия издания той поместил и една статия за политическите партии в България, в която от марксистки позиции обяснява обществено-политическия живот в страната в края на 90-те години.[108]

През цялото време на престоя си в Петербург той поддържал близки връзки с Плеханов и изпълнявал указанията му за разобличаване възгледите на „легалните марксисти" и народниците.

С малки прекъсвания Кр. Раковски работил в Петербург до 1904 г. За революционна дейност той бил изгонван няколко пъти, но поради заболяването на съпругата му Е. Рябова той намирал различни поводи за пребиваване в Русия. В Петербург Раковски се запознал и с книгата на Ленин „Какво да се прави?", а малко след това и с нейния автор.[109]

След 1903 г. Раковски преминал окончателно в руското, а след това и в румънското социалистическо движение и постепенно скъсал със социалистическото движение в България. След последното му изгонване от Русия през 1904 г. той пише: „Да се върна на Балканите аз нямах никаква охота. Моят интерес към тях се намаляваше, колкото повече се сближаваха с руското революционно движение."[110] А това сближение беше започнало твърде рано, за това допринася твърде много оженването му за Елизабета Рябова. През 1897 г. Рябова пише на Плеханов: „Раковски няма вече това влияние и връзки в България както преди три години и руските марксисти трябва да го привлекат още по близко към себе си".[111] Но Раковски продължава все така да се чувствува българин и да обича горещо своята първородина. В едно писмо до Плеханов Е. Рябова пише: „На новогодишната вечеринка в Париж през януари 1897 г. в средите на руската колония Раковски изпълни популярната в България песен „Тих бял Дунав" и рецитира български стихове.[112]

Раковски често говорел на събрания и вечеринки, организирани от руската колония за България, за петвековното турско робство, за борбата на българите против османските поробители, за идеолозите на българската национална революция и т. н. В писма и разговори с Плеханов той говорел „за нашите българи", за нашата партия, т. е. за българската партия и пр.[113] Във връзка с издаването на някои произведения на Енгелс в памет на рано загиналия български социалдемократ Слави Балабанов, близък приятел и другар на Плеханов, Раковски писал на Плеханов, че се чувствува член на българската социалдемокрация, към която има определени задължения. „Помните ли, Георги Валентинович, че Вие членувате в международната комисия по издаване трудовете на Енгелс в памет на Балабанов. Аз искам да Ви напиша как стои работата в тази комисия". След като му съобщава какви средства са събрани в България за издаването на Енгелсовите съчинения на български, Раковски пише по-нататък: „Неотдавна аз се обърнах към щедростта на нашите българи. Освен това мен ме помолиха от София да се обърна към Вас и да Ви помоля за една статия, което правя с голямо удоволствие. Ще ви бъде ли това приятно, аз не зная. Даже не зная имате ли свободно време..., но аз пък мога да Ви уверя, че нашите другари в България внимателно се вслушват въз всяко Ваше слово и че тази статия ще ни принесе голяма полза. Още един път Ви моля, направете тази услуга на нашата партия... За

[107] Вж: Энциклопедический словарь „ГРАНАТ". Т. 41, ч. 2, с. 175.
[108] Вж: „Энциклопедический словарь". Цит. съч., с. 45. До 1903 г. Раковски подписва своите статии в задграничния печат с псевдонима Радев, Инсаров и Григоров. Плеханов също е използвал псевдонима Инсаров — главния герой-българин в Тургеневото произведение „В навечерието". Патриотизмът на Инсаров много е импонирал на Плеханов и в своите трудове той често се позовава на Тургеневия герой. Энциклопедический словарь..., с. 176. Виж Ленинский сборник. Т. IV, с. 166.
[109] Вж: „Комунистическо знаме" № 15—16, 1926, с. 77.
[110] Пак там, с. 77.

[111] АДП ... В. 380. 4 (Писмо на Е. Рябова до Г. В. Плеханов от януари 1897 г.).
[112] Пак там..., срв.... и АДП, 4. 246 и БГ 19.3.
[113] АДП, В. 380. 4.

същото аз ще помоля и Вера Ивановна (Засулич — б. м.), и Павел Борисович (Акселрод — б. м.). Напишете статията и ми я пратете. Аз ще я преведа и изпратя в София."[114]

Приведохме тези няколко реда, за да се види, че Раковски до 1903 г. не прекъсва връзките си с партията на българските социалисти и преди всичко с благоевското революционно марксистко течение и лично с Димитър Благоев.

През разглеждания период, т. е. от началната му дейност в българското социалистическо движение до разцеплението през 1903 г. Кр. Раковски застава на страната на Благоев и революционните марксисти, като изключим периода на неговата съюзистка дейност, когато той заедно с Женевската група не може да разбере историческата необходимост от образуването на социалдемократическата партия като политически авангард на работническата класа. Макар и в тия години Раковски да бе се изявил като активен деец на българското социалистическо движение, като човек с широки международни връзки, с оформен вече марксистки мироглед, той не можа своевременно да се ориентира в трудните условия на дребнобуржоазна България, които съвсем не благоприятствуваха за пропагандата на социалистическите идеи. Макар и теоретически добре да разбира историческата необходимост и значението на социалдемократическата партия като политически вожд на работническата класа, в теоретическата си дейност, когато на практика трябваше да се решава този въпрос и в България, той счита за нужно да се позове на опита на западноевропейското социалистическо движение, където то се предшествуваше от създаването на икономически организации на работническата класа, а след това и социалдемократическа партия.

Не може другояче да се обясни позицията на Раковски по време на Бузлуджанския конгрес и след него, когато той заедно с другарите си Слави Балабанов, Стоян Ноков, Сава Мутафов и др. започнаха да издават списание „Социалдемократ", в което застъпваха тезата, че е рано още в България да се пристъпва към организирането на социалдемократическа партия, че на този етап новозараждащият се пролетариат трябва да се организира не в партия, а в икономически организации, които трябва да го подготвят за предстоящото му участие в политическата борба. За разлика от женевци Благоев и неговите сратници правилно сочеха необходимостта от организирането на политическа партия на българския пролетариат. Но не женевци и най-вече Раковски, а Благоев и неговите сратници се проявиха като истински ученици на Плеханов в тия години и се оказаха по-зрели марксисти.

След Обединението през 1894 г. между партисти и съюзисти Раковски приобщава силите си към БРСДП и със своя авторитет помогна много на революционно-марксистките сили начело с Благоев в борбата им против широкия социализъм и общоделството. Заедно с Плеханов Раковски до 1903 г. стои безрезервно на страната на революционния марксизъм.

Друга голяма заслуга на Раковски е, че още в тези ранни години на своята активна дейност в международното социалистическо движение с таланта си на теоретик, публицист и организатор той спечели доверието и обърна вниманието към България на такива видни дейци на международната социалдемокрация като Енгелс, Либкнехт, Плеханов, Ленин, Р. Люксембург и др.

До голяма степен БРСДП дължи на Раковски, щото борбата на Благоев в България в защита на революционния марксизъм да стане широко достояние на революционните сили във Втория интернационал. В борбата за създаване на марксистка партия в България, в борбата против народничеството, против буржоазната и дребнобуржоазната идеология Раковски има заслуги, които неведнъж и Д. Благоев е подчертавал и изтъквал. Получил солидна марксистка подготовка, обогатена от опита на международната социалдемокрация, той разгърна активна пропагандна дейност както в нашия, така и в задграничния печат. „Раковски, пише Рябова на Плеханов през 1896 г., написа за България десетки статии."[115] Всяка статия на Раковски идва да отговори на важни теоретически и практически въпроси, вълнуващи социалистическото движение в България.

[114] Пак там.

[115] АДП В. 380. 1.

Партийното ръководство в България и лично Благоев били доволни, че на международната арена се подизвава и развива активна дейност един социалист, произлязъл от нейните редове. Той бил желан автор в българския социалистически печат. „Драги ми Кръстьо — пише му Благоев през 1903 г. — Вчера получих твоето писмо и бързам да ти отговоря. На драго сърце ще поместя всичко, каквото би ми изпратил."[116] Отношенията между Благоев и Раковски до 1904 г. били близки и сърдечни, излизащи извън рамките на официалните взаимоотношения. В писмо до Раковски през същата 1903 г. Благоев му пише следното: „Още в Русе (по време на Десетия конгрес — б. м.) много ми идеше да разкрия положението си (става дума за трудното финансово положение, в което Благоев е изпаднал — б. м.) и да ти кажа: наместо да ми даваш пари за разходи, дай ги да преживея, догдето настъпи по-благоприятно време. Но беше ме срам да ти кажа. Сега подир Бакалов, като ти е писал и знаеш моето безизходно положение, реших се да те помоля, ако имаш малка възможност, прати ми го 400 лева ... Ще гледам да ти ги изпратя по възможност по-скоро."[117]

Този факт идва да потвърди голямата близост между двамата дейци на българската социалдемокрация. Известна е принципиалността на Благоев, който за нищо не би се обърнал с подобно писмо към човек, когото той не чувствува като свой идеен другар, с когото може да сподели и радости, и страдания. И тук, да се изразим с думите на Семашко, казани по адрес на Плеханов, за Благоевия морал беше чуждо да държи в единия джоб приятелството си, а в другия идеите си, убежденията си. Благоев се отнасяше с уважение към Раковски, ценеше високо неговата дейност в руското революционно движение, където сам той беше работил дълги години. Благоев неведнъж е изтъквал големите заслуги на Раковски в борбата му против народничеството, за разчистване на почвата за социалистическите идеи в България. В своята знаменита книга „Принос към историята на социализма в България", излязла през 1906 г., Благоев, правейки равносметка на изминатия от социалистите път, пише: „За пръв път Раковски показа кой е новият марксистоедец в България П. Деборов (Пасманик). Раковски дава пълният облик на Пасманик като личност и писател."[118] И за да подкрепи мисълта си, Благоев привежда един по-голям цитат от статията на Раковски, насочена против един от идеолозите на народничеството у нас, руския емигрант П. Деборов. „Вие сега, казва Раковски на Деборов, провъзгласявате безпочвеността на социализма в България. Вие пишете сега против „революционната деятелност" и се провъзгласявате партизанин на „съзнателната еволюция", когато преди това вие бяхте не само отчаян революционер и социалист, но вие имахте претенцията да бъдете по-революционер и от самите социалисти, даже и се пъхахте между немските анархисти в Цюрих. Всички ренегати захващаха оттам: да се обявяват противници на „революцията", за партизани на еволюцията, с която дума те всъщност искат да прикрият своите поздравителни търговийки. Преди 4—5 години, ако ви беше лесно, вие щяхте да удавите с една капка вода всички буржоазии на света, но сега вие с „популярно-научни цели", разбира се, пеете хвалебствени песни на същата тази буржоазия и я обявявате достойна за вашето уважение."[119]

В ред статии, публикувани в теоретичния орган на партията „Ново време" под общото заглавие „Исторически материализъм", Раковски, по думите на Благоев, „подхвърли на унищожителна критика всички възражения на буржоазните теоретици против историко-философската част на Марксовото учение. Всички тези статии, обобщава Благоев, дадоха на социализма в България прекрасно оръжие в теоретическите и практическите борби против противниците на марксизма."[120]

Не по-малки са заслугите на Раковски и в теоретическата борба на революционните марксисти в България и на международната арена против ревизионистите-опортюнисти. Тази борба, по думите на Благоев, „взе съвсем нова насока и се яви целителна за самото бъдеще на партията".[121] Раковски се прояви и в Бъл-

[116] Вж. *Благоев, Д.* Съч. Т. 20, с. 300.
[117] Пак там. Съч. Т. 20, с. 318—319.
[118] *Благоев, Д.* Съч. Т. 11, с. 424.
[119] Пак там, с. 424—425.
[120] Пак там, с. 425—426.
[121] *Благоев, Д.* Съч. Т. 11, с. 428.

гария като талантлив ученик на Плеханов, като последователен борец за чистотата на марксизма. Няма съмнение, че общуването му с Плеханов и с групата „Освобождение на труда", участието в борбата против руските народници му помогнаха много и в борбата против народничеството на българска почва.

Близките връзки на Раковски с Плеханов допринесоха твърде много за засилване интереса на Плеханов и неговите сратници към революционното движение в България. За тях Раковски беше ценен и оригинален източник на информация за социалистическото движение, от него те се информираха и за същността на разногласията в българската социалдемокрация. Тази вярна и марксистка информация, която даваше Раковски на своите руски другари, имаше и това значение, че те отнасяха своите симпатии в България не към сакъзовци и компания, а към Благоев и революционните марксисти. В тяхно лице те виждаха своите съидейници, на които можеха и действително разчитаха. Раковски бе едно от живите съединителни звена между двете наши партии, представлявани в тия години от Плеханов в Русия и Благоев в България.[122]

Друг наш съотечественик, към когото Плеханов се отнасял с голямо уважение, е Слави Христов Балабанов от гр. Силистра (1870—1892 г.). Слави Балабанов е един от фалангата на първите български социалисти, основател на българския студентски социалдемократически клуб в Женева. Той почива в разцвета на своите сили, далеч от близки и родини, и неговото име днес е известно само на един ограничен кръг от хора.

[122] По-нататъшната съдба на Раковски накратко е следната: по време на разцеплението в партията през 1903 г. той участвува лично на конгреса и в реч, издадена по-късно в брошура, заклеймява общоделците като разколници и измамници на принципите на революционния марксизъм. По-късно Раковски заема центристки позиции в българското и международното социалистическо движение. През 1910—1911 г. прави опит за обединяването на тесните и широките социалисти. Работи дълги години в румънското работническо движение. След Великата октомврийска социалистическа революция по личното поръчение на Ленин заема отговорни постове в СССР. Бил е член на ЦК на ВКП(б). През 1927 г. е изключен от партията за принадлежност към троцкистката опозиция. През 1935 г. членството му в партията е възстановено. Починал в СССР през 1941 г. Вж. по-подробно *Груш, М. И.* Внешнополитическая деятельность В. И. Ленина. М., 1963.

Това до известна степен се дължи не само на твърде ранната смърт на Слави Балабанов, но и поради това, че този двадесет и две годишен възторжен социалист не можа подобно на Раковски и своите приятели от Женева правилно да се ориентира в социалистическото движение в България, за да види и осъзнае своите грешки и колебания.

Оскъдни, твърде оскъдни са данните за Слави Балабанов. Роден през 1870 г. в Силистра, той отрано прегръща идеите на социализма. Запознава се с Кр. Раковски, Никола Габровски и други социалисти и взема активно участие в социалистическата пропаганда в България. Изключен е от габровската гимназия (която си беше спечелила още тогава в средите на управляващите кръгове прозвището „разсадник на социалистически идеи") заради издаването на книгата на Ф. Енгелс „Развитието на социализма от утопия към наука".

Слави Балабанов попада в средите на руската политическа емиграция и в обкръжението на Плеханов още с пристигането си в Женева през есента на 1889 г. Балабанов идва една година преди Бакалов в Женева. Оттук той го кани да дойде в Женева при него и „пие социализма не от размътените вадички, а от извора". Под извора Балабанов разбирал Плеханов, с когото те вече са установили близки връзки.[123]

Слави Балабанов е един от основателите на студентска социалдемократическа група в Женева, която както вече посочихме, разгърнала широка дейност по пропагандата на социалистическите идеи както в България, така и сред женевското студентство.

Ето каква характеристика дава по-късно Благоев в своя „Принос" за списание „Социалдемократ": „Всъщност това издание, което излизаше в Севлиево, беше дело на една социалистическа група студенти, начело на която стояха Слави Балабанов, който по-сетне се самоуби в Женева, и Кр. Раковски. „Социалдемократ" беше едно марксистко списание, в което се помещаваха ред оригинални и преводни превъзходни марксически статии ... Но неговото появяване, наред със списание „Ден", което никога, на никого от сгрупираните около „Социалдемократ" социалисти не е отказвало гостопри-

[123] *Бакалов, Г.* Избрани произв. Т. 4, с. 207.

ението, съставляваше фактически разцепване на социалистическите сили."[124]

В тази си преценка, направена дълги години след излизането на „Социалдемократ", Благоев наред с отрицателните последици от излизането на това списание обръща внимание и на това, че то е марксистко списание, публикувало ред оригинални, преводни и превъзходни марксически статии. И това не са случайно изтървани от Благоев хвалебствени думи за характера на поместваните в него статии. Благоев знаеше, че Енгелс и Плеханов се бяха изказали най-ласкаво за списание „Социалдемократ". Енгелс лично се бе обърнал към редакцията на списанието и благодареше на неговите издатели за поместените в него статии. Плеханов беше един от редовните сътрудници на списанието.

След смъртта на Слави Балабанов на 21 март 1892 г. партийните органи и на партисти, и на съюзисти публикували отделни некролози. Получени били много телеграми в женевския социалистически клуб. Особено трогателна е телеграмата на руските емигранти от Париж. В нея между другото четем: „Както и всички вие, българите, така и ние, русите, загубихме един приятел, другар и човек в най-широкия смисъл на тази дума. В негово лице ние виждаме бъдещият борец за делото, към което всички се стремим. Ние, руските социалдемократи в Париж, се натъжихме много, когато тук пристигна вестта за неговата смърт. На всички българи ние изказваме най-искрени съболезнования и се присъединяваме към вашата скръб."[125]

Цялата руска колония от емигранти в Женева начело с Плеханов участвувала масово в тържественото погребение на Слави Балабанов. Наред с българските му другари ковчегът на покойния бил носен и от Плеханов... „На гроба му, четем в некролога на в. „Работник", освен българските му другари Петров, Бакалов, Раковски, Мутафов, Кутев, държали речи швейцарският депутат Херитие, Плеханов, публицистът Бемени, Цертович, представителят на студентския социалистически кръжок при Женевския университет и др."[126]

[124] Вж: *Благоев, Д.* Съч. Т. 11, с. 144.
[125] ЦГАЛИ (Москва), ф. 1033, оп. 1, ед. хр. 56, л. 1—2.
[126] Вж: в. „Работник" от 17. IV. 1892 г. и сп. „Ден", кн. 2—3, 1893, с. 2.

На пресния гроб на Слави Балабанов, по спомените на Стоян Ноков, Плеханов държал прочувствена реч, която разплакала всички присъствуващи.[127]

Така погребението на Слави Балабанов се превърнало в истинска интернационална манифестация на международната пролетарска солидарност, на дружбата между българските и руските социалдемократи. Присъствието на толкова много чуждестранни гости идвало да покаже, че българските социалдемократи тук били твърде популярни и към тях се отнасяли с голямо уважение колегите и съидейниците им от другите партии и страни.

Като израз на международно признание към младия български социалист било решението на бюрото на Втория интернационал за учредяването на международен фонд на името на Слави Балабанов, който да бъде предназначен за издаване произведенията на Фридрих Енгелс и на други марксисти. Енгелс по това време е жив и той не могъл да не се заинтересува и да узнае кой е този Балабанов, заслужил такова голямо уважение, да се свързва неговото име с международната пропаганда на марксизма. Всичко това е станало, както по-късно узнаваме, по личното предложение и препоръка на Георги Валентинович Плеханов.[128]

* * *

Когато работническото движение стана факт и марксизмът като идеология започна да пуска по-дълбоки корени и да печели привърженици в редовете на самото социалистическо движение, започнаха ясно да се очертават две тенденции в социалистическото движение — революционно-марксисткото и опортюнистическото.

Известно е, че още на Търновската сбирка през пролетта на 1891 г., а след това и на Бузлуджа, при обсъждането на въпроса: да належе ли открито партията като социалистическа организация, се оформиха две течения, които след Пловдивския конгрес се обособиха и в две организации — Българска социалдемократическа партия и Български социалдемократически съюз, просъ-

[127] Вж: *Ноков, Ст.* Цит. спомени, с. 87.
[128] АДП, БГ 19. 3.

ществували отделно до Обединението през 1894 г. В младото социалистическо движение се създадоха два центъра с два печатни органа „Работник" — орган на партистите, и „Другар" — орган на съюзистите.

Съюзистите, както е известно, това бяха предимно женевските кадри на младото социалистическо движение в България. Макар и да бяха марксисти, те не можаха да разберат необходимостта от създаването на социалдемократическа партия на работническата класа. Главен теоретически аргумент против партията бе, че българските работници не са узрели още за политическа борба, че те по-рано трябва да задоволят стомаснте си, а след това да се грижат за политическите си интереси. Оттук съюзистите правеха извода, че работническата класа сега трябва да се организира в синдикати, а след това в политическа партия. На възражението, че партията е онази сила и организация, която внася и трябва да внася социалистическо съзнание в редовете на работническата класа, съюзистите отговаряха, че работниците сами, без партията ще стигнат до социализма, че пролетариатът сам по стихиен път, чрез икономическите организации и борба ще може да си създаде социалистическо съзнание. Съюзистите подценяваха ролята и значението на революционната теория, не разбираха марксическото положение, че икономическата борба без ръководната роля на партията не може да се превърне в политическа борба. Те отричаха необходимостта от самостоятелна политическа организация, като твърдяха, че само с икономическите организации, проникнати от социализма, ще се установи господството на работническата класа.[129] Съюзистите разсъждаваха твърде доктринерски. На Запад, казваха те, преди образуването на социалдемократически партии съществуваха синдикати, т. е. икономически организации, следователно и у нас синдикатите трябва да предшествуват партията. Съюзистите не разбираха, че в началото на развитието на капитализма в Европа образуването на професионални организации беше гигантски прогрес за работническата класа, но в края на 19 век, когато се образуваха социалдемократически партии, тези организации имаха вече друго значение.

[129] В. „Другар", 3. II. 1893.

За разлика от съюзистите марксисткото, благоевското течение подходи творчески, марксистки при разрешаването на този въпрос, съобразно нашите специфични български условия, като се зае и насочи всичките си усилия в образуването на политическа партия.[130]

Съюзистите от рода на Раковски, Балабанов и др., които поддържаха такива широки международни връзки и имаха възможност да изучават от извора марксистката идеология, тук, в България, те не можаха да се ориентират в сложната дребнобуржоазна обстановка, творчески да приложат марксизма в България и да работят за създаването на политическа организация на работническата класа в България.[131]

Естествено, възниква въпросът, знаеше ли Плеханов за полемиката между партисти и съюзисти в България и какво беше отношението му към българските разногласия. Трябва да кажем, че Плеханов тук никъде не взема страна в българския спор. А както ще видим по-късно, в полемиката между широки и тесни социалисти той твърдо застана на страната на революционните марксисти и осъди публично ревизионистките възгледи на общоделците. Може би Плеханов не е придавал значение на тези спорове, считайки, че разликата във възгледите и на едните, и на другите се отнася до второстепенни въпроси, обяснението на които може да се търси в специфичните български условия. Не може да се твърди, че когато Енгелс приветствува издателите

[130] За борбата между партисти и съюзисти виж подробно: *Благоев, Д.* Принос към историята на социализма. С. Изд. на БКП, с. 168—195; *Благоев, Д.* Лутаниите на „Съюза" в областта на икономическите организации. Съч. Т. 3. С., 1957, с. 1—5; *Благоев, Д.* Ръководните начала на социалдемократическите партии и съюзи. Съч. Т. 3, с. 6—13; *Благоев, Д.* Нашата партия отрича ли синдикатите? Съч. Т. 3, с. 19—23; *Благоев, Д.* Заблужденията на „Съюза". Т. 3, с. 85—90; *Георгиев Гаврил.* „Съюзът" признава ли политическата деятелност? Избрани произведения. С. Изд. на БКП, 1953, с. 5—8; *Шарова, Крумка.* Създаването на българската социалдемократическа партия. — „Известия на Института по история на БКП", кн. 8, 1961, с. 24—92; *Аламуров, П.* Борбата на Димитър Благоев и сратниците му за партийност в социалистическото движение, против икономизма на съюзистите през 1891—1894 г. — „Научни трудове на ВСИ „Г. Димитров". Агроном. факултет серия Общ. икоиом. науки", Т. XIV, 1964, с. 181—194.

[131] *Шарова, К.* Създаване на Българска социалдемократическа партия. — „Известия на Института по история на БКП", № 8, 1961, с. 39.

на „Социалдемократ", когато Плеханов изпраща своите първомайски поздравления до българските работници чрез съюзническия орган в. „Другар", че това е подкрепа на съюзистите. Но трябва да кажем, че неговите възгледи за бъдещето на капитализма в България съвпадаха повече с тези на съюзистите, отколкото с тези на партистите. Благоев, както посочихме, говореше убедено и с богата аргументация за България, че тя не само ще тръгне по пътя на капитализма, но че вече е тръгнала, докато Плеханов допускаше възможността България да избегне класическия път на капитализма и че бъдещето на социалистическата революция в нея зависи от революциите в напредналите на Запад в капиталистическо отношение държави.

Поддържайки връзки с Раковски, Балабанов и други съюзисти, Плеханов е виждал в тяхно лице убедени марксисти, пламенни и възторжени привърженици и пропагандатори на социализма в България.

§ 3. Г. В. Плеханов и борбата против общоделството

Когато говорим за влиянието на Плеханов и неговите съчинения върху борбата на революционните марксисти против общоделството, можем да стигнем до крайно противоположни увлечения, които биха ни отдалечили от историческата правда. От една страна, може да се обяснява борбата против общоделството изключително с влиянието на Плеханов. Такъв подход би довел до подценяване на огромната теоретическа дейност, която благоевци извършиха за теоретическия разгром на българската разновидност на ревизионизма. От друга страна, неправилно ще бъде да се игнорира външното влияние и да се обясняват явленията и процесите в българската социалдемокрация само с причини от вътрешен характер. При този случай се отрича интернационалният характер на борбата против ревизионизма, борба, която под една или друга форма се водеше в средите на международната социалдемокрация.

И в случая ние разглеждаме влиянието на Плеханов като творческо приложение при нашите български условия на онази богата аргументация, която неговите

произведения предлагаха на революционните марксисти начело с Д. Благоев. Интересът в България към борбата на Плеханов против руския и международния ревизионизъм в края на 19 и началото на 20 век се обяснява и с обстоятелството, че по време тя съвпадна с появата и на общоделството в България като разновидност на ревизионизма. Непримиримостта на Плеханов към ревизионистките отклонения от марксизма импонираше на тесните социалисти в България и те виждаха в негово лице и в лицето на всички искрити близко и родствено идейно течение. Тази идейна близост се подхранваше и стимулираше и от езиковата близост и традициите на миналото. Произведенията на Плеханов, насочени против Едуард Бернщайн, се четяха от българските марксисти както в превод, така и в оригинал. Тук важат думите на Плеханов, казани макар по друг повод, че „влиянието на литературата на една страна върху литературата на друга е право пропорционална на сходството в обществените отношения между тези страни"[132].

Така при сходните и същевременно специфични задачи у нас произведенията на Плеханов станаха важна идейна опора и стимулираха силите на революционните марксисти в борбата им против общоделството.

Една от най-големите заслуги на Г. В. Плеханов пред руското и международното работническо движение е борбата му против ревизионизма и неговия пръв и най-голям идеолог — немския социалдемократ Едуард Бернщайн. В Русия последователи на Бернщайн бяха т. нар. „легални марксисти", които проповядваха буржоазни възгледи за перспективите на икономическото развитие на Русия, и „икономистите", които защищаваха разпокъсаността и стихийността в руското работническо движение. Статиите на Плеханов, насочени против Бернщайн, Конрад Шмид и техния руски събрат П. Струве, представляват образец на пламенна, убедителна и аргументирана защита на революционния марксизъм от опортюнистите и ревизионистите. Плеханов пръв обяви Бернщайн и Конрад Шмид за врагове на марксизма, предложи Бернщайн да бъде изключен от

[132] *Плеханов, Г. В.* К вопросу о развитии монистического взгляда на историю. М., 1949, с. 195—196.

партията и се зае с присъщата му ерудиция и талант теоретически да го разгроми. Бернщайн, сочеше Плеханов, е мъртъв за школата на Маркс и ние с него трябва да се борим не на живот, а на смърт и въпросът е кой кого ще погребе: Бернщайн социалдемокрацията ли или социалдемокрацията Бернщайн. Такива бяха отговорите на Плеханов на Каутски, Лафарг, Вилхелм Либкнехт, които бяха недоволни от резкостта му в полемиката и го съветваха да смекчи своите оценки и изказвания за Бернщайн. Плеханов се възмущаваше от безцеремонността, чрез която Бернщайн и Струве рекламираха своите антимарксистки възгледи, и от безгрижността, с която опортюнистите от Втория интернационал позволяваха на техните привърженици теоретически да разоръжават работническата класа.[133]

Борбата на Плеханов против руския и международния ревизионизъм получи широк и положителен резонанс в средите на българските революционни марксисти. Тази негова борба съвпадна по време с борбата, която водеха в България тесните социалисти против общоделството, което не беше нищо друго освен една българска разновидност на бернщайнианството, и които по израза на Д. Благоев си приличаха като две капки вода.[134]

Естествено би било българските общоделци като бернщайнианци на българска почва да се обявят против Плеханов, против Ленин и техните издания „Искра" и сп. „Заря". Една от главните задачи в идеологическата борба на тесните социалисти беше да покажат, че широките социалисти нямат нищо общо нито с Плеханов, нито с Ленин, нито с в. „Искра" и сп. „Заря", и да разкрият тяхната тактика и демагогия да скриват своята ревизия и отстъпление от марксизма, барикадирайки се с цитати от класиците на марксизма и техните верни и последователни ученици. По силата на елементарната логика може да се счита, че щом общоделците са бернщайнианци на българска почва, техният теоретически орган „Общо дело" да е изпълнен с дитирамби в чест на Бернщайн и с ругатни против Плеханов и Ленин. Нищо подобно. „Общо дело" е изпълнено с много цитати от в. „Искра", от сп. „Заря" и почовавания на Плеханов. Никъде, нито в едно изказване на общоделците не може да се намерят венцехваления за Бернщайн и ругатни срещу Плеханов.

И всичко това е още едно потвърждение за онази вероломна тактика на широките, които като всички ревизионисти, по думите на Ленин, „се стараят да постигнат своите цели не с открита борба за принципи и за нова тактика, а с постепенна, незабелязана и ако може така да се изразим, с ненаказана деморализация на своята партия"[135]. Както си спомня читателят, тази характеристика на Ленин Благоев я цитира още през 1902 г., за да посочи, че тактиката на широките се практикува не само от българските ревизионисти.[136]

Благоевци своевременно съзряха опасността от демагогската политика на общоделците, показвайки, че те не могат да имат нищо общо с революционно-марксистките възгледи на Плеханов. След Благоев изляза в печата и Георги Бакалов, Георги Кирков, Хр. Кабакчиев, Тодор Петров и др., показвайки, че истински учениците и верни последователи на Плеханов в България са тесните социалисти. Трябва още тук да кажем, че голяма помощ на партията в тези години оказва близкият съратник на Ленин и Плеханов, българският социалдемократ Роман Аврамов. Последният поддържаше

[133] За борбата на Г. В. Плеханов против ревизионизма вж. по-подробно: *Полянский, Ф. Я.* Плеханов и русская экономическая мысль. Издательство Московского университета, 1965 г., с. 256.; *Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова.* Плеханов. Изд. Мысль, М., 1973, с. 73—79 и 134—152; *Чумаченко, В. Г.* Г. В. Плеханов — выдающийся теоретик и пропагандист марксизма. Учпедгиз, М., 1960, с. 78—93.; *Чагин, Б. А.* Г. В. Плеханов и его роль в развитии марксистской философии. Изд. АН СССР. М. Л. 1963, с. 60—100. *Митин, М. Б.* Историческая роль Г. В. Плеханова в русском и международном рабочем движении. Госполитиздат, 1957.; *Сидоров, М. Г.* В. Плеханов — выдающийся пропагандист марксистской теории (к столетию со дня рождения). М., 1956 г.

[134] За борбата против общоделството вж: *Шарово. Кремка.* Разцеплението на БРСДП през 1903 г. С. Изд. на БКП, 1955; *Тодоров, Ангел Ст.* Борбата на революционните марксисти против българския ревизионизъм — „общоделството" 1900—1903 г. Изд. на БКП. 1959: *Самоковлиев, Н.* Борбата на тесните социалисти против ревизионизма на общоделството по програмни и теоретически въпроси на социалдемократическата партия (1900—1903 г.). — Известия на Висшата партийна школа „Ст. Димитров" при ЦК на БКП. Т. 10, 1961; *Митев, Димитър.* Към въпроса за пролетарския интернационализъм на БРСДП (т. с.). Изд. на БКП, С., 1957 и др.

[135] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 5, с. 373—374.

[136] *Благоев, Д.* Съч. Т. 8, с. 90—91.

близки връзки с партията на тесните социалисти и служеше до известна степен за живо съединително звено между българските и руските революционни марксисти. Роман Аврамов помогна много за ориентирането на българската социалдемокрация в идейните борби на руската социалдемокрация с множеството статии, които той публикува в социалистическия печат. „Широките, пише му Г. Бакалов, просто блудствуват с „Искра" и трябва да се пресече невежата им експлоатация."[137] Откликвайки на призива на партията, Р. Аврамов написа поредица от статии, в които показа, че българските общоделци по своите възгледи твърде много си приличат с руските икономисти. Те си приличат и по това, че „обвиняват своите противници в сектантство, сухота, доктринерство и непознаване на действителността, любов към формулите, догматизъм и т. н."[138]. Говорейки по-нататък за демагогската политика на общоделците, Р. Аврамов пише, че техните обвинения се придружаваха с обилни цитати от Плеханов. „След като ни разбиха с „Кауцки в ръка", сега те (общоделците — б. м.) се мъчат да ни унищожат с Плеханов в ръка. Сега нашите любезни противници се ухитряват поради липсата на по-силни оръжия и благодарение на голямото невежество да ни сродят с онези социалистически течения в Русия, едни от най-силните аргументи на които против Плеханов и „Искра" беше именно обвинението в сектантство, сухота, доктринерство и непознаване на действителността, любов към формулите, догматизъм и т. н."[139] Роман Аврамов посочва, че родството между руските икономисти и българските общоделци се състои в тяхната тактика да използват „невежеството на публиката", нейната неосведоменост, за да клеветят и фалшифицират фактите.[140]

•
• •

Както вече подчертахме, двубоят между опортюнизма и революционния марксизъм в България по време почти съвпадна с борбата, която се водеше в почти всички партии на Втори интернационал. „В цяла Европа, писа Плеханов през 1903 г., от Казан до Лондон и от Палермо до Архангелск се разгърна така наречено **ревизионистко** движение, целта на което беше, както и самото му наименование показва — преразглеждане на основните положения от теорията на Маркс. Да се преразгледа нещо, това не е лошо, защо да не се преразгледа? Но от преразглеждане до преразглеждане има разлика. Преразглеждането, за което аз тук говоря, има това главно отличително свойство, че то в много и много отношения **подрива, отслабва** теоретическите позиции на социалдемократическата партия в борбата й с буржоазните партии и ги сближава с тях."[141]

Това ревизионистко течение, появило се в една от най-големите и старите партии, каквато беше германската, не можеше да не получи широк международен резонанс. В този смисъл трябва да се разбира и изказването на Ленин, че „руските спорове са само отзвук на немските"[142], към което ние бихме добавили, че и нашите спорове са отзвук на същото това движение, поставило си задача да преразгледа Марксовата теория. Това отражение у нас беше толкова по-силно и поради интересното и важното обстоятелство, че начело на тази борба срещу ревизионизма застана Плеханов, когото тесните социалисти дълбоко уважаваха и превеждаха почти всички негови съчинения. Богатството от възгледи и аргументи, които Плеханов привеждаше в борбата си против Бернщайн, намериха широко отражение в България и „допринесоха извънредно много за затвърдяването на здравите теоретически и принципиални основи на нашата партия"[143].

Общоделците и в България, подобно на своите събратя от Запад, обвиняваха тесните социалисти, че гледали на Марксовото учение като на догма, като на учение завършено, което не може и не бива нито да се развива, нито да се критикува. Главният теоретик на об-

[137] ЦПА при ЦК на БКП, ф. 160, оп. 1, а. е. 11.
[138] Вж: сп. „Работническо дело", 1904, кн. 7, с. 402—408.
[139] Пак там. Срв. *Аврамов, Р.* Икономисти и общоделци. — „Работническо дело", 1904, кн. 8, с. 484—482.
[140] „Раб. дело", 1904, кн. 8, с. 484.

[141] Философское литературное наследие Г. В. Плеханова. Т. I. Изд. М., 1973, с. 86—87.
[142] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 2, с. 350.
[143] „Работнически вестник", бр. 10, 6 май 1918 г. (Редакционна статия по случай смъртта на Г. В. Плеханов).

щоделството Я. Сакъзов по разни поводи голословно твърдеше че привърженицитe на Благоев са наречени „тесни" социалисти, защото разбират марксизма „тясно", „шаблонно", че го „изсушават", „закостеняват" и „свеждат до безжизнени формули".

Д. Благоев разобличи тактиката и маневрите на общоделците да се обявят за единствени творчески марксисти, а верните и последователни марксисти да наричат „шаблонни" и „тесни". Руските икономисти отправяха срещу Плеханов същите обвинения. „Един от „широките социалисти" в Русия, писа по този повод Д. Благоев, известни под името „икономисти", а именно Рязанов, е написал една критика от 302 страници върху разработения от редакцията на „Заря" и „Искра" проект-програма на руската социалдемокрация... Рязанов... като същински опортюнист, както се вижда от отговорите на др. Плеханов, се е ръководил от същата тактика, от която се ръководят и нашите широки социалисти. Той, Рязанов, се представя теснейши ортодокс и като се крие зад някои думи и отделни места из Маркс, обвинява Плеханов, Акселрод, Ленин и други в тясно разбиране на марксизма и дори в неразбиране на Марксовото учение, а себе си за оня, който най-вярно го разбира. По такъв начин мисли, че оборва обвиненията му в опортюнизъм. Това е тактиката — заключава Благоев — на всички опортюнисти."[144]

Основният и главен въпрос, който стоеше в центъра на полемиката, беше въпросът за пролетарския характер на партията. „Основните разногласия, писа В. Коларов, които подхранваха всички други... бяха програмните, т. е. тия, които се отнасяха до характера на партията, до нейната социална основа."[145]

Съгласно програмата на БРСДП нейната крайна цел бе „да преобърне капиталистическото частно владение на средствата за производство — земята, рудниците, фабриките, суровите материали, оръдията, машините, средствата за съобщение, в обществено владение и стоковото производство в социалистическо"[146]. Но това програмно начало беше отхвърлено от общоделците,

[144] *Благоев, Д.* Съч. Т. 8, с. 511.
[145] *Коларов, В.* Избрани произведения. Т. 2, С., 1955, с. 108.
[146] БКП в резолюции и решения... Т. I. С., 1957, с. 64.

които извращаваха крайната цел на партията и изказваха дребнобуржоазни възгледи за собствеността.

Още през 1902 г. в Народното събрание Сакъзов се обяви в защита на дребната частна собственост. Схващането му противоречеше на основните принципи на марксизма, но той целеше да привлече по този начин дребната буржоазия към партията. Д. Благоев своевременно реагира на това изказване. В цялата партия се поведе една дискусия по един отдавна изяснен от класиците на марксизма въпрос. Д. Благоев аргументирано доказа, че Я. Сакъзов е отстъпил от позициите на марксизма и неговата позиция е напълно тъждествена с позициите на дребнобуржоазните радикали, които също така се обявяват против капиталистическата едра собственост, против собствеността, която експлоатира чужд труд, но са за частна собственост, която експлоатира природните сили.[147]

Не можейки да противопоставят сериозни аргументи в защита на своето становище, общоделците жонглираха с цитати от Плеханов[148], като правеха извод, че партията трябва да работи за запазване на дребните съществования. Д. Благоев също се позова на Плеханов и посочи, че „крайната цел на социалдемократическата партия, нейният идеал са унищожаването на частната собственост върху оръдията на труда и средствата за производство във всичките им видове и че няма социалдемократ, ако той не е някаква разновидност на опортюнизма, както казва Плеханов, който да признава частната собственост върху оръдията на труда и средствата за производство във всичките й видове — дребен, среден и едър вид".[149]

Не може да се твърди категорично, както това прави Г. Бакалов, че широките социалисти нямат нищо общо с Плеханов, че последният не е оказал никакво влияние върху техните възгледи, политика и тактика.[150] Как-

[147] Сп. „Общо дело", кн. 9, 1903, с. 181. За полемиката по този въпрос вж: *Благоев, Д.* Принос към историята на социализма в България, С., 1952, с. 500—506; Съч. Т. 8, с. 77—104; *Джидров, П.* Социалната демокрация и частната собственост. В. „Общо дело", кн. 2—3, 1903.
[148] *Джидров, П.* Цит. статия.
[149] *Благоев, Д.* Съч. Т. 8, с. 96.
[150] *Бакалов, Г. Плеханов* и общоделците. — „Наковалня", № 83—84, 1927.

то вече се посочи, и широките социалисти се опитваха да обоснозат тезите си с мисли на Плеханов. Разглеждайки решенията на Втория конгрес на РСДРП и по-специално аграрната част на програмата на РСДРП, те се мъчеха да докажат, че тесните социалисти имат принципиални различия с Плеханов.

Едно от тези различия се отнасяше до записаното в програмата искане за връщане на т. нар. „отрезки", които помешчиците бяха взели от земите на селяните след реформата от 1861 г. Общоделците правеха извода, че за разлика от тесните социалисти искристите в Русия се обявяват за възстановяването и запазването на частната собственост. Когато по този повод руският икономист Д. Рязанов се обяви против Плеханов и го обвини в ревизионизъм, общоделците побързаха да направят заключение, че „против този най-добър теоретик на руската социалдемокрация се е опълчил руският тесен социалист Д. Рязанов, който обвинява Ленин и Плеханов, че връщането на отрезките било равносилно с поддържането и умножаването на частната собственост".[151]

Общоделците обаче нямаха право да отъждествяват своите възгледи с разбиранията на В. И. Ленин и Г. Плеханов. Те не разбираха същността на руската програма по аграрния въпрос. Ленин и Плеханов разглеждаха „отрезките" само като фактор, който ще даде нов подтик за по-бързото икономическо развитие на Русия по пътя на капитализма. Но българските ревизионисти не обръщаха внимание на този факт. „Всеки брой на „Искра" — пише техният орган — служи като бляскаво теоретическо изобличение на туй, що се нарича у нас „тесен социализъм" и в Русия „икономизъм" и ортодоксално буквоедство."[152]

Общоделците спекулираха дори и с Ленин. „Аграрната програма на руската социалдемокрация — четем в „Общо дело" — е обоснована наскоро от сведущия по тези въпроси В. И. Ленин. Последният в статията си „Аграрната програма на РСДРП", публикувана в списание „Заря", кн. 4, е забелязал, че там, където работата се касае до движението на промишлените работници, те много готово трябвало да възприемат от Запад, а всичко, що се касае до аграрния въпрос, там може би се падало да изработят ново. Рязанов, подобно на нашите благоевци, се стреснал от това, понеже такова нещо нямало писано в съчиненията на Маркс и Енгелс, и обявява Плеханов за отстъпник. Рязанов е дал още по-голям полет на своята ортодоксална наивност, като се срещнал с мислите на Ленин, че в „аграрната област не всичко, което е справедливо за Запад, е справедливо и за Изток". Заради това, че Плеханов е искал да се върнат т. нар. отрезки, Рязанов го нарича „опортюнист".[153]

Общоделците твърдяха, че и те подобно на В. И. Ленин и Г. Плеханов не робуват на догми и схеми, а се опитват да внесат съобразно българските условия нещо ново в марксизма. Те използваха и някои мисли на Ленин и Плеханов, за да обвинят Благоев в „педантична любов към мъдри термини и за липса на творчески подход към въпросите на работническото движение"[154].

Тук трябва да посочим, че и за революционните марксисти, и за общоделците останаха скрити някои противоречия между Ленин и Плеханов относно ролята на селяните в руското освободително движение. Тези противоречия излязоха наяве едва след 1903 г., когато Ленин и Плеханов се оказаха в два различни лагера при разглеждането на въпроса за селяните. Плеханов отделяше най-голямо внимание на селянина като собственик с всичките му предразсъдъци и колебания, без да вижда революционните възможности, които той крие в себе си. По различни поводи той подчертаваше пасивността и консервативността на селячеството. „Руското революционно движение — пише Плеханов, — тържеството на което би било в най-голяма полза за селячеството, почти не среща у него ни поддръжка, ни съчувствие, ни разбиране. Главната опора на абсолютизма се заключава именно в политическото безразличие и умствената изостаналост на селячеството."[155]

Тази позиция влизаше в противоречие с научния со-

[151] Ср. „Общо дело", кн. 20, 1903, с. 643.
[152] Сп. „Общо дело", № 5, 1904, с. 381.
[153] Пак там, № 20, 1903, с. 634—636.
[154] В. „Работническа борба", бр. 43, 6. I. 1904.
[155] *Плеханов, Г. В.* Избранные произведения. Т. 1, М., 1956, с. 378.

циализъм. В проектопрограмата на партията, приета на Втория конгрес, В. И. Ленин развива още съвършено друго схващане. „Земеделският въпрос в Русия — посочва той — се различава съществено от земеделския въпрос на Запад, но се отличава само по това, че на Запад се говори почти изключително за селянина в капиталистическото, в буржоазното общество, а в Русия главно се говори за селянина, който страда от остатъците на крепостничеството, от докапиталистическите институции и отношения. Ролята на селячеството като класа, бореща се против абсолютизма и против остатъците от крепостничеството на Запад, е вече изиграна, а в Русия още не."[156]

След 1903 г. Плеханов все повече и повече усвояваше традициите на Втория интернационал с характерното за неговите секции пренебрежително отношение към селяните и техните революционни възможности.[157]

По това време и общоделците, и тесните социалисти не можаха да разберат, че исканията на болшевиките имат за цел освобождаването на селяните от помещическо заробване, ликвидиране на крепостничеството в селското стопанство. Същността на тези искания беше стремежът да се създаде и укрепи съюзът на работническата класа с всички селяни на етапа на буржоазнодемократическата революция. Против остатъците от крепостничеството се обяви цялото руско селячество. Основният замисъл на В. И. Ленин беше да се свърже борбата за демокрация с борбата за социализъм. Революционните марксисти в България останаха чужди на тези разбирания.

Един от най-важните въпроси в борбата на революционните марксисти против общоделците беше въпросът за значението на революционната теория. Общоделците смятаха за второстепенна задачата да се внедрява социалистическото съзнание сред работническата класа. Докато все пак Сакъзов прикриваше своето отстъпление от марксизма, то Димитър Димитров, преводач на Бернщайновата книга „Предпоставките на социализма и задачите на социалдемокрацията", открито се обяви против пропагандата на марксизма и най-категорично отхвърли тезата, че марксизмът трябва да бъде задължителен мироглед за социалдемократическата партия. Той се присъедини към схващането на руските „икономисти", че работническата класа стихийно се стреми към социализма, че тя по инстинкт е социалистическа. „Голяма част от работниците в нашата партия — пише той — си създават по емпиричен път особен социализъм . . . Това са хора от живата действителност, които нямат време, нито голяма охота към книжния живот. Те усвояват от въздуха своя мироглед и всяко стремление да им се втълпят книжни истини ги отблъсква."[158]

В същото време революционните марксисти придаваха огромно значение на революционната теория. И ако опортюнизмът в България не можа да пусне корени в средите на работническата класа, това се дължи преди всичко на обстоятелството, че привържениците на тясносоциалистическото течение никога не са подценявали ролята на марксистката теория в практическата дейност на партията и пролетариата. „Днес у нас „широките", които минават за практици — писа теоретическият орган на партията „Ново време", — разпространяват страшни заблуждения за отношението на теорията към практиката. Те винаги и всякога омаловажават значението на теорията към практиката. „Социалдемократът (тук се цитира Плеханов — бел. авт.) в своята практическа дейност необходимо трябва да се опира на теорията. Без теорията никой практик не е направил нито една крачка."[159]

Широките „практици" не споделят мисълта на Плеханов, че „без революционна теория няма революционно движение в истинския смисъл на тази дума".[160] През 1903 г. Г. Бакалов преведе книгата на Плеханов „Социализмът наука ли е?"[161], в която се подчертава какво

[156] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 4, с. 243.

[157] По-подробно вж: *Полянский, Ф. Я.* Плеханов и русская экономическая мысль. М., 1965, с. 160—182.

[158] *Димитров, Д.* Разпратa в работническата партия. С., 1931, с. 32.

[159] Сп. „Ново време", № 3, 1903, с. 252.

[160] *Плеханов, Г. В.* Съч. Т. 2, с. 44

[161] *Плеханов, Г. В.* „Социализмът наука ли е?". Прев. от руски Г. Б. Варна (Г. Бакалов, печ. „Взаимност"), 1903, с. 136. Тази книга се състои от три статии на Плеханов: „Що е научен социализъм?", „Кант против Cant или духовното завещание на г-н Бернщайн" и „Нашата програма". Последната статия на Плеханов е посветена на проектопрограмата на руската социалдемокрация.

огромно значение има за партията революционната теория. Тесните социалисти използваха излизането на тази книга на български, за да подчертаят огромното значение, което Плеханов придава на теорията за революционната практика, противно на всички ония, които подценяват теорията и призовават към „безшумна практическа дейност". „Широките омаловажават теорията за практиката — се казва в предговора на Г. Бакалов към книгата. — Ако някой лош практик не оправдае теорията, то значи теорията е невярна. Ние, широките социалисти, не разбираме теорията, но ние знаем социализма на практика. Какво заблуждение на широките."[162]

Тази нашумяла на времето книга не можеше да бъде отмината с мълчание и от общоделците. Поместената рецензия в сп. „Общо дело" има обаче преди всичко осведомителен характер. Списанието не смее да застане открито срещу Плеханов. Според него „Бернщайн правел едно интересно възражение на социалистите, но Плеханов ясно и категорично му отговаря"[163].

Когато оценява третата статия на Плеханов, адресирана специално против книгата на Бернщайн „Предпоставки на социализма и задачите на социалдемокрацията", списанието се въздържа от оценка и предоставя на читателя „сам да си даде отчет за тази статия".[164]

Активната идеологическа дейност на партията издигаше теоретичния уровен на българската социалдемокрация. За тесните социалисти беше ясно, че ако искат опортюнизмът на широките социалисти да не пусне корени в партията, трябва да се засили теоретическата подготовка на партийните кадри. Благоев неведнъж подчертаваше, че „борбата на една пролетарска социалистическа партия е не само политическа и икономическа, но и теоретическа". Това разбиране и дълбоко убеждение се съпътствуваше от активна идеологическа дейност, за която бяха използвани най-различни форми. Широките социалисти също проявяваха активност в идеологическата област, но по думите на Благоев тяхната

приема на Вторий конгрес. „Самата проектопрограма — обяснява Бакалов — не е печатана, защото основните ѝ положения са ясни от статията."

[162] *Плеханов, Г. В.* Социализмът наука ли е?, с. 2.
[163] Сп. „Общо дело", № 6, 1903, с. 191—192.
[164] *Благоев, Д.* Съч. Т. 8, с. 87.

активност беше насочена против революционната същност на марксизма. Те проповядваха „теориите на опортюнизма, на дребнобуржоазния демократизъм".[165]

Отхвърляйки основните принципи на марксизма като ръководство за действие, общоделските опортюнисти изхвърлиха и революционните принципи, политика и тактика на БРСДП и я замениха с реформистка. Ако имаше нещо, което напълно и убедително да характеризира общоделството като антимарксическо, антипролетарско и антипартийно течение, то беше фактът, че отричаше класовата борба на пролетариата и му препоръчваше „общото дело" на всички „производящи слоеве". Тази теория фактически беше отказ от борбата на пролетариата за социализъм и стремеж дейността на пролетарската партия да се сведе до либерални искания, достойни да фигурират само в избирателните речи на дребнобуржоазните филистери. При обосновката на тази антимарксистка теория Сакъзов се опитваше да се позове и на Плеханов, по специално на неговите неиздържани от марксистка гледна точка оценки за революционността на руската либерална буржоазия и за възможността да се сътрудничи с нея. Тези оценки твърде много допадаха на общоделците.

На страниците на „Общо дело" широко бе отразена полемиката между В. И. Ленин и Г. В. Плеханов относно отношението на руската социалдемокрация към либералната буржоазия. Привържениците на общоделската теория за класово сътрудничество с всички „производящи слоеве" се отзоваха твърде ласкаво за възгледите на Плеханов, че руската буржоазия ще играе прогресивна роля в борбата със самодържавието. Тези възгледи, както е известно, бяха остро разкритикувани от В. И. Ленин. „Нашата ерес — пише Плеханов — се проявява в това, че искаме, както говори др. Ленин, да отидем във всички класи на обществото. Именно в това наше желание някои критици виждат измяната на пролетариата."[166] Използвайки този цитат, общоделците искаха да покажат, че и в руската социалдемокрация се намират критици, подобни на тесните в България, които обвиняват Плеханов в измяна към работническата класа.

[165] Пак там, с. 90.
[166] Сп. „Общо дело", кн. 18, 1903, с. 547.

Симпатиите на общоделците и солидарността им с тази коренно неправилна оценка и позиция на Плеханов се виждат и от тълкуването на статията на Ортодокс (Л. И. Акселрод) „Отношението на социалдемокрацията към буржоазните партии". „Тази дискусия (между Плеханов и Ленин — бел. авт.) — се подчертава в редакционна статия на сп. „Общо дело" — пригича твърде много на дискусията в нашата партия по един подобен въпрос. Ние виждаме, че Плеханов се осмелява да нарича либералите буржоа в Русия, хора „учени и образовани, честни и неподкупни". И щом това го казва „видният теоретик на социалната демокрация", то общоделците не считаха за погрешна тяхната позиция.[167]

Щом Плеханов не се страхуваше да признае прогресивната роля на руската либерална буржоазия, защо да се счита, че общоделците в България стоят на опортюнистически позиции? В характеристиката, която даде Плеханов на руския либерален буржоа, общоделците виждаха подкрепа на своята теория за „класово сътрудничество" с буржоазията и на своята концепция за „общо дело" с всички производящи слоеве". „За тези думи на Плеханов — заключава „Общо дело" — как ли Благоев би афорестирал Плеханов за този му грях? Без колебание той би го нарекъл „опортюнист".[168]

Както се вижда, още през онзи период общоделците използваха слабите места в схващанията на Плеханов с цел да покажат, че уж тяхната съглашателска политика не била в противоречие с принципите на революционната социалдемокрация. Те се обявяха против възгледите на В. И. Ленин, които в България бяха защищавани от тесните социалисти. Спирайки се на спора между В. И. Ленин и Г. Плеханов, сп. „Общо дело" заключава, че „обвинители от рода на благоевци съществуват не само у нас, но и на други места" (имат се предвид Ленин и болшевиките — бел. авт.) и че „обвиняемите се намират също така в отбранително положение, както и „широките" у нас, които в същото време се явяват тълкуватели на научния социализъм"[169].

Общоделците използваха погрешните положения у Плеханов, за да насочат стрелите на своята критика срещу В. И. Ленин и тесните в България. В същото време те се представяха за истински тълкуватели на марксизма и клеймяха тесните социалисти като ленинци на българска почва, а себе си представяха за последователи на Плеханов. Те бяха запознати с неговите произведения, но възприемаха неговите неправилни възгледи, които по-късно го доведоха в лагера на меншевизма и на враговете на Октомврийската революция. Плеханов беше виден марксист, но с много противоречия, грешки и колебания. А именно тези противоречия, грешки и колебания се оценяваха високо от българските ревизионисти.

Разобличавайки съглашателската политика на широките, Благоев застъпваше позиции, по-близки до тези на В. И. Ленин, без да изрази несъгласие с Плеханов. Той смяташе, че позициите на Плеханов относно характера на руската буржоазия са плод на особените условия в Русия. „И какво общо имат — пише Благоев — мислите на др. Плеханов за отношенията към революционната буржоазия с онния на сакъзовци към една реакционна по същността си котерия, каквато беше цанковистката партия и каквато тя се показа в действителност не с един факт? Но нашите широки фалшификатори нарочно привеждат изобличаващата тях самите цитирана част от статията на др. Плеханов с цел да се престорят, че те мислят тъкмо като него, че те — пазил ги бог — не са никакви опортюнисти."[170]

Благоев допуска съществуването на революционни антикрепостнически и антимонархически настроения в средите на известна част от руската буржоазия. Според него обаче в България липсваха такива останки на феодализма, които биха заставили българската буржоазия да заеме революционни позиции. Това разбиране говори за творчески, макар и не докрай издържан марксистки подход.

Вярно е, че Д. Благоев стига до известна крайност, като счита, че при нашите български условия революционна е само работническата класа. „Днес в България — пише Д. Благоев — има една единична борба. Тя е борбата на буржоазията в съюз с дребната буржоазия и

[167] Пак там, с. 575.
[168] Пак там, № 16—17, 1903, с. 521.
[169] Пак там, № 18, 1903, с. 576.

[170] *Благоев, Д.* Съч. Т. 8, с. 514.

селската класа против работническата. Тя съставлява същността на историческото движение днес в България. И колкото по-добре, въоръжена със съзнание и организация, работническата класа се противопостави на „социалната реакция", на цялата буржоазна класа — едра и дребна, толкова по-добре ще отблъсква нейните удари".[171] Липсата на гъвкавост в тактиката попречиха на Д. Благоев да разбере необходимостта от революционните компромиси, които улесняват победата на социалистическата революция. Но прав бе Благоев, когато подчертаваше, че общоделците правеха от Плехановите изказвания „един шаблон", един калъп за българския пролетариат с цел да заблудят българското работничество. В борбата си против общоделството тесните социалисти изявиха редица свои ценни добродетели на течение, родствено и най-близко стоящо до болшевиките, учейки се от положителното у Плеханов, а широките заимствуваха онези схващания на Плеханов, които покъсно станаха зародиш на неговите меншевишки възгледи.

* * *

С пълна сила революционните марксисти в България водеха борба против опортюнизма и по организационните въпроси. Те бяха дълбоко убедени, че за да бъде преден и съзнателен отред на работническата класа, партията трябва да е единна не само в мислите, но и в действията си, да е споена със здрава съзнателна дисциплина, задължителна за всички нейни партийни членове. За тях беше ясно, че принципиалните противоречия и разногласия не могат да бъдат разрешени по пътя на тяхното замазване и примиряване, а само чрез разкриването им и до пълното им преодоляване. „Когато всички средства са изчерпани — пише „Работнически вестник", тогава само разцеплението е средството, чрез което партията ще запази своя революционен пролетарски характер."[172]

Въпреки разколническите си действия, общоделците се страхуваха от разцепление и организационно отделяне, тъй като то би намалило твърде много числения им състав, техния престиж и роля в обществено-политическия живот на страната. В статията си „Какво става в нашите редове?" Г. Кирков пише: „Всяко разцепление е смърт за тях. Тяхното интимно желание е да изменят не само характера на партията, но и да запазят името като важна примамка. Те имат нужда само от „фирмата", защото без тази „фирма" — без фирмата на работническата социалдемократическа партия, те ще се окажат едно недоразумение в нашия живот, каквото са и в нашите редове."[173]

Тесните социалисти и сега с помощта на Плеханов трябваше да покажат, че те не искат и не се борят за единство на всяка цена. Формално единство, лишено от единомислие и единодействие в цялата партия, не е от полза за работническата класа. Партийният организъм беше вече тежко заболял и, по образните думи на Кирков, се налагаше намесата на хирургическия нож, т. е. нужно бе да се изреже гнилото, за да се запази целостта и здравето на организма.

Обявявайки се против разцеплението, общоделците „потърсиха" отново помощта на класиците и опита на международното работническо движение. Те сочеха за пример такива социалдемократически партии, в които съществуваха разногласия, но не се беше стигало до разцепление. Тесните социалисти, обратно, доказаха, че разцепленията в зависимост от условията водят не до отслабване, а до засилване на партията. „Непримиримите елементи — Бакалов цитира Енгелс — в Германия се разцепиха и това е добре... Всяка работническа партия в една голяма страна може да се развива само чрез вътрешна борба. Германската партия стана такава, каквато е, благодарение на борбата на айзенахци (марксистката фракция на Либкнехт и Бебел — бел. авт.) с ласалианците, където даже и личните раздори играха важна роля. И Бакалов заключава, „че учителите на пролетариата не са сантиментални плачльовци за формално единство. Партията трябва да представлява „едно дисциплинирано цяло". Това цяло може да се осъществи само след едно „разграничаване". И в този

[171] Пак там. Т. 12, с. 170—171.
[172] В. „Работнически вестник", бр. 20. 7. II. 1903.
[173] Сп. „Ново време", № 3. 1903, с. 271.

път българската социална демокрация следваше своите първоучители."[174]

В защита на организационните основи на партията твърде много помогнаха и преводите, които направи Георги Бакалов на няколко статии на Плеханов, посветени на проблемите на единство на партията.[175] „Въобще — пише Бакалов — всички Плеханови трудове от този период бяха широко използвани от българските другари пак с главната задача за оформяне на революционните възгледи на работниците против опортюнистите."[176] Г. Бакалов преведе и сам писа статии за отношението на Плеханов към единството. Той прокарваше мисълта, че социалистическото обединение на нашата партия се създава без и против „единството" на опортюнистите.[177] Той се позоваваше на указанието на Плеханов в „Заря" (кн. 1, с. 232) за монтаняри и жирондисти. В това указание се изтъква, че победата на монтаняри над жирондистите удесетори съпротивителната сила на революционна Франция, докато примирението на тези две фракции би я много отслабило, тъй като в революционната работа хубавата кавга е по-добра понякога от лошия мир...[178]

Към тази тема Бакалов отново се връща в статията „Още веднаж за Плеханов върху единството". Статията е изцяло построена от изказвания на Плеханов във в. „Искра" и в сп. „Заря". Главен аргумент против българските съглашатели бе изтъкнатото от „Искра" още от самото начало на нейното съществуване положение, че „преди да се обединим, ние трябва да се разграничим".[178а]

Общоделците от своя страна искаха чрез авторитета на Плеханов да разколебаят стремежите на тесните социалисти да скъсат организационно с опортюнистическите елементи. Въпреки че доводите на Плеханов не бяха в тяхна полза, те си служеха с неговото име и

[174] В. „Работнически вестник", бр. 37, 30. V. 1903
[175] В. „Работнически вестник", бр. 36, 22. V. 1903 — Плеханов върху „единството"; Още веднъж за Плеханов върху единството — в. „Работнически вестник", бр. 37, 30. V. 1903.
[176] *Бакалов, Г.* Избрани произведения. Т. 4, с. 170.
[177] В. „Работнически вестник", бр. 36, 22. V. 1903.
[178] Пак там.
[178а] *Бакалов, Г.* Избрани произведения. Т. 4, с. 170.

използвайки по своему цитатите, се опитваха да докажат, че разногласията не са принципиални, а са плод на лични отношения.

Когато беше марксист, Плеханов неведнъж подчертаваше, че „единство между отделните фракции може да се постигне само там и тогава, когато отделните фракции имат едни и същи задачи, когато те изразяват едни и същи класови интереси. А там, където това необходимо условие не съществува, единството не може да бъде нито трайно, нито полезно."[178б] „За да има единство в една партия — пише на друго място той, — е необходимо да има не само единомислие по крайната цел, но и нито една от фракциите вътре в обединената партия да не се придържа към тактика, която би могла да се окаже на другата група вредна за развитието на класовото съзнание. Това е границата, която не може и не бива да се преминава. Щом тактическите разногласия между двете групи преминават границата, тогава разцеплението става неизбежно. Ако му попречим, това значи да навредим на движението."[179]

Нека приведем още един цитат, който напълно съвпада с възгледите на тесните социалисти, че е необходимо организационно разграничаване с опортюнистите. „Дилетантите на социализма — пише Плеханов — мислят: „Хора, които са съгласни между себе си в принципите, могат да имат различно схващане по един или друг тактически въпрос. Могат ли да се отнесат тактическите разногласия към числото на тези разногласия, съществуването на които лишава даден политически деец от възможността да принадлежи към една или друга политическа партия? Тактическите въпроси не трябва да водят до разрив: ако хората са съгласни между себе си в принципите, ако те се стремят към една обща цел, то те са другари и трябва да останат такива. Грехота е да се разцепват за второстепенни частности. На тези хора им се струва, че тактическите въпроси са отделени от принципиалните с непреодолима пропаст. Фактически такава пропаст не може да съществува. И ето защо тактическите разногласия, минавайки известен предел, се превръщат в разногласия принципиални."[180]

[178б] *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 16, с. 310.
[179] Пак там. Т. 12, с. 128.
[180] Пак там. Съч. Т. 12, с. 127.

Тези Плехановн мисли са адресирани сякаш директно срещу опортюнизма на общоделците. В БРСДП съществуваха вече непримирими разногласия по всички програмно-теоретически и тактически въпроси, по които се изказваха диаметрално противоположни гледища. Плеханов тук напълно в духа на Марксовата диалектика разглежда органическата връзка и неделимост на програмно-теоретическите и тактическите въпроси на социалната демокрация. Вярно е, че общоделците не са отричали никога, че крайна цел на социалдемокрацията е социализмът, но това не бе гаранция за умелото използване на средствата за нейното достигане. „Единомислието — пише Плеханов — по въпроса за крайната цел не може да се счита за условие, което е достатъчно за обединяването под знамето на една партия."[181]

Тесните социалисти не позволиха на общоделците да спекулират с името и авторитета на Плеханов и разобличиха техните фалшификации. „Ще ли посмеят общоделците — пише Бакалов — да кажат и за др. Плеханов, че разчиства лични сметки, когато откровено заявява, че „добрата кавга струва повече от лошия мир"?" В такъв случай ще им благодарим за добрата компания, в която ни турят. Но всъщност те нямат право нито Плеханов, нито нас да ни смятат за раздораджии. Щом думата е за мнението на др. Плеханов върху единството, няма да скрия, че в редовете на руските разновидности на опортюнизма той миняваше за най-нетърпеливия кавгаджия и разрушител на единството. Др. Плеханов не е оставил ненаказана нито една проява на опортюнизма ... Има защо да го мразят опортюнистите. Но те не щеха да се отнесат по-добре и към самия Маркс, ако беше жив."[182]

Христо Кабакчиев излезе по този повод със специална статия под наслов: „Тактиката на конфузионистите". Той сочи, че широките привеждат цитати именно от онези статии на Плеханов, в които той полемизира с опортюнистите, и от тях правят обратния извод, че характерът на разногласията в БРСДП е такъв, че те не могат да бъдат повод и причина за разцепление.[183]

[181] Пак там, с. 128.
[182] В. „Работнически вестник", бр. 37, 30. V. 1903.
[183] Пак там.

Тодор Петров също посвети няколко статии върху възгледите на общоделците за единството в партията. Като се позовава на книгата на Плеханов за Чернишевски, той посочва метафизическия начин на мислене и разсъждения на широките. За да противопостави на метафизиците диалектическия метод на мислене, Чернишевски поставя въпроса винаги конкретно и дава примера с дъжда. „Полезен ли е дъждът или вреден?" Така поставят въпроса и широките: „Полезно ли е разцеплението или не?" На подобни въпроси не може да се отговори еднозначно — да или не. Разцеплението в социалистическото движение не може винаги при всички случаи да бъде вредно или във всички случаи единството да е полезно. И като ползва ред изказвания на Плеханов, Т. Петров заключава: „В партийния спор общоделците се показаха истински метафизици, които разглеждат явленията сами по себе си и обясняват историческите събития с човешката природа. Разцеплението е лошо, защото разделя и намалява силите на социалдемокрацията. Разцеплението за тях при всички обстоятелства и във всяко време е вредно и следователно нежелателно. А едно събитие или какво да е нещо може да бъде полезно или вредно, добро или лошо според условията, които са го породили."[184] Така Плеханов учеше българските марксисти да разсъждават диалектически и да подхождат творчески при изучаването на обществени явления.

А как самият Плеханов се отнасяше към разногласията в българската социалдемокрация? Изказвал ли се е той и на коя страна застава в идеологическия двубой, който се води в България? Имаме ли основание да считаме, че лично Плеханов е симпатизирал на тесните, а не на широките?

Плеханов проявява интерес към социалистическото движение в България още от първите му стъпки. Източниците за информация са били най-различни, но два са най-главните: личните контакти на Плеханов с българските социалдемократи и социалистическите издания, които по различни пътища си е доставял.

Ние тук няма да изброяваме поименно партийните дейци, с които Плеханов е поддържал близки връзки,

[184] *Петров, Т.* Избр. произв. С., 1954, с. 10; *Плеханов, Г. В. Чернишевски.* Прев. Г. Бакалов. Ямбол, 1902, с. 46.

а само ще спомена, че в онези години личните му контакти и кореспонденция са изключително с дейци из средите на революционните марксисти. С една част от тях, като Кръстю Раковски, Георги Бакалов, Роман Аврамов и др., които участвуваха активно в борбата против общоделството, го свързваше трайна дружба, която продължи до края на живота му.

Друга част от революционните марксисти начело с Благоев поддържаха редовни писмени връзки с Плеханов и руските искристки организации зад граница.[185] Редактираните по това време издания от Г. Плеханов и В. И. Ленин — „Искра" и „Заря", се разпространяваха в България и транспортираха нелегално за Русия изключително със съдействието на тесните социалисти. Искристите и лично В. И. Ленин и Г. Плеханов се обръщаха за съдействие в революционната им дейност не към общоделците, а към тесните социалисти начело с Д. Благоев. Като оказваха всестранна помощ и съдействие на руските искристи, революционните марксисти не можеха да не спечелят доверието и симпатиите на Ленин и Плеханов.

Разполагайки със сравнително пълна информация за социалистическото движение в България, Плеханов имаше ясно оформено становище за Д. Благоев и тесните като представители на революционния марксизъм в България, но твърде внимателно изказваше своето мнение по въпроса за вътрешните борби в българската социалдемокрация.[186] Както свидетелствуват негови близки съратници, и в онези години той се отнася с голямо уважение към Д. Благоев.[187]

За симпатиите на Г. Плеханов към тесните социалисти в България може да се съди и по притежаването от Плеханов множество български книги с дарствени надписи. В неговата лична библиотека има 63 книги на български език.[188] Плеханов е притежавал почти всички съчинения, издавани и превеждани най-вече от Г. Бакалов, който участвуваше активно в борбата против общоделството. От всичко 63 книги 30 са с дарствени надписи от Г. Бакалов, Д. Благоев и Г. Кирков.[189] Твърде показателно е, че от общоделски автори той е притежавал само книгата на П. Джидров „Принципи и заблуждения в българската социалдемокрация" и книгата на Я. Сакъзов „Тревога за призраци" и двете издадени през 1903 г.

Запазените броеве на „Общо дело" от 1902, 1903 и 1904 г.[190] свидетелствуват, че информацията на Плеханов не е била едностранчива и че той е имал възможност да се запознае с възгледите и на другото течение. Освен книги от автори-марксисти Плеханов е получавал теоретическия орган на партията „Ново време"[191] и сп. „Работнишко дело".[192]

В личната библиотека на един чуждестранен учен или политически деец рядко могат да се намерят толкова много книги и списания на български език. Тези факти свидетелствуват, че Плеханов действително добре е познавал състоянието на социалистическото движение в България.

Десетият конгрес на партията, състоял се в Русе през 1903 г., изпрати телеграма до Плеханов, като го нарича „най-популярния теоретик на революционния социализъм".[193] С това тесните социалисти засвидетелствуваха още един път своето уважение към Плеханов като виден деец на международното и руското революционно движение, който водеше твърда и непримирима борба против ревизионизма. Те считаха, че с изгонването на опортюнистите от партията постъпват напълно в духа на разбиранията на Плеханов, който също искаше отстраняването на Бернщайн и Шмид от редовете на германската социалдемокрация.

Плеханов се отнесе положително към решенията на Десетия конгрес, който утвърди станалото вече факти-

---

[185] *Векова, А.* Ленин и България. С., 1970, с. 17—36.

[186] Государственная публичная библиотека имени В. И. Ленина, отдел дискусией, ф. 369, карт. 236, ед. хр. 27; също вж: *Бонч-Бруевич, В. Д.* Первые встречи с Г. В. Плехановым. — „Под знаменем марксизма", 1928, № 5, с. 195.

[187] *Бонч-Бруевич, В. Д.* Цит. съч., с. 195.

[188] Каталог библиотеки Г. В. Плеханова. Вып. 1, Л., 1965,

[189] За книгите издавани и преведени от Г. Бакалов, които се намират в библиотеката на Плеханов, вж: *Векова, А.* Нови документи и материали за Г. Бакалов. — „Известия на държавните архиви". Т. 28, 1974, с. 215—216.

[190] АДП, А—2352.

[191] Пак там, Л—12094.

[192] Пак там, П—121177.

[193] БКП в резолюции и решения ... Т. I, С., 1957, с. 162; в. „Искра", № 51, 22. X. 1903.

ческо разцепление в БРСДП. За този конгрес в. „Искра" помести редакционна статия. Автор на статията, както неотдавна документално бе потвърдено, е българският социалдемократ Роман Аврамов.[194] Статията излиза като редакционна, а не с името на нейния автор. Засега няма документи, които да разкриват мотивите на редакцията на „Искра" за това решение. Но по силата на възприетата в журналистиката практика може да се приеме, че този факт е израз на пълното съгласие на редакцията с оценката на събитията, отразени в статията.

Искаме да обърнем внимание и на едно неизвестно досега обстоятелство. От публикуваните неотдавна в Съветския съюз нови документи от литературното наследство на Г. В. Плеханов се вижда, че бр. 51, т. е. последният брой на „Искра", където е поместена статията за Десетия конгрес на БРСДП, когато вестникът стои на революционни, марксистки позиции, защото след този брой става меншевишки, е редактиран единолично от Плеханов. След Втория конгрес на Болшевишката партия настъпиха сериозни разногласия в редакцията на „Искра", които станаха причина В. И. Ленин да напусне редакцията на вестника. Така че последните броеве (от 46 до 51) на революционната „Искра" се редактираха от Плеханов.[195] От всичко това може да се предположи, че ако Плеханов не беше ориентиран в идейните борби на българската социалдемокрация и ако неговите идейни симпатии не бяха на страната на тесните социалисти, той не би се ангажирал със статия, в която се даваха категорични оценки за опортюнизма на българските общоделци.[196] В редакционната статия на „Искра" ясно и недвусмислено е посочено, че българското общоделство е едно от разновидностите на берщайнианството. Статията дава разгърната характеристика на теорията за „производящите слоеве" и за класовото сътрудничество. Накрая „Искра" заключава: „Тази теория на Сакъзов показва, че и българската

[194] ЦПА при ЦК на КПСС—ИМЛ, ф. 347, оп. 1, ед. хр. (автобиография на Роман Аврамов).
[195] Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова. Т. 2. М., 1973, с. 10; *Ленин, В. И.* Съч. Т. 20, с. 284.
[196] В. „Искра", № 51, 22. X. 1903.

социалдемокрация не е избягнала заразата, че и тя е способна да ражда свои берщайнианци."[197]

Появата на статията във в. „Искра", която заемаше определена страна в полемиката, разтревожи много общоделците. На спекулациите с името и авторитета на Плеханов трябваше да се сложи край. Ето защо на широките не им оставаше нищо друго, освен да заявят, че редакцията на „Искра" била заблудена. „Общоделците, пише Бакалов, искат да изкарат, че „Искра" е зле осведомена за нашите работи. Напротив, тя е отлично осведомена. Общоделците ще кажат и за Плеханов, както казаха и за Раковски, че е зле осведомен, че тесняците го заблудили. Плеханов още от люлката на нашето движение и досега е бил посветен в него и е имал пълната възможност да го следи... както по нашата литература, която всякога е имал на разположение, така и чрез немалкото свои познати членове на българската партия."[198]

И когато Плеханов вече изразява предпочитанието си, общоделците продължаваха да извращават писаното в „Искра". Това именно наложи „Работнишко дело" да публикува изцяло статията на „Искра" за Десетия конгрес на партията под наслов: „„Искра" за нашата партия".[199]

В статията на „Искра" се правят и някои критични бележки, които говорят, че не са останали незабелязани и някои твърде характерни слабости на БРСДП. „Единственият, макар и твърде чувствителен недостатък в цялата работа на конгреса, се казва в статията, се състои в това, че той не особено силно е подчертал необходимостта от борба против опасността от дворцовата реакция..., че конгресът е отделил твърде малко време на въпроса за борбата на социалдемокрацията с политическата реакция. Конгресът даже е изпуснал случая да изкаже рязко своя протест против незаконното унищожаване (без съгласието на Народното събрание) на закона за чиновниците... Но този недостатък на-

[197] Пак там.
[198] *Бакалов, Г.* „Искра" за нашата партия". В. „Работнишко дело", бр. 5, 1904, с. 360.
[199] Пак там.

пълно се изкупува и може да бъде оправдан с огромната работа, която конгресът е извършил."[200]

И действително на конгреса беше извършена много полезна работа. Според „Искра" това е „най-трудолюбивият конгрес на българската партия от всички досегашни". Критичните бележки се обясняват с това, че нейният автор — Роман Аврамов, по това време член на Болшевишката партия, не могъл да не отбележи някои слабости на конгреса, отнасящи се до въпроса за разгръщане на една по-широка и на по-масова основа борба в защита на интересите на трудещите се, против политическата реакция и монархизма.

Общоделците останаха изненадани и от позицията на Кр. Раковски, че се намесил в полемиката и застанал на страната на тесните социалисти. По това време Раковски имаше авторитет в средите на международната социалдемокрация и поддържаше близки връзки с Плеханов и Ленин. Той помогна твърде много на тесните в България и защити тяхната кауза както в България, така и на международната социалистическа арена. „Жалко е наистина положението на един сериозен мъж, който е повикан и се съгласява да играе ролята на един афиш — писа „Общо дело". Без Кр. Раковски конгресът на тесняците не би се чул, той стана реклама на тесния социализъм."[201]

[200] От непубликуваната още кореспонденция между Г. Бакалов, Р. Аврамов и Т. Петров научаваме някои подробности около написването на статията във в. „Искра". Първоначално Р. Аврамов е помолил Г. Бакалов да напише статия за разцеплението (ЦПА, ф. 160, оп. 1, а. е. 6). По всичко личи, че редакцията на „Искра" настоявала за тази статия, но Г. Бакалов, прекомерно зает, не можал навреме да изпълни обещанието си и Р. Аврамов сам се заел с написването на статията. Тогава Р. Аврамов помолил Т. Петров, с когото били в постоянна преписка във връзка със сътрудничеството на Р. Аврамов в сп. „Ново време", да му изпрати материали за решенията на конгреса. В писмо до Р. Аврамов от 25 юли 1903 г. Т. Петров пише: „... Конгресът беше един от най-резултатните от всички досегашни конгреси". От цитираната по-горе оценка в статията на Аврамов и от тази на Петров се вижда, че Аврамов направо е пренесъл оценката на Петров в своята статия. Заедно с информацията Т. Петров изпраща „Работнически вестник" и други материали, за да послужат на Р. Аврамов при написването на така настойчиво исканата от „Искра" статия (ЦПА, ф. 160, оп. 1, а. е. 42).

[201] Сп. „Общо дело", № 4, 1904, с. 245; *Раковски, Кр.* Социализмът и общоделството; в. „Работнишко дело", кн. 5—6, 15. III. 1906.

По повод на отстраняването на общоделците от партията Раковски заяви: „Само една силна партия, която усеща под своите нозе здрава теоретическа и практическа основа, може да има този кураж да се разцепи, да се очисти доброволно от елементи, които се считат вредни за успеха на крайните идеи на социализма. Това е най-доброто доказателство за силата на социализма."[202]

Влиянието и авторитетът на Плеханов в руското и международното социалистическо движение бяха толкова големи, че това заставяше враговете на марксизма да маскират и прикриват своята измяна. И широките, а покъсно анархолибералите и др. търсеха у Плеханов идейна подкрепа и авторитет за разгромяване на своите противници. Никой в онези години чак до войната не се осмеляваше да вдигне ръка срещу Плеханов, въпреки че след 1903 г. в редица отношения тесните започнаха да се различават от него и обективно все повече и повече се приближаваха до Ленин и болшевиките. От историческите за двете партии конгреси през 1903 г. започнаха да се очертават две нови, макар и още слабо забележими тенденции. От тази година започна еволюцията на Плеханов към меншевизма, еволюция твърде продължителна, която го изведе в лагера на враговете на Октомврийската революция, и другата тенденция, също трудна, която пък изведе партията на тесните социалисти до Ленин и ленинизма.

Вярно е, че авторитетът на Плеханов след 1903 г. започна да оказва влияние с отрицателната си страна върху партията на тесните социалисти, но той не беше в състояние да спре онези обективни процеси, които се извършваха в партията на тесните социалисти и я тласкаха към Ленин и болшевиките, а по-късно и в Коминтерна.

Със своите съчинения Г. В. Плеханов помогна на партията на тесните социалисти правилно да се ориентира в тенденциите и перспективите на страната и в идейните борби, които се водеха по онова време в средите на международната социалдемокрация. Неговите съчинения

[202] В. „Работнишко дело", бр. 1, 1904, с. 17; По-късно Раковски не остана последователен на тази си позиция и стана глашатай на обединението на социалистическите сили в България (*Кабакчиев, Хр.* Избрани произведения, с. 294—321).

помогнаха на българските тесняци да опознаят истинската природа на опортюнистите и най-вече на ревизионистите, тези замаскирани врагове на работническата класа. „Колко са необходими за нас такива книги, писа „Ново време", в които се разобличават не явни и откровени критици на Марксовото учение, но прикрити фалшификатори, хора, извращаващи неговото учение, хора, които с всички средства се стремят да натрапят на нашата млада партия и зараждащото се работническо движение своята дребнобуржоазна идеология... Ето защо с жива радост приветстваме появата на тази книга на Плеханов."[203]

Българските революционни марксисти с право считаха Плеханов в онези години за свой учител и не позволиха на широките социалисти да го направят свое знаме.

§ 4. Вторият конгрес — РСДРП — 1903 г. Възникването на болшевизма. Разногласията между Ленин и Плеханов и тяхното отражение сред българската социалдемокрация

Вторият конгрес на РСДРП се нарежда в поредицата на тези събития, които представляват повратни етапи в развитието на международното работническо и революционно освободително движение. Историческото значение на Втория конгрес на РСДРП се състои в това, че на него завърши процесът на обединяването на революционно-марксистките организации и беше образувана партията на работническата класа в Русия, върху основата на идейно-политическите и организационните принципи, разработени от Ленин. „Болшевизмът, пише В. И. Ленин, като течение на политическата мисъл и като политическа партия съществува от 1903 г."[204]

Създаването на Болшевишката партия е събитие със световноисторическо значение, което сложи началото на нов етап в развитието на руското и световното работническо движение, начало на коренен поврат в международен мащаб от старите социалдемократически партии към пролетарска партия от нов тип.

[203] Сп. „Ново време", № 8—9, 1903, с. 743.
[204] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 7, с. 345.

В. И. Ленин пръв сред дейците на руското и международното работническо движение разбра и научно доказа, че в условията на империализма работническата класа се нуждае от нов тип партия, различаваща се коренно от партиите на Втория интернационал, нуждае се от партия на социалната революция и пролетарската диктатура.

Вторият конгрес, по думите на Ленин, беше единственото и невиждано по рода си явление в историята на революционното движение в Русия. На него за първи път си дадоха генерално сражение представителите на революционното и опортюнистическото направление в руската социалдемокрация по въпроса — каква партия да бъде създадена в Русия, по какъв път да тръгне работническото движение.

Вторият конгрес на РСДРП предизвика жив интерес в средите на международната социалдемокрация.[205] Интересът към конгреса на руската социалдемокрация се обяснява с обстоятелството, че той се проведе в един преломен за международното работническо движение момент. Това бяха години, когато периодът на подготовката на работническата класа за революция се замени с периода на пряк щурм на капитализма, когато пролетарската революция от въпрос на далечното и неопределеното бъдеще стана въпрос на непосредствена практика.

В тези години Русия беше страната, където социалните конфликти се проявяваха особено силно. От Западна Европа центърът на международното революционно движение започна да се премества тук. Така обективният ход на историческото развитие поставяше пред руската революционна социалдемокрация такива задачи, каквито до този момент не са стояли пред нито една друга социалдемократическа партия. „Историята, писа Ленин, е поставила пред нас най-непосредствената задача, която е най-революционната от всички най-непос-

[205] Вж. Ленин и международное рабочее движение. Издательство „Мысль", М., 1961, с. 36—37; *Михалев, Г. В.* Возникновение пролетарской партии нового типа и [illegible] развитие мирового рабочего движения. Ученые записки Орловского пед. ин-та. Т. 25, 1964; *Гавличек, Ф.* Историческая роль первой Программы РСДРП. „История СССР", 1961, № 3; *Волин, М. С.* Международное значение первой Программы большевиков. — „Вопросы истории", № 11, 1961.

редствени задачи на пролетариата в която и да е друга страна. Осъществяването на тази задача, разрушаването на най-могъщата опора не само на европейската, но също (можем да кажем сега) и на азиатската реакция би направило от руския пролетариат авангард на международния революционен пролетариат."[206]

Преместването на центъра на революционното движение в Русия означаваше, че на руските марксисти историята възлагаше голяма интернационална отговорност за бъдещето на съдбините на международното работническо и социалистическо движение. Но, от друга страна, това вменяваше като първостепенен интернационален дълг на международната революционна социалдемокрация да оказва морална и материална помощ на своя авангард, да мобилизира всичките сили на работническата класа в своите страни, за да подпомага този челен отряд на международното работническо движение.

Вторият конгрес на РСДРП намери жив отклик и сред революционните марксисти в България, свързани трайно с руското революционно движение, които следяха с интерес идейните борби и разногласия в руската социалдемокрация и стояха твърдо на страната на искристкото революционно-марксистко направление в руското революционно движение, представлявано от Плеханов и Ленин.

Най-важната причина за интереса към конгреса и към дейността на „искристите" трябва да се търси в идейната близост между двете революционни течения в България и Русия — искрите в руското революционно движение, представлявани от Ленин и Плеханов, и революционно-марксисткото в България, представлявано от Благоев и тесните социалисти.

Най-ясно тази близост беше формулирана от известния български социалдемократ, близък съратник в тези години на Благоев и Ленин, Роман Аврамов, който с право се счита за първия българин, член на Болшевишката партия още от Втория конгрес: „В Русия, писа той, ролята на българските „тесняци" изигра революционният марксизъм, течението на „Искра" и „Заря". С това течение ние действително си сходдаме. И от това родство ние нямаме никакво желание да се откажем."[207]

Усилената подготовка на Втория конгрес, борбата за разграничаване на революционните марксисти в Русия от опортюнизма на икономистите съвпаднаха с борбата, която водеха благоевци против общоделството, борба, която завърши един месец преди Втория конгрес с изгонването на общоделците от партията и обособяването на революционно-марксисткото течение в самостоятелна партия на работническата класа в България. Българските тесняци търсеха и намираха естествени съюзници в повечето случаи не от западните партии, където опортюнизмът вземаше все повече и повече връх в техните ръководства, а от руската революционна социалдемокрация.

Трябва още тук да отбележим, че българската социалдемокрация по информираност за състоянието и идейните борби в руската социалдемокрация стоеше на едно от първите места в света. Това се обяснява с обстоятелството, че българските социалдемократи общуваха пряко с едни от най-видните дейци на руската социалдемокрация и, второ, те имаха възможност да четат в оригинал руските революционни издания, които масово се разпространяваха в България. Близостта между двата славянски езика и широките международни връзки между двете партии бяха един благоприятен фактор за запознаването на българските социалисти с решенията на конгреса.

Всичко това допринесе твърде много българските социалисти да се запознаят своевременно с цялата предварителна подготовка на конгресните материали. Проектопрограмата на РСДРП стана достояние на партията на тесните социалисти най-вече от в. „Искра" (бр. 21 от месец юни 1902 г.). Текстът на проектопрограмата става известен още и чрез брошурата на Ленин „Към селската беднота", към която, както е известно, тя беше публикувана като приложение. А тази книга на Ленин беше известна на българските социалдемократи и от нея те публикуваха редица откъси в социалдемократическото списание „Работнишко дело".[208]

[206] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 5, с. 387.

[207] Сп. „Работнишко дело", 1904, с. 490.

[208] Вж. сп. „Работнишко дело", 1903, февр. и ноември.

Искрите от своя страна искаха също така да запознаят чуждестранните си другари в това число и българите, с проекто-програмата на партията. Близкият приятел на Г. В. Плеханов и на В. И. Ленин, известният руски социалдемократ Владимир Йонч-Ьруевич, който поддържал близки връзки с България, и по-специално с Георги Бакалов, в специално писмо моли Георги Бакалов проекто-програмата да се преведе и издаде и на български език.[209] Самият проект на програмата не е бил отпечатан в отделно издание, тъй като Г. Бакалов по същото време — 1903 г., издава във Варна книгата на Плеханов „Социализмът наука ли е?", в която включва като приложение и една статия на Плеханов, посветена на програмата. „Самият проект, пише Г. Бакалов в предговора към Плехановата книга, не печатаме, защото основните му положения са ясни от статията."[210]

Цялата дейност на редакцията на „Искра" по подготовката на конгреса се следи с голям интерес и не се забравя да се отбележат и най-малките подробности във връзка със свикването на предстоящия партиен конгрес. Още с публикуването на съобщението във в. „Искра", че е основан организационен комитет, който ще подготви свикването на партиен конгрес, Георги Бакалов съобщава тази новина в партийния орган „Работнически вестник".[211]

Както е известно, Вторият конгрес на РСДРП заседава от 30 юли до 23 август 1903 г. отначало в Брюксел, а след това в Лондон. По конспиративни съображения публикацията на материалите била отложена за няколко месеца. Известията за конгреса и неговите решения са публикувани за пръв път през ноември 1903 г., а протоколите, и то само на руски език, са издадени през 1904 година. Ленин и болшевиките държаха много дейците на западноевропейските социалдемократически партии да се запознаят с протоколите на конгреса, които даваха най-пълна и вярна представа за работата на конгреса. Те знаеха, че в оригинал с материалите на конгреса могат да се запознаят само българските социалдемократи и някои полски социалисти. Трудно беше за болшевиките да осигурят бързото превеждане и

[209] ЦГАЛИ, ф. 1033, оп. 1, ед. хр. 43. 2.
[210] *Плеханов, Г. В.* „Социализмът наука ли е?". Варна, 1903, с. 2.
[211] В. „Работнически вестник", бр. 42, 3. VII. 1903.

издаване на протоколите на чужди езици. Малко бяха по онова време социалдемократическите дейци, които ползваха руски език, и болшевиките рискуваха решенията на конгреса да останат неизвестни за невладеещите руски език. Ленин се страхуваше, че меншевиките, разполагайки с широки международни връзки, изопачено ще представят същността на идейните разногласия, възникнали на конгреса.[212]

Не беше преведена и остана слабо известна и знаменитата книга на Ленин „Какво да се прави?", в която бяха залегнали основните положения на решенията на Втория конгрес. Както е известно, в оригинал тя беше прочетена от българските социалисти още при излизането ѝ на руски език.

В тези условия за цялата международна социалдемокрация особено голямо значение придобиваше снабдяването на дейците на западноевропейските социалдемократически партии с материалите на Вторий конгрес. В. И. Ленин поръча на делегата на конгреса М. Лядов да отиде във Франция и Белгия и да запознае с резултатите от конгреса дейците на социалистическите партии в тези страни.[213]

Големи заслуги за изясняването от ленински позиции на решенията на Вторий конгрес на РСДРП, както зад граница, така и в България, има българският социалдемократ Роман Аврамов, който като активен участник в задграничните „искрински" организации получи правото да присъствува и на конгреса.[214] Тодор Петров като помощник на Димитър Благоев в редакцията на „Ново време" и Георги Бакалов като редактор на списание „Работнишко дело" поискват от Р. Аврамов да им изпрати протоколите на конгреса, за да информират партията за неговите решения. „Ти обеща, пише в едно писмо Т. Петров до Аврамов, да напишеш за Вторий конгрес на руската социалдемокрация. Напиши по това статия и в най-скоро време я прати. Молих те и в затворено писмо да напишеш за спора, що се води между

[212] *В. И. Ленин* и международное рабочее движение, Изд. „Мысль", М., 1969 с. 45.
[213] *Лядов, М.* „Из жизни партии 1903—1905 (Воспоминания). М., 1956, с. 10.
[214] *Вехов, А.* Роман Аврамов и българо-руските революционни връзки. — „Научни трудове на ВПШ", отдел история, № 40, с. 141.

Плеханов, Акселрод, Ленин и Мартов. За същото те моля и сега. Чакам отговор или статия."[215]

Роман Аврамов е постоянно атакуван с писма от българските си другари да изпраща материали за конгреса или сам той да напише статия за него. И наистина той написа първата статия, в която от ленински позиции се оценяват решенията на конгреса.[216]

В обстановката на изключително голям интерес към работата на конгреса в България беше получена книгата „Втори пореден конгрес на РСДРП. Пълен текст на протоколите." За получаването на книгата, съдържаща протоколите на конгреса на РСДРП, съобщават и брой 44 на „Работнически вестник" от 10 юни 1904 г., и книжка трета на списание „Работнишко дело" от същата година. В приложението към книгата, както е известно, е публикуван и „Проект за организационен устав на Руската СДРП, внесен на конгреса от Ленин. Българските тесни социалисти имаха възможност да се запознаят по-подробно с дебатите на конгреса и от книгата на Ленин „Крачка напред, две крачки назад" — излязла през май 1904 г. на руски език и още през юни свободно се продавала в книжарницата на тесните социалисти в София.[217]

Когато се изяснява положителното отношение на партията към решенията на самия Втори конгрес, трябва да се има предвид, че разногласията между Ленин и Плеханов не възникнаха по време на конгреса, че Плеханов и Ленин през цялото време на конгреса бяха в единния лагер на революционните марксисти. Иска ни се да приведем само няколко факта от съвместната работа на Ленин и Плеханов на конгреса, за да се види, че тесните социалисти, защищавайки Плеханов и считайки се за негови ученици, по същество те защищаваха идеологическите, тактическите и организационните принципи, залегнали в решенията на Втория конгрес. Не някой друг, а Плеханов беше определен от Организационния комитет да открие конгреса.[218] На конгреса Плеханов активно поддържаше Ленин и прояви твърдост в защита на „искровската" линия. Като осмиваше „икономиста" Акимов, който се стремеше да посее вражда между него и Ленин, Плеханов му заяви: „Наполеон имаше една малка страст — да развежда своите маршали от жените им, някои маршали му отстъпваха, макар и да обичаха жените си. Др. Акимов, казваше по-нататък Плеханов, в това отношение прилича на Наполеон — той на всяка цена иска да ме раздели от Ленин. Но аз ще проявя повече характер от Наполеоновите маршали, аз няма да се разделя от Ленин и се надявам, че и той няма намерение да се раздели от мене."[219]

Докато Ленин и Плеханов въвяха заедно в борбата против опортюнизма и ревизионизма на Бернщайн, за тесните социалисти не беше трудно да се ориентират в идейните борби на руската социалдемокрация. Цялата наша партия подкрепяше искристите, т. е. революционното марксистко течение в РСДРП. Но когато се появиха разногласията между Ленин и Плеханов след Втория конгрес, тесните социалисти не можаха да разберат и се ориентират в дълбоките принципиални разногласия, настъпили между болшевиките и меншевиките. На тесните социалисти импонираше твърдата позиция на Плеханов против меншевиките, неговите дълбоко аргументирани изказвания в защита на Ленин по параграф първи от устава на партията, по който възникнаха разногласията в лагера на искристите. Сам Мартов признава после, че споровете по първия параграф от устава — кой може да бъде член на партията, имали най-голямо принципиално значение. На страната на Мартов застанаха и Акселрод, и Засулич.[220] За първи път Плеханов трябваше да се раздели със своите стари бойни другари и съратници от „Освобождение на труда", заставайки на страната на Ленин. Известни са възгледите на Мартов и неговите привърженици за партийното членство. На тесните социалисти, които по това време водеха непримирима борба в защита на пролетарския характер на партията, против дребнобуржоазната раз-

[215] ЦПА при ЦК на БКП, ф. 160, оп. 1, а. е. 46—47.
[216] Сп. „Работнишко дело", кн. I, 1904, с. 49.
[217] В. Работнически вестник, бр. 44, 10. VI. 1904, ЦПА при ЦК на БКП, ф. 2576, а. е. 8.
[218] Вж: Второй съезд РСДРП. Протоколы. М., 1959, с. 5—6.
[219] Пак там. За съжаление обещаната подкрепа на Плеханов не трая дълго. Наскоро след конгреса, както е известно, той зае колеблива позиция, а след това окончателно се прехвърли в лагера на меншевиките.
[220] *Мартов, Л.* История русской социалдемократии. М., 1923, с. 75.

пуснатост, естествено импонираше формулировката на Ленин, според която партиен член може да бъде всеки, който признава програмата на партията, поддържа партията както материално, така и с личното си участие в една от партийните организации. Широкият достъп в партията на непролетарските елементи можеше да ѝ нанесе непоправима вреда. Формулировката на Мартов откриваше вратата на партията за дребнобуржоазните елементи. Доколко Г. В. Плеханов е стоял твърдо и защитавал формулировката на Ленин, се вижда от следния твърде показателен факт. Когато старият боен другар на Плеханов П. Б. Акселрод, застъпвайки на страната на Мартов, заявява, че ако приемем формулировката на Ленин, извън партията ще останат професорите и симпатизиращата на партията интелигенция"[221], Плеханов, разгневен, много саркастично отговорил: „Ако някой професор египтолог на това основание, че той помни наизуст имената на всички професори и знае всички изисквания, които египтяните предявявали към бика Апис, счете, че влизането му в партията е под неговото достойнство, на нас този професор не ни е нужен. Привържениците на Мартов, казват, че правото да се наричаш член на партията има голямо морално значение. Аз с това не мога да се съглася. Когато Желябов заявил пред съда, че той не е член на Изпълнителния комитет, а само негов сътрудник, който се ползва само с четвърт степен доверие, то това не намалява, а увеличава обаянието на знаменития комитет. Така ще бъде сега. Ако този или онзи каже, че той съчувствува на нашата партия, но не членува в нея, защото за съжаление не може да удовлетвори всички изисквания, то авторитетът на такава партия още повече израства . . . Аз не разбирам, заявил в същия тон понататък Плеханов, защо някои мислят, че проектът на Ленин би затварял вратите на нашата партия за много работници. Работниците, които желаят да влязат в партията, няма да се страхуват да станат нейни членове. Те не се страхуват от дисциплината. Ще се страхуват да станат членове на партията само онези интелигенти, които са просмукани от буржоазния индивидуализъм. А именно тези буржоазни индивидуалисти се явяват обикновено носителите на всякакъв род опортюнизъм. Ние трябва да се разграничаваме от тях. Проектът на Ленин може да служи като преграда против тяхното нахлуване в партията. Ето защо за този проект трябва да гласуват всички противници на опортюнизма."[222] Привеждаме тези факти, за да се види колко трудно беше на българските тесняци, пък и не само на тях, да видят по-късно еволюцията на Плеханов към меншевизма, еволюция, започнала веднага след Втория конгрес.

[221] Второй съезд РСДРП. Протоколы, с. 262.

Международната социалдемокрация проявявала и следяла с голям интерес споровете, които се водели по организационните въпроси в руската социалдемокрация. Тези спорове откликнали и в България. „Смятайки Плеханов за наш учител, пише Роман Аврамов, ние първоначално всички се радвахме, че „болшинството" на Втория конгрес се възглавяваше именно от Плеханов и Ленин."[223]

А и за международната социалдемокрация, и за българските тесняци в това число беше още непонятна критиката на болшевиките, че Плеханов веднага след конгреса станал опортюнист. Болшинството от дейците на международната социаллемокрация не можаха тогава да разберат дълбоките принципиални разногласия в руската партия. Една от причините, макар и не главна, беше, че меншевиките, благодарение на широките си международни връзки, бяха главният източник, от който се информираше международната социалдемокрация. А техните информации извращаваха действителния смисъл на техните разногласия с болшевиките.

Твърде показателни в това отношение са спомените на стария болшевик М. Лядов, който пише, че в разговор с Каутски последният му заявил: „Какво искате вие? Ние вашия Ленин не знаем, не го познаваме. Той за нас е нов човек. А Плеханов и Акселрод всички ние добре познаваме. Ние сме свикнали само от техните обяснения да научаваме за положението на нещата в Русия. Разбира се, ние не можем да повярваме на вашите твърдения, че видите ли Плеханов и Акселрод са станали опортюнисти. Това е нелепо."[224]

[222] *Плеханов, Г. В.* Съч. Т. 12, с. 426—427.
[223] ЦПА—ИМЛ, ф. 347, оп. 1, ед. хр. 87.
[224] *Лядов, М.* Из жизни партии в 1903—1907 (Воспоминания). М., 1956, с. 16.

Обвинението на болшевиките, че Плеханов е станал опортюнист, буди недоумение и в средите на тесните социалисти. Бяха изминали вече три години от конгреса и от страниците на „Ново време" Брайко Луков, женевски възпитаник и близък сратник на Д. Благоев, ще пише: „Как е възможно Плеханов, който стои на лявото крило в международната социалдемокрация, да го обвиняват, че се отклонява надясно."[225] Твърде интересни в това отношение са спомените на Васил Коларов, разказани през 1924 г. пред кореспондента на в. „Ленинградская правда" Эмилий Мидлин. „За нас няма по-голям авторитет от този на Плеханов, казал Благоев на Коларов и му разказал за разногласията на Втория конгрес на РСДРП. Българските тесняци, както и преди, останали верни на Плеханов. Твърде смелата позиция на Ленин плашела и смущавала."[225а]

Получаваше се твърде интересна картина. Докато в България Благоев и благоевци не се побояха да стигнат до разцепление в своята собствена партия, то в руската партия те считаха, че не е било нужно разцепление и за него е виновен Ленин. Разногласията, възникнали по организационните въпроси между искристите, според тесните социалисти, не били достатъчно сериозна причина за разцепление. Но това не беше само гледище на тесните социалисти. Такива бяха настроенията и в западната социалдемокрация. По молба на болшевиките, които искаха да осведомят международната социалдемокрация за истината по разцеплението. Каутски помести в теоретичния орган на партията „Ное Цайт" две статии на руски теми, обаче статия за вътрешнопартийните разногласия в РСДРП и по-специално по организационните въпроси отказал да печата, като се мотивирал, че не иска с това да се вмесва във вътрешнопартийните спорове на руските социалдемократи.[225б] Подобно на меншевиките, той се стремеше преди всичко да подцени значението на разногласията в РСДРП по организационните въпроси, обвинявайки болшевиките в „преувеличаване" на тяхното значение.

[225] Сп. „Ново време", № 10, 1906, с. 373.

[225а] Вж: „Ленинская гвардия планеты, рассказы о соратниках и современниках В. И. Ленина, издание второе. Изд. „Политической литературы". М., 1970, с. 159.

[225б] В. „Искра", № 66, 15. V. 1904.

Каутски искаше от Ленин да оттегли обвиненията си към Плеханов, Акселрод и Засулич, че са опортюнисти, и да се помири с тях. Каутски изтъкваше, че на немската публика са несимпатични тези партии, в които цари разкол.[226]

Партията на тесните социалисти подобно на Каутски, Роза Люксембург и други също считаше, че разногласията в руската партия по организационните въпроси нямат принципен характер.

Сложността на обстановката се състоеше в това, че против болшевиките се обявиха не само откритите опортюнисти и примирителските елементи, но и някои леви, в това число и Роза Люксембург, Д. Благоев и др. На пръв поглед това изглежда странно, тъй като те стояха на правилни марксистки позиции, застанаха на страната на „искристите" по всички обсъждани на конгреса програмни документи. Но и тук не бива да се вижда тъждество във възгледите на Д. Благоев и Р. Люксембург. Последната, както е известно, не намираше за нужно даже и да постави въпроса за организационен разрив с бернщайнианците в своята партия. „Една голяма и сериозна партия, казваше Люксембург, не се разцепва заради вестникарска статия, не се разцепва заради отделни политически отклонения."[227] Роза Люксембург не можа да разбере и разцеплението в България.

За разлика от останалите леви във Втория интернационал българските тесни социалисти, след Ленин и неговите сратници в руското социалистическо движение, първи осъзнаха истинската природа и вредната роля на ревизионизма и доведоха борбата против него до логическия й край — изгонването на опортюнистите от партията. В този смисъл те обективно, практически се включиха и участвуваха в борбата, която Ленин поведе за коренен поврат в развитието на руското и на международното работническо движение. Положението на тесните социалисти по това време беше аналогично с това на болшевиките. Изгонването на общоделците от партията я постави в една особено родствена близост с

[226] Государственная публичная библиотека „М. Е. Сальтыкова—Шчедрина", Архив Дома Плеханова, Б. 52—49.

[227] *Люксембург, Р.* К французском объединительному конгрессу. Избраные сочинения. Т. I. Против реформизма, част 2, с. 91.

партията на болшевиките — първата и единствената партия от нов, ленински тип.[228]

„Само малцина социалисти във Втория интернационал, пишат авторите на многотомната история на КПСС, разбраха необходимостта от организационно разграничаване с опортюнистите. Към тях трябва да се отнесат и българските марксисти, които през 1903 г. очистиха партията от опортюнистическите елементи. По своята непримиримост към международния опортюнизъм те стояха най-близо до болшевиките."[229]

Неразбирането на Ленин и болшевизма не означаваше, че партията на българските тесняци е била антиболшевишка, т. е. меншевишка, опортюнистическа. Не може и не бива да се обяснява един такъв сложен въпрос с дилемата: който е за Ленин в тези години е революционер-марксист, който е с Плеханов и против Ленин, е опортюнист. Ако следваме тази елементарна логика, бихме стигнали до парадокса, че Благоев и цялата тесняшка партия, застанала на страната на Плеханов, е меншевишка партия. Такъв род разсъждения ние често срещаме в лявосектантската литература за теснячеството и по-точно в статията на Ф. Бойков „Българското теснячество и разцеплението на Втория конгрес на РСДРП".[230] Отношението на партията на тесните социалисти към програмните въпроси и документи, разгледани на Втория конгрес, е било положително. Това е един въпрос, който не бива да се смесва с отношението на партията към Ленин и болшевизма, след като Плеханов и Ленин се оказаха в два различни лагера. Разбира се, отношението на БРСДП (т. с.) към ленинизма не може и не бива да се обяснява само с поведението на една личност, каквато в случая е Г. В. Плеханов. Друг е въпросът, че позициите на тесните социалисти съвпадат с гледището и позицията на Плеханов и на левите във Втория интернационал. Това най-ясно личи от статията на Р. Люксембург „Организационните въпроси на руската социалдемокрация",

[228] Вж: *Бирман, М. А.* Тесняки и руководство II Интернационала. „Ученые записки Института славяноведения". Т. XXX. 1966, с. 175—176.

[229] История на Комунистическата партия на Съветския съюз 1883—1903. Т. I. С., Изд. на БКП, 1958, с. 563.

[230] Сп. „Пролетарская революция", № 2, 1933. Сра. ЦПА—ИМЛ, ф. 72, оп. 3, ед. хр. 71.

която тя публикува в отговор на книгата на Ленин „Крачка напред, две назад" по молба на меншевиките в теоретичния орган на германската социалдемокрация „Ное Цайт". Тази статия беше преведена и на български език и тя често се цитираше в нашата полемика.[231] За българските тесни социалисти отношението на Р. Люксембург към руските разногласия беше еталон за правилно ориентиране и оценка на болшевишките позиции. В тази статия Люксембург приписва на Ленин и на болшевиките курс към „ултрацентрализъм", като заявява, че този курс изключвал революционната инициатива.[232] Роза Люксембург обвинява болшевиките „в пренасяне на якобинско-бланкистките организационни принципи" в социалдемократическото движение. Това обвинение също така не почиваше на никаква почва, тъй като бланкистите залагаха не на класата като цяло и дори не на партията, а на заговорническата група. Болшевизмът нямаше и не можеше да има нищо общо с бланкизма. Що се отнася до якобинството, тук Р. Люксембург допускаше грешка, тъй като у якобинците имаше масова революционна самодейна организация и най-добрите традиции на якобинството заслужаваха да бъдат възприети, съобразно, разбира се, с новите исторически условия. И ако у тесните социалисти ние ще намерим обвинения и несъгласие с Ленин, те почти всички бяха взети от статията на Люксембург, която се ползваше с голямо влияние и авторитет в средите на българската социалдемокрация. Становището на Люксембург, което повлия до известна степен и на тесните социалисти в България, бе провокирано от меншевишките лидери, които ловко използваха нейните слабости. Работата се състоеше в това, че дълги години Люксембург бе наблюдавала как в германската социалдемокрация склонните към реформизъм водачи неведнъж бяха прибягвали до „организационен натиск", за да принудят левите да мълчат, и тя беше проникната от дълбоко недоверие към позоваванията за „дисциплина" и „централизъм", с които тези водачи прикриваха опортюнистическата си политика. Меншевиките бяха успели да

[231] Сп. „Ново време", кн. 7, 8, 9, 1904.

[232] *Нимбус* (Димо Тодоров). Разногласията в руската социалдемократическа партия. — „Ново време", № 5, 1905, с. 373.

внушат на тесните социалисти, че в РСДРП Ленин и неговите съмишленици искали да създадат в партията „атмосфера на потискане“[233].

Няколко месеца след статията на Р. Люксембург на страниците на сп. „Ново време“ беше публикувана и втора статия с подобно съдържание. Нейният автор сега беше другият виден теоретик по това време на социализма — К. Каутски. В статията си „Разногласията между руските социалисти“ Каутски замазваше основните разногласия в руската социалдемокрация. И тук той заема присъщата му центристка позиция, че противоречията или разногласията съществували само по въпроса за „най-добрата форма на партийната организация, а по програмата и основните положения на тактиката на болшевиките и меншевиките те били напълно съгласни“[234]. Публикуването на статиите на Г. В. Плеханов, Р. Люксембург, К. Каутски и др. показва, че тесните социалисти бяха солидарни с основните положения, които те прокарваха по проблемите на руската социалдемократическа партия.

По това време започват да се публикуват и статии от български автори. През 1905 г. беше публикувана в сп. „Ново време“ статията на Нимбус (Димо Тодоров) „Разногласията в руската социалдемократическа партия“.[235] В тази статия ленинските организационни принципи се характеризират като „якобинско доктринерство“ и „интелигентски индивидуализъм“. През 1906 г. беше публикувана и статията на Д. Благоев „Организация на партията“, в която той също пише, „че централисткият принцип на социалдемократическата партия няма нищо общо нито с бланкисткия, нито с ленинския централизъм, който е централизъм на една тайна съзаклятническа организация“[236].

Мисълта на Благоев, че централисткият принцип на социалдемократическата партия, на който принцип той изграждаше тесняшката партия, „нямал нищо общо нито с бланкисткия, нито с Лениновия централизъм“, беше

[233] Вж: „Ленин и международное рабочее движение“. М., 1959, с. 50—52. Срв. *Слепов, Л. А.* Възникване на болшевизма. С., 1973, с. 59—60.
[234] Сп. „Ново време“, 1905, кн. 4 с. 291—292.
[235] Сп. „Ново време“, № 4, кн. 5, 1905, с. 373.
[236] *Благоев, Д.* Съч. Т. 6.

написана в отговор на Бакаловата брошура „Интелигентски индивидуализъм“, или „интелигентска диктатура“. В полемиката с анархолибералите тесните социалисти развиха по-нататък своите възгледи по организационните въпроси. Благоев по този повод писа: „Централизмът в социалдемократическата партия е необходимо условие за нейното съществуване и развитие.“[237] Този принцип произтича от самия характер на партията като революционна организация и преден отряд на пролетариата в освободителната му борба. Д. Благоев, както е известно, изтъква, че искането на анархолибералите за автономия е несъвместимо с принципа на централизма. Анархолибералите от своя страна обвиняваха тесните социалисти в ленинизъм по организационните въпроси и по-специално за централизма и голямата дисциплина, която те искаха да въдворят в партията. В статиите на Благоев по организационните въпроси са посочени и елементите, които характеризират демократичния централизъм. Това гледище на партията е близо до гледището на Ленин, според което принципът на централизма изискваше партията да се ръководи от един център и решенията на горестоящите органи да бъдат задължителни за по-долустоящите партийни звена, да поддържа строга, съзнателна дисциплина за осъществяването на взетите решения — малцинството да се подчинява на мнозинството и да не се допускат в партията фракции и фракционни групи. Борбата на Д. Благоев против анархолибералите в тези години беше в унисон с възгледите на Ленин, който в книгата си „Крачка напред две крачки назад“ посочваше, че в Германия опортюнистите упорито се борят за своя автономизъм и за отслабване и свеждането до нула на партийната дисциплина. Колко нагледно показаха действията на анархолибералите мисълта на Ленин, че тенденциите на опортюнизма навсякъде водят до превръщането на демократическия принцип на организация в анархизъм.

Един от важните източници на организационния опортюнизъм беше преклонението пред стихийното движение, подценяването на партията като организираща сила. Меншевиките и техните покровители от Втория

[237] *Благоев, Д.* Съч. Т. 10, с. 377.

интернационал не можаха да разберат, че само една революционна организация на пролетарския авангард може да превърне стихийните действия на масите в съзнателна борба за осъществяването на социалистическите идеали, че партията трябва да бъде не пасивен регистратор на събитията, а боева и ръководна сила на работническата класа. В тези години, заедно с болшевиките тесните социалисти отстояваха строгите организационни рамки на партията, за да могат да изпълняват ролята на ръководители и организатори на масите в борбата против капитализма.

По повод излизането на книгата на Ленин „Крачка напред, две крачки назад" през 1904 г. в международната социалдемокрация се разгоря спор: да има ли нов, ленински тип партия или да остане в рамките на стария тип партия, каквито бяха партиите на Втория интернационал. Излязоха редица статии, за някои от които вече става дума. Особено интересна за нас в това отношение е статията на Плеханов „Работническата класа и социалдемократическата интелигенция", публикувана във в. „Искра" през 1905 г. В тази статия Плеханов обвинява Ленин за това, че той смятал, че работническата класа сама, със свои собствени сили, не е в състояние да си изработи социалистическо съзнание и че за това е нужна партия, която да внесе отвън това социалистическо съзнание в нейните редове. Според Плеханов историята нищо подобно не била доказала. Той твърди, че работническата класа на известен стадий от развитието си би дошла сама до социализъм, даже в този случай, ако тя би била предоставена на своите собствени сили.[238]

В полемиката по този въпрос тесните социалисти застанаха на страната на Ленин и болшевиките. Изразявайки гледището на анархолибералите, Георги Бакалов пише: „Две гледища са възможни за решаването на тази задача (за характера на партията — бел. авт.): едното — марксисткото, според което работническата класа дохожда до самосъзнанието и поема делото на своето освобождение в собствените си ръце. Другото — субективисткото, според което интелигентската личност е демиург (творецът) на социалистическото движение.[239]

От тези няколко реда се вижда, че Бакалов тук застъпва становището на Плеханов. В брошурата си „Интелигентски индивидуализъм", или „интелигентска диктатура", той, за да защити своето становище, често се позовава на цитати от книгата на Мартов „Кратка конституция", използва статиите „Централизъм или бонапартизъм" от Плеханов и някои от съчиненията на Б. Акселрод. Цялата критика, която Плеханов отправя към Ленин, Бакалов използва и прилага към тесните социалисти, като ги критикува, че те също така подобно на Ленин, смятат, че работническото движение само не може да стигне до социалистическо съзнание. Г. Бакалов критикува Т. Петров и редакцията на сп. „Ново време", че те са съгласни с Ленин. „Тя (историята) не сведочи нищо подобно, пише Бакалов, тя показва съвсем не онова, което Ленин (разбирай Т. П. и редакцията на „Ново време" (Г. Б.)) видял в нея."[240]

От страниците на „Работнишко дело" Георги Бакалов обвини през 1905 г. Тодор Петров в „решителен опит да напусне марксистката теория", защото той в статията си „Социалната демокрация и работническото профсъюзно движение" по този въпрос се позовавал на Ленин и го цитирал многократно. Г. Бакалов критикува Т. Петров за това, че е съгласен с Ленин в това, че „социалистическото съзнание сред работниците може да се внесе само отвън работническото движение"[241].

Георги Бакалов, който доскоро се възхищаваше от „Какво да се прави?", сега, когато Ленин влиза в противоречие с Плеханов, критикува тесните, че те се придържат о Ленин, и ги обвинява, че влизат в противоречие с Плеханов. „Тези възгледи (на Т. Петров — б. м.), пише Бакалов, буквално са взаимствувани от брошурата на Ленин „Какво да се прави?". Те бяха подхвърлени на критика в статията на „Искра" „Работническата класа и социалдемократическата интелиген-

[238] *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 13, с. 121; Срв. *Митев, Д.* Цит. съч., с. 77 и сл.

[239] *Бакалов, Г.* „Интелигентски индивидуализъм" или „интелигентска диктатура". С., 1905, с. 22.

[240] *Бакалов, Г.* Цит. съч., с. 20.

[241] Сп. „Работнишко дело", кн. 10, 1905, с. 23.

ция", излязла в отделна книжка на български език, към която настоятелно отправяме читателя."[242]

Статията на Плеханов „Работническата класа и социалдемократическата интелигенция", публикувана на страниците на в. „Искра" през 1905 г., изразява неговата меншевишка позиция, в която той защищава теорията на стихийността. Истински научната теория и възгледи на Ленин, че социалдемократическото съзнание трябва да бъде внесено отвън в работническото движение (има се предвид социалдемократическата партия и диалектическото разглеждане от Ленин на съотношението между стихийност и съзнателност), Плеханов съвършено необосновано нарича идеалистическа, като твърди, че уж Ленин недооценявал обективния фактор и надценявал субективния фактор в историята. За разлика от Бакалов, тесните социалисти правилно разбраха, че правото в тази дискусия е на страната на Ленин, без те да се противопоставят на Плеханов, искайки да обяснят, че Бакалов неправилно го интерпретира.

Този и други факти, както ще видим, свидетелствуват за това, че обективно тесните се доближаваха по редица нови възгледи до Ленин, но авторитетът на Плеханов ги възпираше. „Авторитетът на Плеханов, пише по-късно Г. Бакалов, беше толкова голям, че когато след разцеплението в средите на руските социалдемократи Плеханов и Ленин се оказаха в два различни лагера, българските социалисти безусловно поддържаха Плеханова. Те не можаха бързо и лесно да се ориентират в руските работи и предпочитаха да се придържат в признатия от тях авторитет."[243]

Ние няма да се спираме по-подробно на тази полемика, това не е нужно, но тя показва, че още в тия години тесните социалисти, макар и разграничавайки се от Ленин, стояха по-близко до него, а Г. Бакалов и анархолибералите механически и безкритично се придържаха в мнението на Плеханов, което те считаха, че е единствено правилно и че все още той представлява марксистката мисъл. Обявявайки се против Т. Петров, Бакалов фактически критикуваше българските тесни социалисти, които в случая бяха заели позицията на

[242] Сп. „Работнишко дело", кн. 10, 1905, с. 23.
[243] *Бакалов, Г.* Избрани произведения, 1953, с. 37.

Ленин по дадения въпрос. Но на тях им беше трудно да се защищават и да търсят закрила и помощ в Ленивовите съчинения. Техният автор не беше още така популярен в средите на българските тесни социалисти. При това те се отнасяха твърде критично към неговите възгледи за строежа на партията върху принципите на демократическия централизъм. От този факт се вижда през какви морални препятствия и задръжки трябваше да си пробиват у нас път идеите на ленинизма. Вярно е, че Бакалов беше един от първите, които превеждаха откъси от съчиненията на Ленин. Той даде най-ласкави оценки за ленинската „Искра". Но от това идеите на „Искра" не станаха негово трайно убеждение, което да се развива по възходяща линия. Твърде противоречиво беше отношението на Бакалов към Ленин, а последователно праволинейно към Плеханов. Идейното родство между анархолибералите и Плеханов ставаше все по-явно, близко и родствено.

Разбирането на Г. Бакалов за ролята на партията напълно съвпадаше и с разбирането на Плеханов, който до голяма степен беше в противоречие с възгледите на тесните социалисти. Думите на Плеханов „Аз съм центрист, но не съм бонапартист" потвърждаваха, че той се противопоставяше на разбирането, че в партията е нужна желязна дисциплина, че малцинството трябва да се подчинява на болшинството, и т. н. Бакалов също така критикуваше Благоев за това, че уж насаждал в партията механически демократическия централизъм, според който всяка партийна инициатива е смазана. Така че макар и Благоев да се разграничаваше от Ленин, той внедряваше в тесняшката партия такива организационни принципи, които твърде много се доближаваха до ленинските и се разграничаваха от тези на Плеханов и на Втория интернационал. Благоев защити и обоснова принципите на демократическия централизъм и доказа, че партията не би могла да съществува като единомислеща и единодействуваща организация, ако тя не е централистична. А единодействието и единомислието са такива качества, без които партията не би могла да изпълни своята историческа мисия.

Вярно е, че партията на тесните социалисти изграждаше такива организационни принципи, които я доближаваха до Болшевишката партия, но вярно е и това,

че тези принципи не във всичко бяха идентични с тези на Ленин. Основното различие се състоеше в това, че тесните социалисти, като изграждаха революционна, дисциплинирана, класова партия на работническата класа, не я разглеждаха като партия-авангард, ръководител на масите в борбата за власт, а виждаха и сочеха за главна нейна роля пропагандата на социализма.

Въпреки че Благоев многократно бе подчертавал, че централизмът в нашата партия няма нищо общо с Лениновия централизъм, фактически този централизъм има много общо с Лениновия централизъм, защото това го изискваше и налагаше революционната практика, логиката на класовата борба. Разбира се, на практика тесните социалисти изграждаха революционна марксистка партия, но все пак тази партия не се подготвяше поради легалните условия като партия, която да се готви за революция, а само като партия за борба при легални условия, т. е. при условията на политическа свобода. Българските тесняци още не разглеждаха новата епоха като епоха на империализъм и навечерие на пролетарска революция — епоха, която искаше създаването на партия от нов тип, способна да организира и поведе масите за революционно унищожаване на съществуващия строй.

2

ЕВОЛЮЦИЯТА НА Г. В. ПЛЕХАНОВ КЪМ МЕНШЕВИЗМА И РЕВОЛЮЦИОННИТЕ МАРКСИСТИ В БЪЛГАРИЯ (1903—1914 г.)

§ 1. Тесните социалисти и меншевизмът на Плеханов

В литературата Плеханов често се квалифицира като лидер на меншевизма. В този пункт са нужни обаче някои уточнения, тъй като те имат важно значение, когато разглеждаме отношението на българските тесни социалисти към Плеханов. Сам Ленин неведнъж е подчертавал отличието на Плеханов от „ортодоксалните" меншевики, като Мартов, Дан, Акселрод и др. И това не бива да се забравя, когато се разглежда дейността на Плеханов до 1914 г., когато той в много пунктове в тези години е близък до меншевиките, обаче твърде често е заемал особена позиция и неведнъж е напускал и самите меншевики.[1] Преминаването на Плеханов на меншевишки позиции не означава, че той заема неправилни позиции буквално по всички въпроси на стратегията и тактиката на партията. На неговото перо, както неведнъж е посочвал Ленин, и след това принадлежат ред забележителни статии, насочени против враговете на марксизма.[2]

Трудовете на Плеханов, написани през тези години, имаха огромно значение не само за Русия, но и за цялата международна социалдемокрация. През 1908 г. излиза неговата книга „Основни въпроси на марксизма", преведена веднага на френски, немски и български език. Тази книга на Плеханов получи положителна оценка от В. И. Ленин, който я причисли към тези книги, които съдържат най-хубавото изложение на

[1] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 20, с. 284, 371—372.
[2] *Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова.* Цит. съч., с. 85.

същността на философията на марксизма.[3] През 1908—1909 г. Плеханов е автор на десетки статии, насочени против махистите. Защитата от Плеханов на марксистката философия и след преминаването му на страната на меншевизма изиграва немалка положителна роля за изграждането на социалдемократическа партия в Русия и за засилване на левите елементи в социалдемократическите партии на Запад и на Балканите. В тези години Плеханов неедноократно се среща с Ленин и с болшевиките за изработването на единна линия в борбата против ликвидаторите. Ленин от името на болшевиките и Плеханов от името на меншевиките-партийци се договарят за издаването на редица вестници и списания съвместно. В резултат на тази съвместна дейност в Париж започна да излиза в. „Рабочая газета", в Петербург — легалният вестник „Звезда", в Москва списание „Мысль", а малко по-късно, през май 1912 г. — и в. „Правда". Плеханов активно сътрудничеше в тези органи, ръководени от Ленин и болшевиките. В резултат на активното му сътрудничество в болшевишките издания, в това число и в списание „Социалдемократ", от 1910 до 1913 г. той публикува повече от 20 статии и бележки, разобличаващи опортюнистическата дейност на ликвидаторите и др. опортюнисти.[4]

Съветските изследователи са единодушни съобразно оценките на Ленин, че и след 1903 г. Плеханов продължаваше да се ползва с авторитета на виден теоретик на марксизма.[5] И в тези години той написа ред интересни и задълбочени трудове в защита на диалектическия и историческия материализъм. У него намираме едно причудливо съчетание на радикализъм в теорията, особено в нейната най-абстрактна част — философията, и опортюнизъм на практика — по организационните въпроси, в политиката и тактиката на класовата борба. При всички негови сериозни отстъпления от революционния марксизъм, въпреки опортюнизма му, Плеханов никога не е преставал да вярва в руския пролетариат. През 1913 г. той пише: „Руският пролетариат, опората и надеждата на руската революция,

[3] *Ленин, В. И.* ПСС. Т. 26, с. 88.
[4] *Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова.* Цит. съч., с. 102.
[5] *Чагин, Б. А.* Г. В. Плеханов и его роль в развитии марксистской философии. М., Ленинград, 1963, с. 445.

расте не с дни, а с часове. Никаква реакция не е в състояние да сломи неговите сили."[6] Разбира се, меншевишките политически възгледи на Плеханов не са могли да не намерят отражение в написаните от него философски трудове. Връзката обаче между неговия меншевизъм с грешките и отстъпленията във философските му възгледи не винаги е пряка. Тази връзка по-ясно личи в трудовете му по исторически материализъм, където въпросите са по-тясно свързани с политическата практика (учението за революцията, за класовата борба, за държавата и др.), и в по-малка степен се забелязва в областта на диалектическия материализъм и в историята на философията.

Ето как по-късно Ленин характеризира еволюцията на Плеханов: „1. 1903 г., август — болшевик; 2. 1903 г., ноември (№ 52 на „Искра") — за мир с „опортюнистите" — меншевик; 3. 1903 г., декември — ярък меншевик; 4. 1905 г., пролетта, след победата на болшевиките — за „единство" на враждуващите братя; 5. 1905 г., от края до половината на 1906 г. — меншевик; 6. От половината на 1906 г. напуска меншевиките и в Лондон 1907 г. ги порицава... за „организационен анархизъм"; 7. 1908 г. — разрив с ликвидаторите; 8. 1914 — нов поврат към ликвидаторите".[7] Както се вижда, този етап от дейността на Плеханов се отличава с едно своеобразие и сложност. Ленинските оценки са твърде конкретни, много точни и обективно верни. Те задължават изследователите да се съобразяват със сложната идейно-теоретическа и политическа еволюция на Плеханов, която не става изведнъж, а е съпътствувана със сложни колебания и зигзаги.

И след преминаването на Плеханов на страната на меншевиките българските революционни марксисти, както вече посочихме, продължават да го считат за виден теоретик на марксизма и да поддържат близки връзки с него, да превеждат и издават неговите съчинения.

За целия този период от 1903 до 1914 г. Плеханов за тесните социалисти бе един безспорен авторитет, който те дълбоко уважаваха и с който се стремяха да поддържат близки връзки и контакти. За тях той беше

[6] *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 19, с. 445.
[7] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 20, с. 333.

пример на войствуващ борец против опортюнизма и ревизионизма. И не случайно, както вече се каза, Десетият конгрес изпрати специална телеграма до Плеханов, с която тесните социалисти искаха да демонстрират пред своя учител непримиримостта си към опортюнизма и ревизионизма. Широките социалисти, на които авторитетът на Плеханов също бе нужен, обвиняваха „Работнически вестник", че е заблудил Плеханов за характера и същността на идейната борба. Получи се един своеобразен двубой между тесни и широки социалисти: чий е Плеханов, на кого той принадлежи и кой има естественото право да го счита за свой учител? И едните, и другите се стремяха да докажат, че ако Плеханов беше в България, би застанал на тяхна страна.

След 1903 г. към Плеханов се отправят поток от запитвания и молби да отговори на един или друг въпрос, по който се води полемика в България. Но Плеханов се въздържа да отговори и на широките, и на тесните, а по-късно и на своите приятели от групата на „Пролетарий." Той знаел, че неговото мнение е авторитетно в средите на българската социалдемокрация и затова открито не заставал нито на една от спорещите страни.

Така например през месец май на 1904 г. Никола Харлаков, като секретар на БРСДП (т. с.) моли Плеханов да напише статия за „Червен народен календар", която е нужна в борбата против българския опортюнизъм. „Предоставяме Ви, пише Харлаков, Вие сами да си изберете темата, но искаме да ни помогнете със своя авторитет в борбата против опортюнизма в България. Най-добре ще бъде, ако Вие напишете за задачите и тактиката на социалдемокрацията в икономически изостаналите страни, където, както и в България, капиталистическото развитие все още не се е проявило с всичките си отрицателни страни и където няма още един единен сплотен индустриален пролетариат и класата на наемните работници в по-голямата си част се състои от довчерашни собственици, които още не са скъсали със своята дребнобуржоазна идеология. От всичко това, както на Вас сигурно ви е известно... „общодолците", както ние ги наричаме, правят извода „за общо дело", което нашата партия трябва да води заедно с партията на селяните, занаятчиите и

индустриалната буржоазия в защита на страната от настъпващата реакция."[8] От това писмо на Харлаков се вижда, че той иска такава статия от Плеханов, в която открито да се осъди общоделската тактика на компромиси и съглашения.

Въздържайки се открито да вземе страна в българските спорове, Плеханов по същество заема вече центристка позиция по отношение на вътрешнопартийните борби в българската социалдемокрация. На следващата година тесният социалист Кр. Тихчев се обръща към Плеханов и го моли да му разясни въпроса за дребната частна собственост. Макар и възгледите на Плеханов за частната собственост да се покривали напълно с тези на тесните социалисти, той и сега се въздържал да изкаже своето мнение. „Аз, пише Тихчев до Плеханов през 1905 г., искам да обърна вниманието Ви по един такъв принципиален въпрос, който особено много интересува и мен, тъй като и в България по този въпрос имаше спор с опортюнистите, така наречените „широки социалисти".[9]

Плеханов е бил осведомен за полемиката, която се водела в България за съдбата на дребната частна собственост при социализма, и знаел, че неговото становище в България се подкрепя и поддържа от тесните социалисти начело с Благоев. Отговорът на Плеханов би турил край на полемиката и щял да спести много сили на тесните социалисти. По същите съображения Плеханов вече не отговаря и на запитванията на Г. Бакалов, който беше вече напуснал партията Бакалов с две писма през 1908 и 1909 г. го моли да напише статия и вземе отношение по известната полемика за взаимоотношенията между партията и профсъюзите. Макар и Плеханов да знаел, че неговото гледище се съвпада с това на анархолибералите и широките, той отново предпочита да мълчи. „За българските другари би било във висша степен желателно, му пише Бакалов, ако Вие, макар и с няколко изречения, обясните какъв е

[8] АДП инв. № 3469, В. 445. Вж: *Веков, А.* Г. В. Плеханов и българската социалдемокрация, „Известия на Института по история на БКП", № 31, С., 1974, с. 296—297.

[9] *Веков, А.* Г. В. Плеханов и българската социалдемокрация. Цит. публ., с. 297—298.

смисълът на Вашето допълнение към резолюцията на Интернационала, както и въпроса: в какъв смисъл Вие разбирате неутралността на профсъюзите?

С Вашия отговор Вие ще помогнете много за обединяването на българския пролетариат. Ако намерите време да напишете Вашето изказване, ние ще го публикуваме в списанието на нашата социалистическа работническа партия „Съвременник."[10]

През 1909 г. и Янко Сакъзов моли Плеханов да напише статия за първомайския брой на „Работническа България", орган на обединената социалдемократическа партия. Но и Сакъзов с молбата преследвал ясно поставена цел. „Каквото и да напишете, ще ни направите голяма услуга."[11] Очевидно е, че Плеханов се въздържал да вземе отношение към разногласията в българската социалдемокрация. Той продължавал да се отнася със същото уважение към българските си другари, знаейки, че симпатиите към него от страна на всички фракции са еднакво големи.

Но когато към него се отправят молби от по-друг род, той с готовност отговаря на българските си другари. Когато през 1911 г. известният деец на тясносоциалистическата партия д-р Петър Генов се обръща към Плеханов и иска да чуе неговото мнение за дисертационния си труд за Фойербаховата философия, той с готовност се отзовал и му написал специално писмо.[12] Отговорът е написан в няколко варианта.[13]

Докато Плеханов се въздържа да вземе отношение към разногласията в българската социалдемокрация, той с готовност изпраща на секретаря на Солунската социалистическа работническа федерация Жозеф Хазан статия за Първи май.[14] С тази статия Плеханов целел в навечерието на Балканската война да призове пролетариата на Балканите и в Турция да даде своя принос за обединението на балканските народи, „които ще турят край на днешното разделение, представляващо непрекъснат източник на най-гнусни дипломатически

[9] Levin, A. Цит. публ., с. 299.
[11] „Литературное наследие Г. В. Плеханова", Сб. М., 1934, с. 126.
[12] АДП, ед. хр. В. 14. 1.
[13] Сб. Группа „Освобождения труда", Т. 6, с. 39—41.
[14] АДП, инв. № 13553, ед. хр. В. 34. 9.

интриги".[15] Този документ показва, че Плеханов продължавал да проявява същия интерес към работническото и социалистическото движение на Балканите и отговаряйки на молбата на Солунската социалистическа федерация, той считал, че с това ще подпомогне тамошните социалисти, които под знамето на интернационализма водили борба за мир и дружба на Балканите. Така че мълчанието на Плеханов в тези години е продиктувано именно от стремежа му да не вземе отношение към разногласията в България, където всяка от борещите се фракции го издигаше за свое знаме. С тази си позиция Плеханов изразявал и своето разбиране, провеждано и в руската партия, да стои над враждуващите фракции, с което на практика той подкрепял центристката линия в международното социалистическо движение, против която тесните социалисти непрекъснато водели борба и трябвало неведнъж да влизат в противоречие с Плеханов.

Но нека да видим как Плеханов отстоявал тази центристка позиция в международното социалистическо движение. Можа ли той да удържи докрай тази линия на „извънфракционност" в руското, международното и българското социалистическо движение?

Плеханов, както вече посочихме, се отнесе положително към разцеплението в българската социалдемокрация. Публикувайки на страниците на „Искра" статията за Десетия конгрес, той предопредели своето отношение към тесните социалисти. С това Плеханов не позволи тесните социалисти да се изолират и бъдат обвинявани като разколници и рушители на единството на социалистическото движение. Това най-ясно проличава на Амстердамския конгрес на Интернационала през 1904 г. За свои представители в Амстердам Централният комитет избира, както е известно, Кр. Раковски и Плеханов. По същото време и широките се обръщат към Плеханов и Каутски да ги представляват на конгреса. Но и единият, и другият, както отбелязахме, им отказват. Отказът на Плеханов може да се обясни само с това, че той е считал истинските представители на революционния марксизъм не широките, а тесните социалисти начело с Благоев. Плеханов твърде добре

[15] АДП, ед. хр. 69.1.

знаеше и разбираше, че ако приеме представителството на широките, той ще заеме страната на Бернщайновите последователи в България. Това беше силен удар срещу широките социалисти.[16]

Когато Единадесетият конгрес на партията през 1904 г. избра Плеханов за свой представител в Амстердам, той изхождаше от положението, че ще бъде един достоен представител на тесните социалисти, че неговите възгледи се покриват с гледището им за необходимостта от по-нататъшна борба против ревизионизма. И действително конгресът и разгърналите се дебати показаха, че тук Плеханов заедно с такива видни дейци на международната социалдемокрация като Роза Люксембург, Жул Гед, Август Бебел осъждат ревизионизма и посочват, че той не е само германско явление, а течение, което заплашва революционната същност на международната социалдемокрация, стремейки се да замени тактиката на класовата борба с тактиката на класовото сътрудничество.

Амстердамският конгрес гласувал няколко резолюции, две от които били от голямо значение за партията и за работническото движение в България. Разтревожени от обстоятелството, че в редовете на много партии се забелязва тенденция на разцепление и че това явление може да доведе до разцепление и в други страни, конгресът приел резолюция, в която се препоръчвало навсякъде да се пристъпи към обединяване на съществуващите социалдемократически партии или крила...

Когато тесните социалисти заеха твърда позиция срещу решението на Международното социалистическо бюро за обединение на тесните и широките социалисти в една единна партия, те знаеха, че ще намерят подкрепа и защита от страна на Плеханов, който неведнъж обичал да подчертава, че „единството между отделните фракции може да се постигне само там и тогава, когато отделните фракции имат едни и същи задачи, когато те изразяват едни и същи класови интереси. А там, където това необходимо условие отсъства, там единството не може да бъде нито трайно, нито полезно."[17] И когато тесните социалисти се обявиха против Амстердамската резолюция, те мотивираха своя отказ напълно в духа на тези изказвания на Плеханов, като подчертаваха своето разбиране за единството като единство на революционните сили на пролетариата. Така тесните социалисти се обявиха решително против дадената от Амстердамския конгрес центристка линия за обединяване на революционните елементи с опортюнистите. Подобно на Плеханов Благоев посочи, че обединението на марксистите с ревизионистите „означава потъпкване на всички принципи, установени от международните конгреси, означава подкопаване „единството на партията", а не създаването му"[18]. Влагайки такова разбиране, тесните социалисти непоколебимо застанаха на позициите, че Амстердамската резолюция за единство на партията не се отнася до опортюнистите, че тя задължава да се създава единство само върху основата на революционните принципи на социализма.[19]

По-подробно на Амстердамския конгрес няма да се спираме, но искаме да отбележим, че тесните социалисти навсякъде отбелязваха и най-дребния факт, от който може да се съди, че след разцеплението Плеханов стои и защищава позициите на тесните социалисти. Така например „Работнически вестник" публикува едно писмо, изпратено до редакцията от български социалист, в което се разказва за тържеството, което френските социалдемократи устроили на Плеханов. На това тържество, устроено в чест на Плеханов, присъствували Вера Засулич, Павел Акселрод и много дейци на руската социалдемокрация. Пред цялата аудитория Кр. Раковски поздравил Плеханов от името на българската революционна социалдемокрация и се подписал под адреса, който руските социалдемократи изпратили на Плеханов. На това интернационално събрание в своето приветствие Кр. Раковски обърнал внимание главно на това, че със своите съчинения Плеханов е „спомогнал на българските си другари в борбата против зараждащия се капитализъм и срещу нашите опор-

[16] *Йотов, Й.* Из борбите на тесните социалисти против опортюнизма на II Интернационал. С., 1964, с. 34 и сл. Неуспехът на обшоделците да спечелят на своя страна Плеханов бил голямо поражение за тях на международната социалистическа арена.

[17] *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 16, с. 310.
[18] *Благоев, Д.* Съч. Т. 9, с. 347.
[19] *Йотов, Й.* Цит. съч., с. 58.

тюнисти, от които миналата година се освободихме, за да водим макар и малцина по число, но силно иначе по-успешно борба и работа за обединяване и сплотяване на българските революционери."[20] „След тези думи на нашия другар, се казва в писмото до редакцията на партийния орган, българският социализъм бе поздравен с оживление и викове „браво". На др. Плеханов се поднася адрес от руската социалдемократическа младеж, на който се подписаха и българските другари, намиращи се тук."[21]

Тесните социалисти използуват решенията на Амстердамския конгрес, за да подчертаят още един път своята близост с Плеханов и да посочат, че широките социалисти нямат основание да считат, че Плехановите възгледи са по-близки до техните. И вече почти една година след разцеплението широките ще нарекат Плеханов „адвокат на ортодоксалните" в България.[22] Тесните социалисти се радзат, че са спечелили на своя страна такъв един виден деец на международната социалдемокрация. Те не оставят без отговор нито едно писание на широките, че Плеханов защищава възгледи, по-близки до общоделските. „Това е дързост от страна на широките, пише „Работнически вестник", които са се обърнали към Плеханов и Каутски да ги представляват в Амстердам."[23] Позицията на Плеханов в Амстердам допада твърде много на тесните социалисти в България. Когато конгресът приема известната си резолюция за единството, която по своему беше използвана от широките, Плеханов отново се връща към проблемите за единството и разкрива съдържанието на понятието „единство". „Гдето има обединение на елементи, пише той, които имат помежду си едни и същи обществени задачи, изразяват едни и същи класови интереси, там единството е не само положителен факт, но и е направено задължително за тържеството на тези интереси. А гдето това необходимо условие отсъствува, там единството не може да бъде нито трайно, нито полезно. И целият морал на Амстердамския конгрес се свежда до това, възможно ли е трайно единство между опортюнисти и марксисти. Аз мисля, че не може, и в този пункт с мен са съгласни и италианските опортюнисти, че реформизмът и революционният опортюнизъм съставляват всъщност две отделни партии. В Амстердам имаше много опортюнисти, но не всички те се изказаха открито".[24] Тук Плеханов говори за трайно, а не за формално единство. Широките у нас, които се обявиха против разцеплението, искаха и се бореха за такова единство, което нито е нужно, нито е полезно за социалистическото движение. Такова единство и теоретически, и практически беше отречено от тесните социалисти и тези думи на Плеханов сега идзаха да подкрепят разбиранията на тесните социалисти за единство на пролетарско-марксистка основа. Изказванията на Плеханов в защита на марксизма, непримиримостта му против опортюнизма импонираха на тесните социалисти и те продължаваха да уважават Плеханов, да изучават неговите съчинения, да ги превеждат и издават.

И в тези години Плеханов за тесните социалисти е единственият и най-авторитетният представител на руското революционно движение. Чрез Плеханов те поздравяват борещия се руски пролетарнат, на негово име изпращат помощите, които се събират в България за жертвите на руската революция, и т. н.[25] Българските революционни марксисти продължават да получават и разпространяват в. „Искра" и да поддържат връзки с нейната меншевишка редакция.[26] До редакцията на „Искра" на името на Плеханов се изпращат парични помощи в помощ на руските заточеници и затворници.[27]

Когато през 1906 г. излезе знаменитата книга на Д. Благоев „Принос към историята на социализма в България", Г. Кирков като секретар на ЦК счита за свое задължение да я изпрати на Плеханов. В съпроводителното писмо до Плеханов Кирков му пише: „Като знаем с какъв жив интерес Вие следите социалисти-

[20] В. „Работнически вестник", бр. 32, 18. III. 1904.
[21] Пак там.
[22] Пак там, бр. 26, 10. XI. 1904.
[23] Пак там, бр. 44, 5. II. 1905.

[24] В. „Искра", № 778, 20-го сентября 1904.
[25] БКП в резолюции и решения. Т. 1, с. 221; ДЦП, ед. хр. В. 244.1, инв. № 2364; Срв. *Курбатова, И. Н.* Г. В. Плеханов и революционное социал-демократическое движение в Болгарии, в. „Ленинградского университета", № 14, Серия история, язык и литературы, Вып. 3, 1957, с. 179.
[26] В. „Искра", № 92, 20-го октября 1904.
[27] Пак там, № 92, 10. III. 1905; В. „Искра", № 104, 13 юля 1905.

ческото движение особено в славянските страни от Близкия Изток, където социалдемократите Ви считат за свой учител, ние се ласкаем от мисълта, че ще Ви доставим известно удоволствие, като Ви дадем възможност да погледнете в историята на социалистическото движение в нашето малко отечество".[28]

През 1911 г. Благоев изпраща лично с автограф на Плеханов книгата си „Към историята на марксизма".[29] Когато „Капиталът" на Маркс излиза на български в превод на Благоев, Г. Кирков го изпраща на Плеханов със следното посвещение: „На скъпия учител и другар Георги Валентинович Плеханов в знак на дълбоко уважение и признателност от Българската социалдемократическа партия. София 15/22 юли. Секретар на партията Г. Кирков".[30] Изпращането на тази книга не бива да се счита само като израз на внимание и обикновена вежливост. Изпращането на книги и списания, издавани от тесните социалисти, идва да покаже, че те продължават да се отнасят все със същото уважение към Плеханов. За това говори и организираното в Партийния дом през януари 1912 г. чествуване 35-годишнината на социалдемократическата дейност на Плеханов.[31] На това събрание реч произнесъл Христо Кабакчиев. Георги Кирков като секретар на партията лично информирал Плеханов за състоялото се в негова чест събрание, като му изразил от името на българския пролетариат признателност за неговите произведения, които са помогнали на българските работници да разберат най-сложните въпроси на научния социализъм.[32]

Като революционно-марксистко течение във Втория интернационал тесните социалисти подкрепят здравото, марксисткото начало у Плеханов. Тази подкрепа е най-ярко изявена, когато той, заедно с Ленин, участвува в борбата против ликвидатори, отзовисти, троцкисти и др. антипартийни елементи. На тези именно моменти искаме да спрем вниманието на нашите читатели, тъй като те обясняват положението, че не по всички въпроси на

[28] *Злыднев, В. И.* Цит. съч., с. 78—79.
[29] АДП—А. 1560.
[30] АДП—А. 709—Д.
[31] В. „Работнически вестник", бр. 55, 18. I. 1912.
[32] АДП, ед. хр. В. 55. 2, инв. № 739.

тактиката и стратегията след преминаването си към меншевиките Плеханов е заемал погрешна позиция.

Известно е, че когато революционното движение в Русия беше в отлив, в партията се появиха левите и десните ликвидатори. След поражението на революцията от 1905—1907 г. Ленин положи големи усилия да запази и спечели Плеханов на страната на революцията. Критикувайки неговите политически възгледи, той нееднократно отбелязваше положителното значение на Плехановите изказвания против ликвидаторите, махистите, боготърсачите и т. н. Обяснявайки своята антиликвидаторска позиция, Плеханов съобщава през 1911 г. на Кауцки: „В настоящия момент Централният комитет се намира под влияние на болшевиките. В редакцията на Централния орган болшевиките се намират в болшинството. Това е достатъчно, щото меншевиките непрекъснато да се възмущават против партията. Но този път работата отиде твърде надалеч. Недоволните искат да се ликвидира партията. Да се ликвидира партията, това означава тя да се разруши, това е много добре известно на всички. А меншевиките това и искат. Те изказват мнение, че щом партията се ликвидира, ще бъде свикана конференция за организирането на нова и тогава меншевиките мислят, че ще се създадат условия те да станат болшинство. Те считат, че за постигането на тази цел всичко им е позволено. По този начин у нас има социалдемократи, които съзнателно работят за ликвидирането на собствената си партия. Това е нечувано! И ето защо аз се разделих с нашите сегашни бунтовници (с тези „ликвидатори"). Това тях ги дразни и те сега с голямо ожесточение ме нападат.[33] Верен на тези си убеждения, през май на 1909 г. Плеханов напуснал редакцията на меншевишкия в. „Голос Социалдемократа", а малко преди това и редакцията на меншевишкия сборник „История на обществените движения в Русия". Скъсвайки с ликвидаторите, Плеханов обедини около себе си групата на меншевиките-партийци. Ленин считаше за необходимо да се сближи именно с тази група на меншевиките-партийци начело с Плеханов.[34] Плеханов сега е заедно с Ленин в редакцията на бол-

[33] Группа „Освобождение труда". Сб. 6. М., 1928, с. 228.
[34] *Ленин, В. И.* Соч. Т. 16, с. 414.

шевишкия орган „Социалдемократ". Когато през 1910 г. в бр. 12 на „Социалдемократ" се появи статията на Плеханов „В защита на нелегалността", Ленин писа, че лидерът на меншевиките-партийци „защищава партийната линия".[35]

Но макар и намирайки се в блок с болшевиките, Плеханов никога не забравя да подчертае, че неговите тактически възгледи не са се изменили. „Доколкото, пише той, другарите „болшевики" се различават от мен по тези възгледи, дотолкова ние сме били и ще си останем противници. Едно нещо е обаче ПРОТИВНИК, а друго нещо е ВРАГ. Аз не мога да не бъда противник на болшевиките по определени въпроси. Но аз нямам право да гледам на тях като на врагове, даже само и затова, че ние принадлежим към ЕДНА И СЪЩА ПАРТИЯ."[36]

В тези години Плеханов активно сътрудничи в болшевишкия вестник „Правда", помества в него редица статии против ликвидаторите, заради които те откриват злобна кампания против него. Известният меншевишки деец Потресов искал даже да предаде Плеханов на съд пред Социалистическия интернационал. Ще си позволим да приведем този документ, тъй като той е твърде показателен. В писмо до Акселрод той пише: „Като се имат предвид тези приеми, към които прибягва Плеханов в течение на последните години от своята литературна борба с меншевиките „ликвидатори", намерили най-ярко изражение в неговите последни статии във в. „Правда", които деморализират руската социалдемокрация, дискредитират я в очите на работническите маси, затрудняват нейното по-нататъшно развитие и се явяват несъвместими не само с достойнството на социалдемократа, но и с честта на всеки уважаващ себе си писател и политически деец, ние се обръщаме към авторитетните представители на международния социализъм с молба да се организира съд . . ."[37]

С цялата си революционна страст и талант Плеханов се включва в борбата против ликвидаторите. През 1909 г. той възобновява изданието на своя „Дневник

[35] Пак там. Т. 16, с. 139.
[36] Сп. „Исторический архив", № 6, 1956, с. 16.
[37] Социалдемократическое движение в России. Т. 1, 1928, с. 391.

социалдемократа". По негов израз той не можел повече да мълчи, когато преживяваният партиен кризис заплашвал самото съществуване на партията. И колкото по-често се чували меншевишките лозунги за напускане на нелегалната партия, колкото по-ясно се откроявал политическият и философският меншевизъм, толкова по-енергично Плеханов се сближавал с болшевиките.

В тази тежка за партията борба на два фронта — против ликвидаторите и отзовистите, Плеханов станал идеен ръководител на групата на меншевиките-партийци, които в борбата за запазване съществуването на нелегалната партия се сближавали с болшевиките в борбата против меншевиките—ликвидатори. В болшинството си меншевиките-партийци били работници и това ги улеснявало да намерят общ език с работниците болшевики по места. Обаче Плеханов, изказвайки се за сближение с болшевиките, бил против преминаването на меншевиките-партийци, които се наричали плехановци, на позициите на болшевиките по всички въпроси.

Д. Благоев се солидаризирал с изказването на Плеханов против меншевиките-ликвидатори и с неговото искане да се запази и укрепи легалната организация и приветствувал излизането на Плеханов от меншевишкия вестник „Голос Социалдемократа", който проповядваше ликвидаторски идеи.[38] Тесните социалисти се обявиха против онези меншевики (които и Плеханов критикуваше), които твърдяха, че след 1907 г. партията вече не съществувала. Когато в България пристигат първите известия за появата на ликвидаторите в руската социалдемокрация, „Ново време" пише: „При обсъждането на този въпрос се появили дейци, които не се стеснявали да заявяват, че партията е толкова дезорганизирана от реакцията, че всъщност тя не съществува като организация и затова тя трябва да се създаде отново".[39] На този антипартиен възглед тесните социалисти противопоставили възгледа на болшевиките.

Разбира се, тесните социалисти в България се обявиха за запазването на нелегалната партия в Русия, но те не можаха да разберат докрай болшевишкия възглед за прилагането и използването на нелегалните и легал-

[38] *Благоев, Д.* Соч. Т. 14, с. 47—69.
[39] Сп. „Ново време", № 4—5, 1910, с. 304.

ните форми на борба в условията на реакция. В очите на тесните социалисти болшевиките се явяваха ярки привърженици само на нелегалната дейност и те погрешно приписваха на болшевиките твърдението, че партията не можела да съществува иначе освен като нелегална организация.[40] Трябва обаче да кажем, че тесните социалисти, макар да не можаха правилно да се ориентират в идейните борби на руската социалдемокрация, те подкрепяха Плеханов против ликвидаторите и по това с Ленин те са солидарни напълно. Тесните социалисти напълно в духа на революционния марксизъм разбираха, че борбата за запазването и укрепването на партията в годините на реакцията е един от най-важните въпроси на революционното работническо движение. На тесните социалисти импонираше борбата на Плеханов за запазването на партията и те често цитират неговите думи по време на борбата против българските ликвидатори след Септемврийското въстание. „Любвеобилният Исус казваше: всичко се прощава, но грехът против духа светого няма да се прости. Всеки предан член на нашата партийна организация трябва да каже днес, видоизменяйки малко гореказаното: всичко може да се прости освен покушението върху живота на нашата партия."[41]

Друг въпрос, по който тесните социалисти подкрепят не Плеханов-меншевика, а Плеханов-революционера, това е борбата му заедно с Ленин и болшевиките против троцкизма.

Борбата на тесните социалисти се съвпада по време с борбата на Ленин и болшевиките против центристката линия на Троцки в руската социалдемокрация. Фракционната дейност на Троцки заплашваше самото съществуване на партията. В това трудно време само болшевиките и Ленин се проявиха като истински революционери, отстоявайки мъжествено партийността в работническото движение. Още на Пражкото съвещание на РСДРП през юни 1909 г. Ленин предупреди за опасността от отзовизма и призова всички партийни сили да

[40] Пак там. Срв. и *Вознесенски, Р. Д.* Рабочее движение в Болгарии накануне Балканских войн (1909—1912 г.). Дисертация соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1964, с. 316—317.

[41] Сп. „Наковалня", № 79, 9. VI. 1927.

се сплотят в борбата за запазването на нелегалната партия. Против този ленински план се обяви Троцки. Използвайки естествения стремеж на работниците към единство, Троцки се обяви за „извънфракционен" глашатай на единството. В своя вестник „Правда", издаван във Виена, той проповядваше вредната теория за съжителство на революционерите с опортюнистките елементи в една партия, като се стремеше да ги обедини на безпринципна основа.

Ленин разобличи Троцки, показвайки лъжливостта на неговите твърдения, че уж той стоял над всички останали фракции. Тази троцкистка маневра беше разобличена и лично от Плеханов, който също се опита за известно време да стои над останалите фракции, но беше опроверган от практиката на революционното движение, че е трудно да бъдеш „извънфракционен" в години на остри класови и идейни схватки. Троцкизмът представляваше особено голямо зло и опасност, защото прикриваше своята опортюнистическа природа с фразите за „единство". Разобличаването на троцкизма се явяваше важна задача на болшевиките. В тази международна кампания активно участвуваха и българските тесни социалисти.

Като глашатай на центристите в международната социалдемокрация Троцки беше се заел с мисията на клеветник спрямо революционните елементи в социалистическото движение. На 28 август 1910 г. той публикува в органа на Германската социалдемократическа партия клеветническа статия за положението в руската партия. На 12 септември 1910 г. подобна статия той публикува и против тесните социалисти в България.[42] Тесните социалисти заедно с Ленин и Плеханов протестираха против клеветническите статии на Троцки и искаха той да бъде даден на интернационален съд. „В цялата статия, пишат в своя протест Ленин, Плеханов и Варски от името на РСДРП, най-безцеремонно се критикува цялото социалдемократическо движение в Русия и се прави опит то да се представи зад граница в най-мрачни краски, където царяло упадък, безсилие и разложение на социалдемократическите сили в Русия."[43]

[42] Вж. сп. „Социалдемократ", № 15—16, 12 сентября 1910.

[43] Сп. „Коммунист", № 6, 1964, с. 14—15.

Клеветническата аналогична статия, която Троцки написа и против тесните социалисти в България, беше свързана с неговото идване в България през лятото на 1910 г. като представител на ЦК на РСДРП на XVII конгрес на партията. В България Троцки не можа да намери общ език с тесните социалисти, които малко преди това се бяха обявили против неговата обединителна мисия.[44] В срещите си с Троцки тесните социалисти съвсем ясно и категорично заявиха, че всеки опит за намеса и посредничество е безполезен, тъй като партията никога няма да се обедини с чужди на принципите и тактиката на марксизма дребнобуржоазни социалисти и че всички разговори по тези въпроси са излишни.[45] Тогава Троцки именно написа известната си статия „На Балканите и за Балканите". Както е известно, в отговор на тая клеветническа статия на Троцки Д. Благоев изпраща статия-отговор на Троцки, която беше публикувана в „Социалдемократ" под надслов „Социализмът на Балканите".[46] В придружаващо статията писмо до редакцията Благоев пише: „Той дори ни заплашва с интернационален съд за това, че в нашия партиен орган „Работнически вестник" споменахме, че той „ще бъде съден от партиен съд за неверни съобщения в немския печат за работите в руската партия". Изобщо той сега ни е много сърдит и предполагаме, че ще ни пречи навсякъде."[47]

От статията и писмото на Д. Благоев редакцията на „Социалдемократ", в това число Ленин и Плеханов, научават за острия конфликт, настъпил между Троцки и българските социалдемократи. С цялото си съдържание Благоевата статия съответствува на борбата, която Ленин и Плеханов водят против троцкизма. Широките социалисти и анархолибералите, които приветствуваха мисията на Троцки в България, трябваше да преживеят разочарованието, научавайки, че Плеханов се е обявил против Троцки. В действителност в борбата против троцкистката линия в международното социалистическо движение тесните се оказаха в един лагер заедно с Ленин и Плеханов.

[44] *Йотов, Й.* Из борбите на тесните социалисти против опортюнизма на II Интернационал. С., 1964, с. 66—71.
[45] Пак там, с. 69.
[46] *Благоев, Д.* Съч. Т. 14.
[47] Пак там, с. 170—171.

Троцки не мислеше да приключи кампанията си с българските тесни социалисти само със споменатата статия. Той положи големи усилия с цел да създаде сред другите партии атмосфера на нетърпимост към тесните социалисти и да подготви социалистическото обществено мнение за груб натиск върху тесните социалисти, за да бъдат принудени да капитулират пред ревизионизма и да се обединят с широките социалисти.[48]

Партията на тесните социалисти добре разбираше, че на конгреса в Копенхаген предстои да отстоява своята позиция против обединението. Но тя знаеше и беше уверена, че в лицето на левите и по-специално от страна на руската социалдемокрация, представлявана от Ленин и Плеханов, ще намери подкрепа. Тесните социалисти схванаха това и никак не беше случайно, че те решиха да изпратят в Копенхаген такава внушителна и многобройна делегация, каквато досега не бяха изпращали. За пръв път делегация на тесните социалисти за конгрес на Интернационала се възглавява лично от ръководителя на партията Димитър Благоев. Членове на делегацията са едни от първите му съратници — Г. Кирков, В. Коларов и Хр. Кабакчиев. На този конгрес руската делегация се оглавява от Ленин. Плеханов също така присъствува на конгреса. Даже неговият пропуск за конгреса като делегат на руската партия е написан саморъчно от Ленин.[49]

В Копенхаген Благоев за пръв и последен път се среща с Плеханов и Ленин. Особено трогателна е срещата му с Плеханов, с когото те поддържат писмени връзки още от 1884 г. „Аз, пише Кабакчиев, си спомням срещата на Д. Благоев с Плеханов на Копенхагенския конгрес. Първите думи, с които Плеханов се обърна в тая гореща паметна среща към Благоев, бяха: „Нашето дело успя".[50] На конгреса в Копенхаген тесните социалисти отстояваха твърдо своите класово-революционни позиции в борбата против опортюнизма както в България, така и на международната арена. При обсъждане на въпроса за „единството" в международното социалистическо движение, за кооперативното дви-

[48] Вж. *Йотов, Й.* Цит. съч., с. 70.
[49] *Чагин, Б. С., И. Н. Курбатова.* Съч., с. 102.
[50] *Кабакчиев, Хр.* Спомени. С., 1956, с. 66.

жение и др. тесните социалисти заеха позиции, близки до болшевишките.

Тук Плеханов и Ленин стават свидетели на схватката между делегатите на тесните и широките социалисти. Когато се обсъждал въпросът за положението на Балканите и В. Коларов прочел декларацията на партията по този въпрос, Я. Сакъзов се изкачил на трибуната и заявил, че прочетената от Коларов декларация е обща декларация на двете фракции в България и е подписана от социалдемократическите партии в Румъния и Сърбия. С това Я. Сакъзов се надявал, че с тази първа обща декларация на двете социалдемократически партии в България ще се направи първата стъпка към тяхното окончателно обединение. Васил Коларов обаче заявил, че Сакъзов представлява една партия в България, с която тесните социалисти нямат нищо общо, и нямат никакви намерения да се обединяват.[51] Когато на конгреса Сакъзов изложил своето становище за обединяването на социалистическите сили в България, той получил подкрепа само от Троцки. А когато Коларов възразил на Сакъзов, Троцки му направил забележка: „Вие постъпихте много нетактично". „Аз, пише Коларов, му отговорих: „Ние, тесняците, сме такива — каквото мислим, го казваме, без да държим сметка дали харесва това на присъствуващите или не."[52]

По време на конгреса Плеханов поставил въпроса за необходимостта от обединението на левите сили в Интернационал за борба с активизиралите се в Интернационала опортюнисти. С тази цел е проведено и съвещанието на левите социалдемократи по време на официалните заседания на конгреса. Задачата на това съвещание, както и сам Благоев пише, е била да се обединят силите на революционните марксисти, за да се води една по-енергична борба срещу засилващия се опортюнизъм. На това съвещание от страна на руската партия присъствували Ленин и Плеханов, а от българската — Д. Благоев и Г. Кирков. Самият факт, че широките социалисти не са поканени на съвещанието, показва родствената близост между тесните социалисти и руските социалдемократи, представлявани от Плеханов и Ленин. На Благоев направила впечатление актив-

[51] *Коларов, В.* Спомени. С., 1958, с. 267.
[52] *Коларов, В.* Спомени, с. 267.

ността на Плеханов на това съвещание, на което той обърнал внимание върху обстоятелството, че както всякога, така и в Копенхаген, опортюнистите установяват контакти помежду си, обединяват се, подкрепят се, докато марксистите не правят това.[53]

След Копенхагенския конгрес В. И. Ленин е принуден да отбележи, че левите още не са готови за решително сражение с опортюнистите. Той пише с горчивина, че разногласията на революционните марксисти с ревизионистите едва се набелязват, че „борбата с ревизионизма е отсрочена, но тази борба ще дойде неизбежно".[54] Щастливото съвпадение на обстоятелството, че Ленин и Плеханов представляват заедно руската социалдемокрация, засилва доверието на тесните към Ленин, когото те до вчера считаха за бланкист и привърженик само на нелегалните методи на действия. И позицията на тесните социалисти с Ленин е сходна, и личните контакти са установени. „За нас, българските социалдемократи, пише Хр. Кабакчиев в спомените си за Копенхаген, в онова време Плеханов беше още обиколен с ореола на всеобщо признат теоретик на марксизма и вожд на руската социалдемокрация. Неговият авторитет и влиянието му върху нас, върху партията на тесните социалисти бяха грамадни."[55]

Друг въпрос, по който тесните социалисти се солидаризираха с Плеханов-марксиста, това беше въпросът за Балканската федерация. Гледището на тесните и Плеханов се различаваше от това на Ленин по въпроса за пътищата и силите, за осъществяването на Балканската федеративна република. Макар тесните и Плеханов да не разбираха по ленински въпроса за федерацията, това тяхно гледище е общо взето марксистко, интернационалистическо.

Разбиранията си по балканските проблеми Плеханов е развивал по различни поводи на международните конгреси на Втория интернационал, в разговори и беседи с българските социалдемократи, а така също и на страниците на руския социалдемократически печат.[56] Възгледи-

[53] *Благоев, Д.* Съч. Т. 14, с. 120—122.
[54] *Ленин, В. И.* Съч., Т. 16, с. 291.
[55] *Кабакчиев, Хр.* Спомени. Цит. съч., с. 66.
[56] *Шмитман, А. М.* Из историята на интернационалните връзки на В. И. Ленин с революционното работническо движение в България. С., 1970, с. 172—197.

те на Плеханов по въпроса за Балканската федерация не се различаваха от тези на Маркс и Енгелс, които считаха, че рационалното разрешение на балканския въпрос може да се постигне само като се създаде федерация на балканските народи. Плеханов знаеше, че тази идея намира гореща подкрепа и сред представителите на прогресивната обществена мисъл както в България, така и в другите балкански страни.

Напълно в духа на Първата балканска социалдемократическа конференция, състояла се в Белград през януари 1910 г., в писмо до Солунската социалистическа работническа федерация Плеханов изтъква опасността, която представлява империализмът за свободата и националната независимост на балканските страни. Плеханов ясно виждаше, че стремежите на империалистите се улесняваха от късогледата завоевателна политика на буржоазията и монархизма, които непрекъснато създаваха кризи и сътресения на Балканите. Плеханов ясно сочеше, че пролетариатът на Балканите трябва да засили класовата борба срещу буржоазията, а социалдемократическите партии да се борят против националистическата политика на балканските буржоазии, за мир и единство на балканските народи. Пролетариатът според Плеханов е онази организирана сила, която единствено може да осуети империалистическите домогвания на Балканите. „На Изток, пише той, както и навсякъде, организиращата сила на пролетариата е едно от средствата в борбата за мир. Вашата най-близка задача е да се организира обединението на балканските народи, които ще турят край на днешното разделение, представляващо непрекъснат източник на най-гнусни дипломатически интриги."[57]

Плеханов виждаше, че Балканската война може да бъде прелюдия на един бъдещ световен пожар, и предупреждаваше работниците и техните партии на Балканите за застрашаващата ги опасност. Той виждаше обективно прогресивния характер на Балканската война и вярваше, че балканските народи и по-специално България в тази справедлива война ще победят Турция. Докато тесните социалисти подценяха до известна

[57] АДП, ед. хр. А. 69. 1; *Ваков, А.* Цит. статия. — „Известия на Института по история на БКП", № 31, с. 308.

степен обективно прогресивния характер на войната, то Плеханов счита, че България ще победи във войната и на тази победа като интернационалист той ще се радва. Ето какво пише по този повод до Плеханов Иван Клинчаров, член по това време на тесносоциалистическата партия, студент в Женева и поддържащ близки връзки с Плеханов: „Драги другарю, когато имах последния разговор с Хюисман в Женева, не мислех, че войната на Балканите така бързо ще избухне. Малко по-късно, когато ние с Вас говорихме за войната, която вече се чувствуваше и когато Вие ме уверявахте, че България ще победи Турция, аз във всеки случай се страхувах за своята родина. Сега виждам други резултати. Ние се намираме пред Чаталджа, където българската армия превзе 12 турски укрепления и ако не беше холерата, която ни препречи пътя, то ние бихме стигнали до Константинопол."[58] Информациите, които идват от България, затвърждават убеждението на Плеханов, че това е война справедлива, освободителна за поробеното балканско население. „Турските властници, пише му Клинчаров, както в Константинополското османско агентство разпространяват слухове, че българската армия е изтощена и не е способна да продължи войната. Това е лъжа. Аз Ви уверявам, другарю, че никога война против Турция не е била така популярна, както сегашната. Намирайки се в полка и участвувайки в сраженията, аз ежеминутно имам възможност да наблюдавам хората и нещата. И доколкото съществува потребност по-дълбоко да надникна в останалите събития, аз мога да Ви докажа, че българските войници стават все повече и повече независими, че те са готови да победят турците и да отидат зад Константинопол."[59]

До известна степен тесните социалисти са изненадани от всенародния подем, с който е посрещнато обявяването на войната. Там, на фронта, сред войниците те са възпламенени от народната радост и все повече се убеждават в прогресивния освободителен характер на войната. По време на войната до Женева пристига писмо и от Шумен, от бивш студент в Женева, който е получил мобилизационно и се е завърнал в България.

[58] АДП, ед. хр. Б. 56. 3; *Ваков, А.* Цит. съч., с. 309—310.
[59] Пак там, с. 310. Философско литературное наследие Г. В. Плеханова. Т. 2, М., с. 99.

Може би там, в Женева, студентите-социалисти са спорили за предстоящата война, но тогава не всичко им е било ясно. Далеч от родината, те не са могли да почувствуват настроението на масите и сега коригират своите представи. „У нас, пише Г. Енчев до руски социалдемократи от обкръжението на Плеханов в Женева, са заети всички, като се почне от бабите и се завърши с децата. В дадения момент България е интересна в много отношения, но най-много за мен. Това, което бие на очи, е всеобщият интерес на българския народ към войната ... Аз предполагах, че ще бъда свидетел на горчиви сълзи по случай войната ... Нещо небивало. Тук ще видиш такъв подем на духовете, такова увлечение, че трябва да бъдеш без чувство и да не виждаш своите съотечественици, за да не се увлечеш и ти."[60] Това писмо твърде ярко отразява общото настроение в България. Подобни мисли и оценки бяха в унисон с възгледите на Плеханов и утвърждаваха у него убеждението, че войната на балканските държави против Турция е война обективно прогресивна.

Плеханов няма такива специални изказвания за войната, за значението на победите над Турция, за Балканската федеративна република и пътищата за нейното осъществяване, каквито намираме в произведенията на Ленин. Но по всички тези въпроси той имал собствено мнение и за това българските социалисти в разговори и беседи искаха да чуят неговото мнение за линията на поведение на партията в България. Това ясно личи и от едно писмо на Ив. Клинчаров от 3 октомври 1912 г. „Другарю Плеханов, му пише той, ако аз не Ви намеря, оставям Ви тези няколко реда, преди да замина за България. Вероятно войната е вече обявена или след няколко дни ще бъде обявена. Аз исках да обменя с Вас няколко мисли по този повод, за да информирам моите другари в София за Вашето мнение."[61] Клинчаров не успял да се срещне с Плеханов и да беседва с него по въпросите на Балканската война, но той го уверил с писмо, че при изясняването на тези въпроси българските социалисти ще приложат материалистическото разбиране на историята. „Мислите ли

[60] ЦПА—ИМЛ (Москва), ф. 451, оп. 5, ед. хр. 21464.
[61] Литературно-философское наследие. Т. 2, с. 99.

Вие, както и аз, пише Клинчаров, че балканската буржоазия, на която ѝ липсва едно научно разбиране за капитализма, която е изиграла следователно своята историческа роля, това войната го доказа, не може да разреши националния въпрос, както това е направила буржоазията на Запад. Мислите ли Вие, както и аз, че националното единство на Балканите ще се осъществи по-скоро под знака на единството на работническата класа, която ще въвлече и господствуващите класи в сферата на едни по-други политически условия, отколкото тези, които налага техният традиционен егоизъм."[62]

На тези запитвания Плеханов не е имал възможност да отговори, но неговото гледище за Балканската война и за Балканската федерация било ясно за тесните социалисти и те се солидаризирали с него. Достатъчно е само да се постави въпросът — как тесните социалисти си представяха осъществяването на федерацията и веднага близостта с Плеханов и различието с Ленин изпъкват. Тесните социалисти добре разбираха, че федерацията като държава, която няма да излезе от рамките на буржоазните производствени отношения, не ще бъде социалистическа държава, а държава, в която ще господствува буржоазията, и следователно тя трябва да се осъществи от буржоазията на балканските страни. А Плеханов учеше, че в буржоазните революции хегемон трябва да бъде само буржоазията, на която пролетариатът може само да помага. Той в никакъв случай не трябва да се стреми да вземе хегемонията в свои ръце. Неговото право е да бъде и се стреми към хегемония само в пролетарската революция. Ако пролетариатът застане начело на едно буржоазнодемократическо движение, според Плеханов, и завземе властта, той ще се почувствува излъган на следващия ден, защото ще трябва да решава и да защищава интереси, чужди на неговите класови интереси. Затова в буржоазнодемократическите движения той трябва само да помага на буржоазията и да я тласка напред, за да доведе тя сама собствената си революция до нейния логически завършек. Плеханов не разбираше марксисткото положение за органическата връзка между борбата за демокрация

[62] *Ваков, А.* Цит. публ., с. 312.

и борбата за социализъм. Колкото по-големи успехи постигне пролетариатът в борбата за истински демократически преобразования, толкова повече се облекчава борбата му за социализъм.

Под влияние на тези мисли на Плеханов тесните социалисти разсъждаваха, че щом федерацията няма да бъде социалистическа държава, то тя трябва да се осъществи от буржоазията, че пролетариатът не бива да се заема с решаването на несвойствените за него задачи, защото на следващия ден след завземането на властта той ще се окаже измамен. Балканската федерация като буржоазна държава трябва да съществува дълго време, докато пролетариатът израсне и укрепне дотолкова, че да бъде в състояние сам да завземе властта. Оттук и изводът: ние трябва да принудим буржоазията под напора на масите да създаде Балканска федерация. Тази позиция на тесните социалисти пряко произтичаше от плехановското разбиране на характера и движещите сили на буржоазната революция.[63]

Следователно самата идея за Балканската федерация беше правилно разбирана от Плеханов и тесните социалисти, но те не виждаха движещите сили, които трябваше да я осъществяват, и това беше тяхна слабост. По отношение характера на войната тесните социалисти се приближаваха до възгледите на Ленин, но те още плахо подчертаваха нейния прогресивен характер, като акцентуваха повече на завоевателната политика на българската буржоазия, на династическите интереси на балканските буржоазни правителства.

§2. Г. В. Плеханов и полемиката „неутрални ли трябва да бъдат профсъюзите?"

Различията на тесните социалисти и близостта на широките с Плеханов най-ясно изпъкват при полемиката, която се поведе в България и на международната арена по въпроса за взаимоотношенията между партията и синдикатите. В тази полемика тесните социалисти проявиха истинско творческо и революционно дръзновение, без открито да се обявяват против Плеханов, въпреки явното различие в техните възгледи. Плехановите неутралистки възгледи за профсъюзите влизаха в противоречие с марксистките възгледи на тесните социалисти за близки идейни и организационни връзки с профсъюзите. Подобно на Ленин те оценяваха синдикалните организации като школа за класово-революционно възпитание на българската работническа класа. Между привържениците на революционния марксизъм и на общоделския опортюнизъм се поведе остра полемика по въпроса за ролята на синдикатите като школа за класовото възпитание на работниците, за връзките им с партията, за състава и дисциплината на членовете, за просветната дейност, за стачната борба и др.[64] Работническото движение след 1903 г. беше поставено пред дилемата да тръгне или по пътя на класовото сътрудничество и политическия неутралитет, или по пътя на класовата борба.

Установяването на тесни идейни и организационни връзки между партията и синдикатите предизвика остра съпротива на Общоделската партия. Общоделците издигнаха лозунга за „синдикален неутралитет" и „свободен синдикализъм". Този неутралитет според тях трябвало да се изразява: а) в непринадлежност към която и да било политическа партия; б) в провеждането на самостоятелна работническа политика без вмешателство на партията и в) приемане на членове, независимо от политическата и религиозната им принадлежност.[65]

Произведенията на Плеханов помогнаха на революционните марксисти в България да защитят марксисткото положение за историческата мисия на работническата класа като гробокопач на капитализма. Българските общоделци, както е известно, отричаха революционната роля на работническата класа и на нейно място те издигнаха теорията за „производящите слоеве", към които те причисляваха селяните, занаятчиите, средната буржоазия и др. Под влияние на ревизионизма общоделците замениха марксисткото понятие за работническата класа с абстрактното и аморфно понятие „производящи слоеве". Според тях работник е всеки трудещ се българин или, както те се изразяваха.

[63] Вж. *Митев, Д.* Цит. съч., с. 110—111.

[64] Вж. *Хаджиниколов, В., Д. Младенов, М. Иусов и др.* История на профсъюзното движение в България. Профиздат, 1968, с. 63.

[65] Пак там, с. 89.

всеки рицар на труда. Плеханов като че ли е имал предвид специално тази общоделска ревизия, когато пише: „Понятието „трудещ се" е неопределено и затова погрешно. Какво представляват тези трудещи се? Кулаците са също така трудещи се. Вземете например немските колонисти. Френският селянин също така се е трудил и ще се труди."[66]

Съчиненията на Плеханов помогнаха на българската работническа класа и на революционно-марксистките среди начело с Благоев да осъзнаят погрешната и гибелната общоделска теория за работническото движение. Те засилваха убеждението на тесните социалисти, че е нужно да се води в средите на работническата класа напрегната, теоретическа, политическа, агитационно-пропагандистка и организационна работа сред работническата класа, за формирането на класово съзнание в работническата класа и за превръщането ѝ в самостоятелна обществена сила. Когато Плеханов помести статията на Р. Аврамов в „Искра" за Десетия конгрес, той по същество защити възгледите за синдикалното движение, така както ги разбираха революционните марксисти. В противовес на широките „Искра" посочва, че задачата на българските социалисти е да свържат социалдемократическото движение с младото работническо движение, за да стане това стихийно движение съзнателно, класово, социалдемократическо.[67]

След като се спира на възгледите на сакъзовци за синдикатите, „Искра" пише: „Широките социалисти охотно защищават също така „неутралитета на професионалните съюзи", но при всички случаи те се стремят да ги привлекат на своя страна. Преди да се впусне в широка дейност, партията трябва да пусне здрави корени в средите на пролетариата и тази задача може толкова по-лесно да бъде разрешена, колкото е по-висок теоретическият уровен на партията и здравината на нейните партийни организации."[68] Като се изброяват решенията на конгреса, „Искра" отбелязва: „Особено важни за преживявания от партията момент са решенията, приети по синдикалното и кооперативното движение на работниците. Двете резолюции дават цяла програма за действие на партийните другари-организатори."[69]

Могат да се приведат още много факти, свидетелствуващи за адекватност във възгледите на Плеханов и тесните социалисти относно опортюнистическия характер на общоделската теория за „неутралитет" на синдикатите. Плеханов зае правилна позиция по вътрешнопартийните борби в българската социалдемокрация и застъвайки на страната на благоевци, той им оказа голяма морална помощ както в България, така и на международната социалистическа арена. Той защити правото на тесните социалисти да изгонят общоделците от партията, организационно да се разграничат от опортюнизма и оставайки верни на революционния марксизъм, да продължат съществуването си в самостоятелна партия.

Партията на тесните социалисти използва първоначално в тази полемика името и авторитета на Плеханов, за да докаже правотата на своята позиция за тесни и организационни връзки на партията със синдикатите. Това беше период на остра идейно-политическа борба, на оживена полемика, в която централно място заеха въпросите за ролята и задачите на социалдемократическата партия по отношение на синдикалното движение.

Тесните социалисти считаха, че партията може да укрепи своята роля на ръководна сила в работническото движение и да създаде действително революционно профсъюзно движение само ако между партията и синдикалните организации се установят и съществуват дълбоки и неразривни идейни и организационни връзки.

Какво по-конкретно беше гледището на Плеханов по въпроса за взаимоотношенията между партията и профсъюзите и кои от спорещите групи имаха основание да го считат за свой учител?

На въпроса — „Неутрални ли трябва да бъдат синдикатите?", Плеханов отговаряше, че този въпрос трябва да се разглежда винаги конкретно и неговият отговор не може да бъде еднозначен. Позовавайки се на

[66] Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова. Т. I, М., 1974, с. 73.
[67] Вж. в. „Искра", № 51, 22 окт. 1903.
[68] В. „Искра", № 51, 22 окт. 1903.
[69] Пак там. Срв. БКП в резолюции и решения. Т. 1, 1891—1918. Изд. на БКП. С., 1957, с. 156—157.

Маркс, Плеханов отговаряше, че за страни, каквато е Германия, където партията е силна, тесните идейни и организационни връзки са правилни и необходими, но за Русия е необходим неутралитет, тъй като партията не е така силна. „Маркс, пише Плеханов, казва: Професионалните съюзи в никой случай не трябва да се намират във връзка или в зависимост от политическите дружества, ако те искат да изпълнят своята задача." С други думи, коментира Плеханов, Маркс е бил за неутрални професъюзи. Карл Каутски и неговите най-близки съмишленици в германската партия се обявяват против такава неутралност. При съвременните германски условия те могат да се обявят против нея, без да изменят на духа на Марксовото учение. В Русия работата е друга. У нас няма такава силна и влиятелна, тъй добре организирана социалдемократическа партия, с каквато може да се похвали Германия. Нашата партия току-що възникна. Поради това тя трябва да се отнася към професионалните съюзи така, както се отнасяше към тях Маркс в 1869 г., в периода на детството на германската партия; тя трябва да се изкаже за тяхната неутралност. Да се действува другояче би означавало да искаме да втикнем партията, работническата класа в тесния калъп на секта.[70]

Така в руската партия Плеханов се оказа най-последователният привърженик на неутралитета на профсъюзите, обосноваващ своята позиция със специфичните руски условия. Какви бяха тези специфични национални условия, които Плеханов поставяше като важно условие при разработването на съответната национална стратегия и тактика по синдикалното движение?

„Ние имаме в Западна Русия 15 партии, писа той, ако ние тясно приближим партията към професионалните съюзи, това са 15 безсилни профорганизации. Нашето професъюзно движение в Русия се намира още в зачатъчно състояние и имайки предвид гореказаното, професионалните организации трябва да бъдат неутрални. Разбира се, нашите професионални съюзи не трябва да бъдат неутрални в буржоазния смисъл: болшинството от членовете на тези организации са играли известна

[70] Вж: *Плеханов, Г. В.* Соч. Т. 15, с. 467; *Благоев, Д.* Съч. Т. 10, с. 447.

роля в революционното движение; единството на професионалните съюзи, което ние искаме да осъществим, ще има благотворно влияние за съществуването на политическо единство. Нека се надяваме, че 253-хилядните организирани руски работници няма да се разделят за това, че те принадлежат към различни партии. Предлаганите резолюции могат да бъдат приемливи за Западна Европа, но не за Русия. В Русия съществуват 11 революционни организации, които трябва да се намират в организационни връзки с нашите професионални съюзи. Нека се надяваме, че единството на професионалното движение ще подготви обединението на политическите движения."[71]

Ленин още тогава посочи, че аргументът на Плеханов не е верен нито фактически, нито по принцип. „Във всяка националност на Русия не повече от две партии се борят за влияние върху социалистическия пролетариат и борбата между пролетарския и дребнобуржоазния социализъм в Русия е неизбежна навсякъде, в това число и в професионалните съюзи."[72] Защищавайки тезата на болшевиките за тесни, идейни и организационни връзки между партията и профсъюзите, Ленин писа: „Разбира се, в началото на политическото и професионалното работническо движение в Европа беше възложено да се защищава неутралността на съюзите като средство да се разшири първоначалната база на пролетарската борба в епохата на нейната сравнителна неразвитост и на отсъствието на системно буржоазно въздействие върху съюзите. В днешно време е вече неуместно от гледище на международната социалдемокрация да се защищава неутралността на съюзите."[73]

Противоположно на Плеханов, тесните социалисти се обявиха против опортюнистическата теория за неутралитет на профсъюзите. Техните възгледи по този въпрос бяха най-ярко изложени в статията на Д. Благоев „Върху неутралитета на синдикатите". Тази статия беше написана в отговор на интервюто на Григор Василев с Плеханов, публикувано в органа на общоделците „Работническа борба".[74]

[71] *Плеханов, В. Г.* Соч. Т. 15, с. 467.
[72] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 13, с. 77—78.
[73] Пак там, с. 480.
[74] В. „Работническа борба", бр. 49, 15 февр. 1906.

Гр. Василев беше един от дейците и теоретиците на общоделците. Същият като студент в Швейцария беше получил поръчение от своята партия да се срещне и разговаря с Плеханов по въпроса за взаимоотношенията между партията и синдикатите. Своя разговор с Плеханов Григор Василев публикува във в. „Работническа борба" под надслов „Две думи за синдикалния неутралитет". Като обяснява защо Плеханов защищава позицията на неутралитет, Григор Василев пише: „Да предпази синдикатите от една опасна възможност да бъдат съсипани, късани, дезорганизирани от интелигентска секта, ето неоценимата роля и важност на свободния синдикализъм. Свободният синдикализъм дава прекрасна възможност на социалната демокрация да черпи жизнени сокове, да приведе този организиран пролетариат в борбата за реформи и пълното му освобождение." Григор Василев иска да подчертае, че възгледите на тесните нямат нищо общо с Плеханов, че те подобно на болшевиките в Русия искали синдикатите да се обявят за социалдемократически. Където Плеханов е споменал за болшевиките, Григор Василев в скоби поставя (нашите тесни). А там, където говори за меншевиките, поставя в скоби (широките). Тук Григор Василев най-добре е намерил еквивалент на нашите широки в Русия — меншевиките.

„Преди всичко нека се знае, пише Григор Василев, че сам Плеханов за огромното число руски социалисти минава като опортюнист. Особено болшевиките (тесните) по повод някои негови статии в „Искра" и после по повод препоръчваната от него тактика за успоредно действие с либералните и демократическите течения много рязко са осъдили Плеханов като руски опортюнист. Затова пък тия революционни социалисти той нарича обикновени революционни фразьори."[75] Д. Благоев възразява в най-категорична форма на Гр. Василев, че той отъждествява възгледите на тесните с тези на болшевиките и Ленин в Русия. Благоев оценява това като клеветничество. „Очевидно той (Гр. Василев — бел. авт.) иска да каже, пише Д. Благоев, че ленинистите искали същото, каквото и ние българските социалдемократи сме направили със синдикалния съюз у нас."[76] Благоев

[75] В. „Работническа борба", бр. 49, 15 февр. 1906.
[76] *Благоев, Д.* Съч. Т. 10, с. 449.

счита, че Ленин е принудил Плеханов да заеме неутралистка позиция по отношение на синдикатите. „Очевидно е, пише Благоев, че Плеханов се обявява за неутралитет на руските синдикални съюзи, защото има и в Русия общоделци като нашите, а именно ЛЕНИНСКИТЕ (к. Д. Б.), които искат още днес, при съществуващото несъзнание на синдикалните съюзи, при липсата у тях на социалистическа просвета да ги направят съставна част на партията."[77]

Цялата своя статия Благоев построява в отговор на Григор Василев, който използва гледището на Плеханов, за да насочи стрелите си срещу тесните. Като не искаше да влезе в полемика с Плеханов, Д. Благоев пише, че ако има някакво несъответствие в техните възгледи, това се дължи на това, че условията в Русия и в България са различни и следователно отношението на политическата партия на пролетариата към синдикалните организации може да бъде различно.

Благоев искаше да разобличи всички фалшификации и на анархолибералите, и на общоделците, които, прикривайки се под сянката на Плехановия авторитет, проповядваха неутралитет на синдикатите. В тази статия той се стреми да покаже различията в разбиранията на Плеханов и на общоделците и анархолибералите за неутралитета. „Докато анархолибералите и общоделците — пише Д. Благоев — се обявиха против социалистическата пропаганда в синдикатите, Плеханов учеше, че синдикатите трябва да станат школа за социализма и в тях чрез системна социалистическа пропаганда ние трябва да ги откъснем от буржоазното влияние и да ги привържем към партията, а общоделците искат със своята политика на неутралитет да ги откъснат от влиянието на социализма и на партията. И така, заключава Благоев, Плехановият неутралитет и общоделският нямат нищо общо помежду си. По такъв начин те калят в своята долна игра с българското работничество имената на Маркса и Плеханова."[78]

Защищавайки Плеханов, Благоев искаше да се разграничи от Ленин и болшевиките. Заедно с това Благоев, въпреки че следеше отблизо руското революцион-

[77] Пак там.
[78] Пак там.

но движение, изпадна в заблуждение, когато твърдеше, че ленинистите искали в Русия сливане на синдикатите с партията.

В действителност нито Ленин и болшевиките, нито българските тесняци са били за организационното сливане на партията със синдикатите, а само за идейното ръководство на профсъюзите от страна на политическата партия на пролетариата.[79] Очевидна е близостта между ленинското и благоевското разбиране за взаимоотношенията между партия и синдикати. Благоев обаче категорично възразяваше на общоделците и на всички онези, които отъждествяваха неговите възгледи с тези на болшевиките. Разграничението от Ленин се обяснява с неразбиране на неговите възгледи, считайки, че ленинистите в Русия, по думите на Плеханов, предложили „синдикалният съюз да се обяви за социалдемократически".[80]

Във връзка с полемиката на чия страна е Плеханов Д. Благоев счита, че общоделците, както и всички ревизионисти, се опитват да подкопаят социалдемокрацията не чрез „критика" и „ревизия", както това се прави в другите страни, а чрез фалшификация на техните мисли. „Нашите критици, пише Благоев, искат да скрият даже духовната връзка, която съществува между тях и критиците на Маркса, даже някога и ги нападат и критикуват. С това те искат да се покажат за „най-верни последователи на първите марксисти-теоретици."[81]

Противопоставянето на тесните социалисти и на Маркс, и на Плеханов става характерна черта в борбата на широките против тесните социалисти. Опасността от тази тактика на противопоставяне беше своевременно разбрана от благоевци и те с цялата си енергия и страст й дадоха отпор. И сега, в спора с широки и анархолиберали, благоевци държаха високо знамето на марксизма. На тактиката на широките да противопоставят Маркс и Плеханов на тесните Благоев пише: „Ние никога не считахме за нужно да се кълнем в Маркс, Енгелс или други социалистически авторитети. Защото ние знаем и от опит, че не всеки, който вика: „Маркс, Маркс!

[79] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 13, с. 78—79.
[80] *Благоев, Д.* Т. 10, с. 449. Вж. и: в. „Работническа борба", бр. 49, 15 февр. 1906.
[81] *Благоев, Д.* Съч. Т. 13, с. 203.

Енгелс, Енгелс!", или ни в клин ни в ръкав цитира от техните произведения и привежда техните писма — е марксист или социалист... За нас по-важното съставлява да владеем духа, методата на Марксовото учение и с помощта на нея да анализираме българските условия и да обясняваме събитията, ставащи върху почвата на тези условия."[82]

Когато разглеждаме отношението на Плеханов към проблема партия-синдикати, трябва да спомена и за прибавката, която той направи към резолюцията на Щутгартския конгрес на Втория интернационал през 1907 г. В какво се изразяваше тази прибавка, по която по-късно станаха у нас много дебати. В резолюцията на Щутгартския конгрес, с която се отхвърляше реформисткото гледище за неутралитет на профсъюзите и бе възприето гледището за тесни връзки на синдикатите с партията, Плеханов успя да прокара прословутата своя прибавка в смисъл: да се спазва винаги единството на икономическата борба. С това Плеханов искаше да измени антинеутралисткия характер на Щутгартската резолюция, да я противопостави на болшевишката резолюция, приета на Петия конгрес на партията в Лондон през 1907 г.

„Най-разгорещен спор, пише Благоев, стана около „прибавката на Плеханов" върху резолюцията по синдикалното движение." По този повод Благоев написа специална статия „Маркс и Щутгартската резолюция". Тесните социалисти гледаха на Щутгартската резолюция общо взето като на победа на революционния марксизъм над опортюнизма, като на известно потвърждение на техните собствени разбирания по синдикалния въпрос.[83] В същото време те изтъкваха и някои нейни съществени слабости, които даваха основание за различни тълкувания и възможност на опортюнистите да я използват за свои цели.[84] Ето защо в разбора, който те й правеха, се стараеха да поделят нейните положителни елементи, да влеят в мъглявите формулировки максимална доза революционно съдържание и по този

[82] Пак там, с. 205.
[83] *Благоев, Д.* Т. 12, с. 348; Срв. *Йогов, Я.* Из борбите на тесните социалисти против опортюнизма на Втори интернационал, с. 103—104.
[84] В. „Работнически вестник", бр. 15, 29 септ. 1907.

начин да я направят оръжие в ръцете на революционните социалисти против ревизионистките теории за неутралитет на синдикалното движение.

Според българските опортюнисти основното, главното в резолюцията е въпросът за ЕДИНСТВОТО на синдикалното движение, а не ВРЪЗКИТЕ между партията и синдикатите. „Нашият признат учител Плеханов, а с него и целият Интернационал поставиха пред всичко друго синдикалното единство", писа опортюнистическият печат.[85] От това общоделците правят извода, че резолюцията позволява да бъде възстановено синдикалното единство там, където то е нарушено, с цената на скъсването на връзките на синдикатите с партията.[86] По този повод тесните социалисти заявиха, че общоделците и анархолибералите фалшифицират и изопачават същинския смисъл на резолюцията. Единството в синдикатите може да се осъществи според тесните социалисти само когато те се намират под идейното влияние на партията и работят под нейното непосредствено ръководство. Това разбиране на тесните социалисти произхождаше от идеята, че професионалните съюзи имат същата крайна цел, каквато има и революционно-марксистката пролетарска партия. Но за достигането на тази крайна цел синдикатите могат да се борят само под ръководството на партията. А това е възможно само тогава, когато между тези две пролетарски организации съществуват най-тесни идейни и организационни връзки. Плехановата прибавка противоречеше на възгледите на тесните социалисти, тъй като тя беше насочена против отслабването на връзките на партията със синдикатите. Разглеждайки Плехановата прибавка, тесните социалисти не можаха да се освободят от авторитета на нейния автор, поради което те не я отрекоха като принципиално неправилна, а се задоволиха да доказват, че се отнасяла само за Русия, но не и за България, където била неприложима, и поради това не налагала обединението на синдикалното движение.[87]

Твърде интересни в това отношение са спомените на Васил Коларов: „На международния конгрес в Щутгарт

[85] „Синдикален лист", бр. 14, 2 дек. 1908.
[86] Пак там.
[87] *Благоев, Д.* Съч. Т. 13, с. 93—94.

нашата делегация, в която влизах и аз, участвува в комисията по синдикалния въпрос. Гласувах за това Плехановото допълнение. Когато в комисията на конгреса характеризирах нашето профсъюзно движение и излагах как разбирам класовия му характер, всичко това беше възприето от комисията, от нейната левица, като правилно. Тогава Плеханов се обърна към мен с въпроса: „Приемате ли моето допълнение?" Разбира се, му заявил В. Коларов, това допълнение е правилно, но има формално неудобство, тъй като в него се говори, че поради партийни съображения е недопустимо разцепление в профсъюзното движение. Разбира се, това беше неудобно, но като обсъдих и помислих, с чиста съвест отговорих: „Да, приемам това допълнение.""[88]

Това всичко беше проява на известна непоследователност, но то никак не разколеба твърдата позиция на тесните социалисти по отношение необходимостта от връзки между партията и синдикатите.[89]

В резолюцията на Щутгартския конгрес анархолибералите намериха приемлива основа, върху която може да се извърши обединението и да се развива бъдещият обединен синдикален съюз. Вярно е, че Щутгартската резолюция отхвърли синдикалния неутралитет. Но в същото време направи и някои концесии на опортюнизма, говорейки за автономност на професионалните съюзи и фетишизирайки тяхното единство.[90] Тези именно моменти дадоха възможност и на анархолибералите и общоделците да я тълкуват по своему и да виждат в нея изразени своите разбирания. По този начин тя стана приемлива и за двете страни, база за водене на преговори и за извършване на синдикалното обединение.

Плехановата прибавка към Щутгартската резолюция предизвика остра полемика между тесните социалисти и анархолибералите. Георги Бакалов използва тази прибавка, за да твърди, че Щутгартската резолюция придавала по-голямо значение на единството на синдикалното движение, отколкото на връзките му с партията.

В специална статия „Плехановата прибавка" Г. Ба-

[88] *Коларов, В.* Спомени. Изд. на БКП. С., 1968, с. 223.
[89] *Йотов, Я.* Цит. съч., с. 106 и сл.
[90] *Йотов, Я.* Центризмът в българското социалистическо движение. Цит. съч., с. 121.

калов се стремеше да докаже, че Плеханов защищава противния на тесните социалисти възглед за неутралитет на профсъюзите. „Състои се тя (прибавката) само от два реда, но тия два реда са толкова уместни, щото изведнъж добиха колосално значение. Те установяват един принцип, който санкционира обединистката тактика. Те казват: *Каквито и да бъдат взаимоотношенията между партията и синдикатите, но никога, в никакъв случай единството на синдикалното движение не трябва да се нарушава.* С други думи, нашият признат учител Плеханов, а с него и целият Интернационал поставят над всичко друго синдикалното единство."[91] Бакалов считаше, че ще прекрати разгорялата се полемика само с помощта на самия Плеханов. Той се обръща към него със специално писмо, като го моли да му разясни смисъла на неговата прибавка и да вземе отношение по спорните в България въпроси. Заедно с това той се надяваше, че отговорът на Плеханов ще бъде най-съкрушителният удар срещу тесните социалисти. Ето какво между другото пише Бакалов на Плеханов в писмото си от 8 декември 1908 г. „В това отношение (става дума за изясняване въпроса за „неутралитета" — б. а.) много ни помогна Щутгартската резолюция... и особено Вашето допълнение... Но другарите от третата социалистическа фракция (имат се предвид тесните — б. м. А. В.) считат единството на професионалното движение за задължително само в този случай, ако съюзите са „тясно свързани" с тяхната фракция (останалите те даже не ги считат за социалистически), а Вашето допълнение те считат, че важало само за Русия... За българските другари би било във висша степен желателно, ако Вие, макар и с няколко изречения, обясните какъв е смисълът на Вашето допълнение към резолюцията на Интернационала, как стои въпросът, в какъв смисъл Вие разбирате неутралността на профсъюзите?

С Вашия отговор Вие ще помогнете много за обединяването на българския пролетариат. Ако намерите време да напишете Вашето изказване, ние ще го публикуваме в списанието на нашата социалистическа партия „Съвременник."[92] Бакалов беше уверен, че Плеханов ще потвърди, че те, анархолибералите, са най-добрите му тълкуватели и ученици в България. Но отговор не е получен. Бакалов е смутен и той само няколко седмици след това отново пише на Плеханов и го моли да напише специална статия за взаимоотношенията между партията и синдикалното движение.

„Драги и многоуважаеми Георги Валентинович — се казва в писмото му от 16 януари 1909 г., — българските другари ще Ви бъдат много благодарни, ако можете да отделите от малкото време, с което разполагате, за да им помогнете да се ориентират по въпроса за отношението на професионалните съюзи към партията. Ето накратко по какви въпроси ние бихме искали да чуем Вашия авторитетен отговор:

Какви трябва да бъдат взаимоотношенията между Социалистическата партия и професионалното движение в страни, където вече е настъпило разцепление? Или с други думи:

1. Трябва ли в интерес на общото движение на работническата класа всяка фракция да се стреми да привлече към себе си професионалните съюзи, което неминуемо ще доведе до разцепление на последните?

2. Такъв начин на действие няма ли да отблъсне от социализма професионално-организационните работници?

3. Ако професионалните организации са вече разцепени, няма ли друг, по-целесъобразен път за тяхното обединение освен временния организационен неутралитет към партията дотогава, докато те са разцепени?

4. Вашето допълнение към Щутгартската резолюция не вменява ли в дълг на социалистическите партии да пазят единството на професионалното движение, намиращо се под влиянието на различните фракции?"[93]

Както се вижда, въпросите, които Бакалов му задава, се отнасяха до същността на полемиката, която се водеше в България. Бакалов беше уверен, че старият боен другар и съратник ще се отзове на молбата му и с това може би полемиката щеше да приеме съвсем друга насока. Утвърдителният отговор на поставените въпро-

[91] „Синдикален лист № 1", 2 дек. 1908; „Работнически вестник", бр. 44, 19 дек. 1908.

[92] *Векова, А.* Цит. съч. „Известия на Института по история на БКП", кн. 31, С., 1974, с. 298—299.

[93] Пак там, с. 300—301.

си беше в полза предимно на анархолибералистките схващания. Но задаването в тази форма на въпросите свидетелствуваше, че и Бакалов не е много уверен и убеден, че именно той най-добре и правилно разбира и тълкува както Щутгартската резолюция, така и прибавката на Плеханов към нея. Ако той беше напълно наясно по тези въпроси, ако на него му беше „категорично ясно", то той не би задал тези въпроси. Всичките въпроси, които Бакалов задава, са в духа на Плехановите разбирания. Самият Плеханов знаеше за полемиката, която се води в България между социалистическата фракция по отношение на професионалните съюзи.[94] Плеханов знаеше, че ако отговори и вземе страна в спора, що се води в България, това ни най-малко ще съдействува за укрепване единството на социалистическото и на синдикалното движение. Само така може да се обясни неговото мълчание. Както се вижда от личната архива на Плеханов, той често е отговарял на подобни въпроси, но тук в случая може да се предполага, че Плеханов нарочно се е въздържал да вземе страна в разгорялата се полемика. Това мълчание на Плеханов, от една страна, беше в полза за тесните социалисти. Благоевци, които до това време считаха, че най-добре разбират и тълкуват Плеханов, един утвърдителен и категоричен отговор на Бакаловите въпроси би ги поставило в неудобно положение. Но може да се предполага и обратното, че един категоричен отговор в полза на анархолибералите би разочаровал благоевци по-бързо от Плеханов и би се ускорило тяхното приближаване към Ленин и болшевиките.

На Щутгартския конгрес позицията на тесните социалисти беше много близка, да не кажем тъждествена с тази на Ленин и болшевиките, които се обявиха решително против опортюнистическата идея за „неутралност" на профсъюзите. И това беше единствено правилната позиция на всяка политическа партия, която иска да ръководи работническото движение, да направлява неговата дейност в дух на борба против капитализма. Родствеността на тази позиция на тесните социалисти с болшевиките беше явно в противоречие с Плехановата прибавка.

[94] ЦПА—ИМЛ, ф. 347, оп. 1, ед. хр. 87, Архив Дом Плеханова (АДР № Л 1236:12094).

Като бяха непримирими противници на теорията за неутралитет на работническите професионални съюзи, тесните социалисти не можаха обаче да разкрият погрешността във възгледите на Г. В. Плеханов за отношенията между социалдемократическата партия и работническите професионални съюзи. В полемиката си против общоделците и анархолибералите, които се опираха върху изказванията на Плеханов, тесните социалисти се мъчеха да докажат, че Плеханов уж не бил против неутралитета на професионалните съюзи. В редакционна статия „Работнически вестник" пише: „Трябва и тук да изтъкнем това, което и друг път сме го изтъквали, а именно, че Плеханов със статията, от която са взети горепривedените редове, полемизира с така наречените „болшевики", главно с Ленин. Те препоръчваха, щото руските професионални съюзи още сега да се слеят с партията, да влязат в състава ѝ. Плеханов именно против това желание на „болшевиките" се бори с най-голямо право."[95]

Ясно е, че тесните социалисти не познаваха схващанията на болшевиките и на В. И. Ленин за характера на синдикалното движение и за неговите връзки със социалдемократическата партия, макар че в своите възгледи по тези основни въпроси те стояха по-близо до болшевиките и се различаваха от Плеханов. Голямото влияние, което оказваше Плеханов върху партията на тесните социалисти, не позволи да разкрият и разкритикуват погрешността на неговите възгледи за неутралитет на работническите професионални съюзи.

Верността на тесните социалисти към принципите на революционния марксизъм, беззаветната им преданост към делото на работническата класа ги тласкаше към Ленин и болшевиките. Партията на българските тесни социалисти, очистила своите редове от широките социалисти, анархолибералите и прогресистите, и по този въпрос се очертаваше като политическо течение, стоящо най-близко до Ленин и болшевиките. С очистването от опортюнизма се премахнаха онези задържащи сили, които ѝ пречеха да изпълнява своя истински класов интернационален дълг. Макар и да декларираше верността и уважението си към Плеханов, партията на тесните со-

[95] В. „Работнически вестник", бр. 36, 21 ноем. 1908.

циалисти обективно, по силата на логиката на класовата борба все повече и повече се приближаваше до ленинизма по редица въпроси на марксистката теория и практика. След 1903 г. Плеханов все повече допадаше на опортюнистите в България. И сега по въпросите на синдикалните движения, макар и Благоев да го оправдаваше, в негово лице анархолибералите намериха и теоретическа защита на опортюнистическата си теза за взаимоотношенията между партията и синдикатите.

БРСДП (т.с.) решително отстояваше своите схващания и практически действия за тесни организационни връзки с революционното синдикално движение. Напълно в духа на марксизма Благоев посочваше, че тесните организационни връзки „не са нищо друго освен конкретизирани идейни връзки", които се налагат от младостта и слабостта на работническото движение, от необходимостта да се укрепи ръководната роля на Социалдемократическата партия в работническото движение, като нейното идейно влияние формално се изрази в „тесните връзки между двете организации на нашия пролетариат".[96] Благоев винаги е подчертавал, че тесните организационни връзки не означават нарушаване на организационната самостоятелност на синдикалните организации, а още по-малко тяхното сливане със социалдемократическата партия.

Както вече подчертахме, въпросът за организационните връзки между партията и синдикалното движение е твърде сложен и комплициран и еднозначен отговор, валиден за всички страни и при всички условия, не може да бъде даден. Този въпрос е предизвиквал винаги противоречиви мнения и в средите на историците на работническото движение у нас.[97] Някои изобщо отхвърлят тези връзки като нецелесъобразни за българското работническо движение по онова време. Други смятат, че организационните връзки са играли във всяко отношение положителна роля. Трети, като разглеждат реалното състояние на работническото движение в България през първото десетилетие на XX век, стигат до правилен извод, че организационните връзки между БРСДП (т.с.) и революционното синдикално движение в периода на формирането на класово съзнание у работническата класа и на създаването на революционно профсъюзно движение имаха предимно положително значение по краеха и някои слабости.[98]

[96] *Благоев, Д.* Съч. Т. 10, с. 456—457.
[97] *Исусов, М.* Революционното профсъюзно движение в България 1903—1912. Профиздат. С., 1962, с. 85.

В. И. Ленин неведнъж е посочвал, че връзките и взаимоотношенията между социалдемократическите партии и работническите синдикални организации в отделните страни се определят и видоизменят конкретно, в зависимост от „историческите, юридическите и други условия". Те могат да бъдат повече или по-малко тесни, повече или по-малко сложни, „но в свободните страни не може и дума да става за съвпадане на организацията на професионалните съюзи с организацията на социалдемократическата партия".[99]

Организационните връзки със синдикатите, които създаде партията на тесните социалисти, и търсенето на аргументи в съчиненията на Плеханов, макар и не винаги да ги намираше там, не бяха в противоречие с духа на марксисткото учение. Нашите български специфични условия и обстоятелства налагаха необходимостта от близки идейни и организационни връзки между партията и синдикатите. Тези връзки се налагаха от слабостта на работническото движение, от поняти още от първите му стъпки на опортюнистически тенденции, от влиянието на буржоазията и на нейните политически партии, които можеха да бъдат преодолени само с активната намеса и дейност на социалдемократическата партия в средите на профсъюзното движение. Тесните организационни връзки между БРСДП (т.с.) и синдикатите ограничаваха възможността за организирано проявление на опортюнистическите елементи. Трябва веднага да се подчертае обаче, че тесните организационни връзки между партията и синдикатите имаха и някои отрицателни страни. В отделни случаи тези връзки пречеха за разширяване и укрепване на влиянието на синдикалните организации в средата на работническата класа. В по-късните години те ставаха пречка за масовизирането му. Освен това понякога тези връзки бяха дотолкова тесни, че се забелязваше известно нарушение на организационната самостоятелност на някои професионални организации.

[98] Пак там, с. 85.
[99] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 5, с. 474.

Правилността на тясносоциалистическите възгледи и практика по въпросите на синдикалното движение бяха потвърдени от опита на международното работническо движение. Решенията на Щутгартския конгрес по взаимоотношенията между партията и синдикатите укрепиха авторитета на тесните социалисти в средите на работническата класа. Борбата на революционните марксисти против теориите за идеен и организационен неутралитет на синдикалното движение в България беше част от борбата против тези теории в международното работническо движение.

Възгледите на тесните социалисти по синдикалното движение, теорията и практиката на тесния социализъм в това отношение показаха още един път, че българските тесни социалисти със своите пролетарско-интернационалистически добродетели, с беззаветната си вярност към работническата класа се приближаваха до възгледите на болшевиките и за характера на синдикалното движение. Но все още изпитваха силното влияние на Плеханов, което бе една от причините, поради които тесните социалисти не можаха да разкрият погрешността на неговите възгледи за неутралитет на работническите професионални организации.

• • •

В заключение на всичко това може да се каже, че тесните социалисти в тези години, виждайки в лицето на Плеханов крупен теоретик на марксизма, който по ред въпроси защищава, заедно с Ленин, марксистките позиции, макар че възгледите им не винаги се покриват, но Ленин го поддържа в борбата против ликвидатори и троцкисти и търси неговото сътрудничество. Тук още един път се проявява този специфичен меншевизъм на Плеханов, който често пъти го довежда в лагера на болшевиките. Защитата на положителното у Плеханов тогава, когато той е с Ленин, е израз на онези ценни добродетели на тясносоциалистическата партия, които я нареждат в лявото крило на Втория интернационал. В случая подкрепата и солидарността с Плеханов не беше солидарност и подкрепа на меншевизма, а на Плеханов-партиеца, на Плеханов-марксиста. Ето това положение и тази страна от влиянието на Плеханов не

бива да се подценява. Подкрепата на Плеханов по редица теоретически и практически въпроси на работническото движение същевременно беше съпътствувана и от критика или неразбиране на болшевизма, но това не означава, че тесните социалисти бяха антиболшевишко течение, както твърдяха левите сектанти.[100]

И така взаимоотношенията между тесните социалисти и Плеханов през посочения период се характеризират с голяма сложност и своеобразие. Един път те се различават от Плеханов, без открито да се обявяват против него, като обективно се приближават до Ленин, какъвто е въпросът за съзнателна дисциплина в партията, за демократическия централизъм, за отношението към профсъюзите като школа за класово социалистическо възпитание на работниците, за ролята на социалистическото съзнание и неговото внасяне в редовете на работническата класа, за партийното и политическо ръководство на професионалните организации и т. н. Никой не може да обвини тесните социалисти, че те били догматични ученици на Плеханов, които сляпо при всички случаи подражават на Плеханов. Още в тези ранни години се проявява творческият подход на тесните социалисти при решаване на редица проблеми от теорията и практиката на социалистическото движение в България. Този извод се налага и трябва дебело да се подчертае, тъй като той е една положителна черта и важен ценностен момент в нашата тясносоциалистическа история. Авторитетът на Плеханов беше толкова голям, че за тесните социалисти беше трудно открито да се обявят против него, въпреки че по същество, както виждаме, по ред проблеми нима едно различие, което не се манифестира. Благоевите позиции, както виляхме, по много въпроси се доближаваха до тези на Ленин, макар че той още никъде не полемизира с Плеханов. Това е още едно ярко потвърждение на горепосочените обективни тенденции, които наблюдаваме в партията, тенденции, които я тласкаха в края на краищата до разрив с Плеханов и въобще със социалдемократизма и я довеляха в лагера на болшевизма.

---

[100] *Бойков*. Отношение тесняков к Ленину и болшевизму. ЦПА—ИМЛ, оп. 3, ед. хр. 71. *Бойков*. Болгарское теснячество и разкол на II съезде РСДРП. — „Пролетарская революция", кн. 2, 1933.

3

Г. В. ПЛЕХАНОВ И БЪЛГАРСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ В ГОДИНИТЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКА ВОЙНА (1914—1918 г.)

§ 1. Интернационализмът на тесните социалисти и социалшовинизмът на Г. В. Плеханов

Първата световна война, избухнала на 19 юли (1 август) 1914 г., беше породена от острите противоречия на империализма. Тя възникна в резултат на неравномерното развитие на капитализма, в резултат на борбата на монополите за преразпределение на разпределения вече свят.

По време на войната опортюнизмът прерасна в социалшовинизъм. Болшинството от партиите на Втория интернационал измениха на социализма, застанаха на страната на империализма и с това те поеха историческата отговорност пред човечеството за идващите последствия от кървавата война. Войната стана проверка на всички партии и дейци на Втория интернационал. Тя безжалостно развенча много вождове на социалдемокрацията в мирната епоха, в това число и Плеханов. Неговата социалшовинистическа позиция го отведе окончателно в лагера на враговете на революционните принципи на пролетарския интернационализъм.

Известието за избухналата война завари Г. В. Плеханов заедно с Розалия Марковна в Британския музей в Лондон, където той събира материали за многотомното си произведение „История на руската обществена мисъл". Още на другия ден след обявяването на войната Плеханов заминава за Париж, където искал да се посъветва и чуе мнението на Жул Гед относно позицията на френската социалдемокрация към войната.

Тук, в Париж, той участвува в изпращането на фронта на руски емигранти доброволци във френската армия във войната на страната на Франция. Обръщайки се към тях с напътствени думи, Плеханов им казал, че

завижда на всички онези, които заминават да се бият и защищават едно свято и геройчно дело. Той призовава руските доброволци да се сражават до пълния разгром на германския империализъм, заплашващ самото съществуване на Франция — страната на една блестяща древна култура и славни революционни традиции, дала на света Великата революция и Парижката комуна.[1]

Общуването на Плеханов с френските и белгийските социалисти в първите дни на войната, съобщенията в печата за зверствата и безчинствата на германските войски на белгийска територия, шовинистическата позиция на болшинството от лидерите на германската социалдемокрация, убийството на Жан Жорес, всичко това силно повлиява емоционално върху Плеханов. И той пристига в Швейцария с определени вече възгледи за войната, противоположни на всички досегашни негови довоенни изказвания.

Руската политическа емиграция очаквала с нетърпение пристигането на Плеханов, за да чуе и узнае неговото мнение. Настроението и броженето в средите на емиграцията ярко е доловено в спомените на един от близките съратници на Плеханов — О. В. Аптекман.

„Наслушахме се — пише той — твърде много в Кларан и Монтр, по улиците, в градините, на обществени и други места за избухналата война. Нашата руска емигрантска колония беше обхваната от същото настроение и подобно възбуждане на умовете и страстите. С тази разлика обаче, че ние, емигрантите-русняци чувствувахме своята кръвна връзка с Русия, която, макар и далечна, оттук ние я чувствувахме като своя скъпа и мила родина. Как ще бъде, какво ще стане? Как да се ориентираме — на коя страна да застанем ние, емигрантите-социалисти. Цялата лозанска колония се обърна

[1] Сп. „Исторически архив", № 4, 1962, с. 145. За социалшовинистическата позиция на Плеханов вж. *Лютикин, С. В.* Война, мир, революция (идейная борьба в рабочем движении России 1914—1917 г. М., 1972, с. 51—66, 94—106. *Гемкин, Я. Г.* Ленин и международная социалдемократия 1914—1917. М., 1968, с. 37—44. *Комиковская, Л. Л.* Ленинская критика социалшовинистической позиции Г. В. Плеханова в годы первой мировой войны „Вестник Ленинградского государственного университета" (История, язык, литература) вып. 1, 1972.

тогава към Плеханов да дойде в Лозана и да ни запознае със своите възгледи за войната, с нейните най-близки перспективи и каква трябва да бъде нашата ориентация. Въпроси все злободневни и щекотливи, които настойчиво изискваха да им се даде незабавно отговор. И наистина Плеханов дойде в Лозана. Събранието беше многочислено. На него присъствува и В. И. Ленин. Плеханов излезе на трибуната бодро и както винаги, изящно облечен, като истински западноевропейски политически трибун. На масата беше поставена чаша черно кафе... А в ръцете му никакви записки. И започна той плавно, логично, хладно и безстрастно своята реч. Студени бяха и неговите очи. Никакви ораторски жестове, никаква красива вече фраза... Позицията на Плеханов за войната тогава не беше още окончателно определена и ето защо впечатлението, получено от неговата реч, беше крайно неопределено. Плеханов не каза това, което ние очаквахме."[2]

На това събрание в Лозана, състояло се на 28 септември 1914 г., присъствувал и Ленин, който пристигнал специално от Берн да чуе мнението на Плеханов.

Ето какво пише Н. Крупская по този повод: „През 1914 г., когато избухна войната, Владимир Илич страшно се вълнуваше, готвейки се за изказване против войната на митинга в Лозана, гдето трябваше да говори и Плеханов. — Нима той няма да разбере? — говореше Владимир Илич."[3]

Първата половина от доклада на Плеханов, където той критикувал немските социалдемократи, се харесала твърде много на Ленин, но втората част, където той се опитвал да оправдае френските социалисти, които подкрепили своето правителство във войната против Германия, силно раздразнила В. И. Ленин и той се изказал критично срещу тези неправилни възгледи на Плеханов.[4] От този момент взаимната им критика и нападки все повече се засилват. Отношението на Плеханов към войната все повече го сближава с позицията на есерите, ликвидаторите и другите антипартийни дейци, които той доскоро считал за свои противници.

[1] *Антекман, О. В.* Из личных воспоминаний. — „Колос", 1924, Ленинград, с. 87.

[2] Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине. Т. 1, М., 1968, с. 609.

[4] Пак там.

В. И. Ленин неединократно разобличава социалшовинистическата позиция на Плеханов, който станал главният теоретик на руските социалоборонци и с това изменил на своето революционно минало. В статията си „Социализмът и войната" Ленин разкрива причините за това грехопадение на Плеханов. „... Плеханов, който от 1903 г. на няколко пъти показваше своята крайна политическа безхарактерност и преминаване към опортюнистите, зае още по-явно същата позиция, която се хвалеше от целия буржоазен руски печат. Плеханов стигна дотам, че в интервю обяви войната от страна на царска Русия за справедлива и в правителствените вестници на Италия той стигна дотам да иска присъединяването на Италия във войната."[5]

А само две години преди това Плеханов в открито писмо до Ж. Гед беше писал: „Висшият закон за нас — това са интересите на международния пролетариат. Войната се намира в пълно противоречие с тези интереси. Ето защо международният пролетариат трябва решително да застане против шовинистите от всички страни. Да, ние сме за мир. Но ние не сме пацифисти... Ние вярваме в магическата сила на думите. Ние знаем, че в света съществува само една сила, която е способна да поддържа мира, това е силата на организирания международен пролетариат. Нека колкото им е угодно да ни обвиняват в парадоксалност, но за нас си остава безспорно, че само войната между класите може с успех да се противопостави на войната между народите."[6]

Но когато войната, за която Плеханов толкова много говори, стана факт, той не можа да заеме правилна интернационалистическа позиция. Плеханов считаше, че агресорът е Германия, и затова позицията на социалистите от страните на агресора и страните жертви трябва да бъдат различни. „Когато един народ — пише Плеханов, — преследвайки империалистически цели, напада друг народ, то последният, нападнатият, не може да не се защищава само ако не е достигнал до крайната сте-

[5] *Ленин, В. И.* ПСС. Т. 26, с. 347.

[6] *Ленин, В. И., И. Н. Кубатова.* Цит. съч., с. 104. Срв. *Ивчук Т. Г. В Плеханов и его труды по истории русской философии.* М., 1960, с. 83.

пен на слабост и упадък. И тогава международната социалдемокрация не може да не съчувствува на неговата самозащита. Франция е нападната страна. Ето защо поведението на френските социалисти не може да бъде такова, каквото трябва да бъде поведението на немските социалисти, т. е. на социалистите от нападащата страна. Във войната на Австро-Унгария и Германия с Франция, Белгия и Англия интересите на международния пролетариат и социалния прогрес се намират на страната на трите последни държави и затова всеки, на когото са му скъпи тези интереси, трябва да желае победите именно на тези държави."[7]

В противоположност на Ленин и болшевиките, които считаха, че войната е империалистическа, грабителска и за двата воюващи лагера, в това число и за Русия, Плеханов в твърде категорична форма заявява: „Победата на Русия, ще донесе голяма полза на моята страна и на нейната демокрация."[8] В проекта за обръщение към руския пролетариат и към целия руски народ, съставено от Плеханов през февруари 1915 г., тази негова мисъл е формулирана още по-ясно: „Руският народ защищава свободата и независимостта на всички европейски страни, международното право и справедливостта. Колкото и да е тежка войната, каквито и жертви тя да вземе, не трябва да се оставя оръжието дотогава, докато и последният немски войник не напусне била тя все едно руска, френска, белгийска или сръбска територия."[9]

Трябва да кажем, че когато Плеханов защищаваше тази теза, той беше искрено убеден, че така най-добре служи на интересите и идеалите на пролетариата, на международната социалдемокрация. Убеден в правотата на това гледище, Плеханов с неукротима страст, със свойствения за неговото перо сарказъм, с голямата си ерудиция и с цялата си пламенна и бурна душа защищава това гледище до края на живота си. „Веднъж убеден в правотата на едно дело, писа „Работнически вестник", той се хвърляше в него с всичкия си жар на

[7] „Речь", 15 октября 1914 г.
[8] „Наше слово", 3 февраля 1905 г.; *Тютюкин, С. В.* Война, мир, революция — идейная борьба в рабочем движении России 1914—1917 г. М., 1972, с. 55.
[9] АДП, ед. хр. 7455, л. 2.

своята неукротима борческа натура и го защищаваше с непреклонна желязна упоритост. Такъв остана той и в защитата на онова крайно националистическо течение, начело на което застана в руската революция. Той не се боеше да извади открито и смело „гражданския мир" на пролетариата с буржоазията в съглашенските страни. Той поддържаше участието на социалдемокрацията в правителствата на тия страни."[10]

По отношение характера на войната партията на тесните социалисти зае твърда интернационалистическа позиция, оставайки вярна на решенията на социалистическите конгреси по въпроса за поведението на социалдемократическите партии към една евентуална война.

БРСДП (т. с.) решително се противопостави, както на империалистическата политика на двата воюващи блока, така и на българската буржоазия, която, следвайки своите завоевателни стремежи и планове за реванш, подготвяше страната за намеса в империалистическата война. Различията, които съществуваха между буржоазните партии, се отнасяха само до това, на чия страна да воюва България. Така наречените либерални партии, начело с правителството на В. Радославов, настояваха за присъединяването на България към Централните сили, а опозиционните партии — на страната на Съглашението. Земеделският съюз и Радикалната партия поддържаха първоначално, че България трябва да пази неутралитет и да не се намесва във войната. Скоро обаче и те се оказаха в лагера на Съглашенските сили и партии. Широките социалисти говореха също за неутралитет, но фактически подкрепяха напълно националистическата политика на българската буржоазия. До хвърлянето на България в империалистическата война те влизаха в съглашенофилската опозиция, а след това се солидаризираха с правителството на Радославов и му помагаха да води войната на страната на германския империализъм.

В началото на войната правителството на В. Радославов обяви, че ще следва политика на „строг неутралитет". Под прикритието на неутралитета обаче агентите на германския империализъм Фердинанд и Радославов започнаха трескава подготовка за въвличането

[10] В. „Работнически вестник", бр. 10, 6 април 1918 г.

на България на страната на Централните сили. Правителството считаше, че с помощта на Германия и нейните съюзници ще може да присъедини Македония към българската държава и да възвърне Добруджа, заграбена от румънската чокойска олигархия.[11]

Българското прогермансko правителство реши по своеобразен начин да се възползва от авторитета на Плеханов, знаейки неговата непримирима борба до това време против царска Русия. Радославистката партия чрез своя активен деец д-р Захари Петров — бивш близък на Плеханов от женевските му години, поиска да го спечели за каузата на правителствената политика. За тази цел З. Петров се обърнал към Плеханов със специално писмо, написано в духа на радославистките разбирания за външната политика на България: „Драги Георги Валентинович — се казва в писмото, — аз съм много радостен, че след толкова години ми се удаде отново случай и възможност да Ви пиша ... За нас Вашият отговор е много важен в настоящия исторически момент, когато главнокомандуващият великата руска армия на славянската руска империя на девет езика прокламира „свобода" на всички поробени от тевтонците славяни, когато германските професори страстно защищават своя милитаризъм като единствена гаранция „на немските свободи" и на „немската култура". Вашият отговор е важен за всички славяни: за българските „широки" и „тесни", за цялото българско учителство (народните учители), за чехите, хърватите, словенците, за руските „хохли", за австрийските „рутени". Навсякъде тук, в София, твърдят руски агент-провокатори, че „Г. В. Плеханов заедно с Кропоткин проповядват, че всички славяни в настоящия момент трябва да застанат на страната на руската империя, на страната на руския царизъм. Истина ли е това? Отговорете ми, много Ви моля, уважаеми Георги Валентинович, по възможност в най-скоро време... Отговорете ми, моля Ви се!"[12]

Писмото на З. Петров е от 24 септември 1914 г., а на 31 октомври 1914 г. Плеханов бърза да му отговори и да го информира, „че след два дни ще Ви изпратя

[11] История на БКП. С., 1970, с. 176.
[12] АДП, инв. № 2911, ед. хр. В. 332, 7; *Вехов, А.* Г. В. Плеханов и българската социалдемокрация. Цит. съч., с. 314.

на посочения адрес цяла брошура".[13] Октомври и ноември месец са достатъчни, за да напише Плеханов своя отговор. И така поводът за написването на известната брошура „За войната", в която Плеханов за пръв път така обстойно излага гледището си за войната, е писмото до З. Петров. Тая брошура влезе в историята като писмо-отговор на българския социалист З. Петров. На 3 декември с. г. Плеханов пише на секретаря на меншевишкия в. „Единство" А. Любимов: „Моля, да се обясни в кратък предговор, че това е отговор до един български другар, който ние публикуваме, като смятаме, че ще представлява общ интерес за всички. Трябва да се посочи, че брошурата се издава в Цюрих от групата на партийците (меншевики — б. авт.). Туй, което много желая, е моят отговор да излезе в брошура и затова ви моля това да стане колкото се може по-скоро."[14]

Плеханов е радостно изненадан, че е получил писмо от България. Но той още не знае истинските подбуди на неговия автор, продължавайки очевидно да счита З. Петров за активен деец на социалистическото движение. Ще си позволим да процитираме по-обстойно това писмо, тъй като то почти е неизвестно за изследователите:

„Аз, пише Плеханов, много се зарадвах, когато получих Вашето писмо, тъй като съм запазил за Вас най-хубави впечатления. Но Вашето писмо от 24 септември аз получих чак сега (27 октомври — б. А. В.). Ето защо опасявам се, че моят отговор и той също така дълго ще пътува, преди да попадне във Вашите ръце.

Вие вече сте научили моето мнение, че всички славяни в настоящия момент са длъжни да застанат на страната на руската империя, на руския царизъм. Вие искате сега да знаете истина ли е това и считате, че моят отговор е важен за всички славяни. Това обстоятелство твърде много ме улеснява. Аз се считам за задължен да отбележа, че не заслужавам такова голямо внимание от страна на славянския свят.

Бидейки сам славянин, аз винаги съм се интересувал от живота на славяните и съм съчувствувал на техните

[13] АДП, оп. 445, ед. хр. А 4519; *Вехов, А.* Цит. съч., с. 314.
[14] АДП, оп. 445, 20, ед. хр.; *Вехов, А.* Цит. съч., с. 315.

изпитания, които съдбата им е донасяла. Но аз не съм само славянин. Аз освен това съм социалдемократ от школата на Маркс и Енгелс. Известно е, че социалдемократите от тази школа гледат на обществените явления не от племенна или националистическа гледна точка, а от гледна точка на класовата борба. И колкото и силно впечатление да ми е направила сегашната война, аз не мога да напусна присъщата за мен класова гледна точка.

С Вас, както и с всички други славяни, аз съм готов да разсъждавам за задачите на преживяванията от нас исторически момент само при условие, че в оценките ние ще изхождаме от гледището на международния пролетариат."[15] Това е краткото проводително писмо към брошурата, поместено като предговор в нея и която носи следното заглавие: „О войне. Ответ товарища З. П.".

В своя отговор до Захари Петров Плеханов пише: „Вие знаете, че немската социалдемокрация беше в авангарда на международната армия на пролетариата. Всички ние, социалдемократите от другите страни, се гордеехме с нейните успехи и възлагахме на нея най-големи надежди. Ние я считахме, за най-революционна обществена сила в този исторически за нас период."[16] Плеханов с основание критикува мотивите на германската социалдемокрация, че е гласувала военните кредити само за да не намали своето влияние и авторитет сред германския народ. „Германските социалдемократи — продължава той — нямат нито логическо, нито морално основание да изтъкват лозунга на Маркс и Енгелс „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!" На тях им остана само правото да възкликнат: „Немци от всички обществени групи, съединявайте се!" Съединявайте се за опустошението на Белгия, съединявайте се за ограбването на Франция! Съединявайте се за борба с конкуренцията на Англия и т. н.[17]

Критиката, която Плеханов отправя към социалобоpонческата позиция на германските социалдемократи, е справедлива. Но той неправилно счита, че социалобоpонческа позиция могат да заемат само социалистите

[15] *Плеханов, Г. В.* О войне. Отчет товарищу З. П. 1914, с. 1.
[16] Пак там, с. 4.
[17] Пак там.

от Антантата. „Глупаво би било, пише Плеханов, да искаме от социалистите от една или друга страна да бъдем равнодушни към интересите на своята родина. Социализмът не изключва любовта към собственото отечество. Социалистът трябва да има смелостта мъжествено да се обяви против своето отечество, когато то в своята външна политика постъпва несправедливо. Само този е социалист, който е способен за това, и може да се нарече международен социалист, който има право да каже, че в неговата любов към отечеството няма шовинизъм.[18] Но Плеханов не оправдава напълно и френските социалисти, че са гласували военните кредити. Те, според него, трябваше „да изкажат някои неоспорими истини", жалки за френската буржоазна дипломация, но полезни от гледна точка на развитието на самосъзнанието на международния пролетариат. „Те не направиха това и аз много съжалявам." „Но все пак считам, че много грешат тези наши другари, които ги осъждат така строго, както немските социалдемократи."[19]

„Вие разсъждавате така — се обръща Плеханов към З. Петров — пораженията на официална Русия е равносилно на увеличението на шансовете на руските свободи. Ето защо аз желая поражение. „Така разсъждават и някои от руските социалдемократи и социалисти-революционери. Много е разпространено у нас разсъждението, че това е единствено правилното разсъждение. Но това не е точно така."[20] Тук Плеханов се обръща към историята и за да оправдае социалшовинистическата си позиция, като прави исторически паралели например с Кримската война от 1853—1856 г., когато някои либерали също така считали, че пораженията на Русия във войната ще дадат полезен тласък на нейното вътрешно развитие, и Плеханов прави извода, че ако това е било правилно за онези условия, то сега това положение не е вярно поради изменение на историческите условия. „Къде трябва да търсим източниците на нашето освободително движение? — пита Плеханов. — На този въпрос аз повече от три десетилетия с непоколебимо убеждение отговарям: в икономическото развитие на

[18] *Плеханов, Г. В.* Цит. съч., с. 17.
[19] Пак там.
[20] Пак там, с. 24.

Русия, по-точно казано, в нейното капиталистическо развитие... Такова поражение на Русия, което ще забави нейното икономическо развитие, ще бъде вредно за делото на руската свобода и полезно за нашите стари порядки, за самия царизъм, към смъкването на който ние се стремим. Всичко, което забавя нашето икономическо развитие, поддържа нашия царизъм, представляващ от себе си своеобразно политическо следствие от икономическата изостаналост на руската земя."[21]

Приведохме тези цитати, представляващи квинтесенцията на неговите социалшовинистически възгледи, за да се видят ясно мотивите и аргументите, които Плеханов изтъква, убеден, че за Русия и Антантата войната има прогресивен характер. Считайки погрешно, че адресира писмото си до партията на тесните социалисти, Плеханов прави опит да упрекне българските социалдемократи в пасивност, че те недостатъчно протестирали против агресията на Германия: „Трябва да кажа, че аз съвсем престанах да получавам българските социалдемократически издания. Излиза ли у вас нещо? Ако излиза, то си позволявам да предположа, че и Вашите социалистически органи твърде вяло протестират против това, което заслужава да се протестира достатъчно енергично. Такова е общото настроение. На мен ми се струва, че вялостта, нерешителността и непоследователността, които се забелязват в социалистическия печат на неутралните страни, се обясняват с желанието на тамошните социалисти да останат неутрални все пак. А този стремеж да се остане неутрален все пак се корени в неправилния възглед на това, как следва да се разбира отрицателното отношение на международната социалдемокрация към войната. Социалдемократите от неутралните страни говорят (често ми се е случвало да слушам това): „Ние сме против войната и ето защо ние не искаме да се изказваме ни за една от воюващите страни. Ние искаме мир и само мир. Но когато един човек пред очите ми убива друг, то аз, разбира се, искам мир, но това съвсем не значи, че аз нямам право енергично да се намеся против убиеца."[22]

Тук Плеханов прави открита алюзия за българските

[21] Пак там.
[22] Пак там, с. 19.

социалдемократи от лявото крило, чиято позиция към войната му беше известна. Той беше осведомен, че българските тесни социалисти осъждат еднакво и двете воюващи групировки и са се обявили против участието на България във войната на която и да е страна от воюващите държави. Това по същество беше призив на Плеханов към тесните социалисти да застанат на страната на съглашенските социалисти и заедно да се води борба за победата над реакционния и милитаристичен пруски империализъм. Плеханов иска да предвари тесните социалисти, да ги предупреди, че те могат да останат верни на марксизма и тогава, когато искат поражението на Германия и победата на Антантата. Като марксист Плеханов знае как могат да разсъждават тесните, но той им казва: „Не се страхувайте, че ще поискате победата на Русия. Вие пак ще си останете верни на марксизма и пролетарския интернационализъм. Вие виждате, че в настоящия момент огромно препятствие за освобождението на руския народ се явява руският царизъм. И така, желаейки доброто на руския народ, Вие, мисля аз, искате, щото Германия да победи Русия. Аз предполагам, че на Вас Ви се иска, щото тежката артилерия да разгроми безобразното здание на царизма, преграждащ пътя на нашето обществено развитие. Но до Вас е дошъл слух за това, че аз, обратно, гледам на една евентуална победа на Германия като на едно голямо нещастие за цяла Европа. И Вие знаете, че съм бил винаги горещ привърженик на освободителното движение на руския пролетариат, и затова сега с безпокойство се питате: „Нима той е започнал да се примирява с царизма? Нима той е минал на страната на панславизма?"[23] Тук Плеханов открито посочва, че позицията на българските революционни марксисти коренно се различава от неговите възгледи. Той иска да увери българските си приятели, че е останал верен на марксизма, че не му е изменил, че се бори за освобождението на руския пролетариат, че не се е примирил с царизма, че не е станал панславист. Плеханов инстинктивно чувствува, че българските му другари са охладнели вече към него и той не получава, както преди, издаваната у нас литература. „Не, скъпи другари, какъвто не-

[23] Пак там, с. 19.

примирим враг на руския царизъм съм бил, такъв съм останал досега. Към панславизма мен никога не ме е теглило и сега не ме тегли. И най-малкото, мен плашат последствията от една победа на Германия над Русия."[24]

Както отбелязахме, когато Плеханов пише своето писмо, той мисли, че З. Петров иска неговото мнение по пълномощие на тесните социалисти. И затова с готовност отговаря на З. Петров, очаквайки, че българските му другари ще споделят и приветстват неговите възгледи. Плеханов, макар и да греши, е дълбоко убеден, че тази негова позиция е марксистка и че той продължава да бъде ученик от школата на Маркс и Енгелс. Но българските тесни социалисти са също така ученици от тази школа и те вече сами могат да преценяват марксистка ли е гледната точка на Плеханов. И когато писмото е получено в България, те бързат да отговорят, за да разочароват свои учител. Сам Плеханов беше поръчал на З. Петров да предаде това писмо в Централния комитет на партията.

Съвсем друг отговор очакваше радославистът З. Петров от Плеханов. Поради това той не посмя да публикува писмото на Плеханов в своя вестник „Камбана" и го предостави на Централния комитет на партията. Той обаче използва този отговор, за да уличи тесните в противоречие и да им каже: „Вие, социалдемократите, говорите едно, а ето вашият учител Плеханов говори другото."

По повод получаването на писмото на Плеханов в ЦК на партията на тесните социалисти Васил Коларов пише: „Писмото на Плеханов дълбоко ни учуди и разочарова. Нас ни беше крайно болно, тъй като толкова години неговото име и авторитет ние използвахме за революционна работа в България."[25]

На писмото на Плеханов трябваше да се даде дълбоко аргументиран отговор и да се направи широко международно достояние становището на тесните социалисти. И с тази високо отговорна интернационална задача се зае лично ръководителят на партията Димитър Благоев.[26] Централният комитет на партията и лично Д.

[24] Пак там, с. 21.
[25] *Коларов, В.* Спомени, с. 330—331.
[26] *Коджейков, Д.* Споменя, Къща-музей на Д. Благоев в София, с. 99.

Благоев напълно съзнаваха голямата отговорност, която те поемат, за да се обявят против гледището на Плеханов. Аргументите трябва да бъдат силни, съкрушителни. Това ще бъде и първата публична критика и разграничаване с Плеханов, своеобразно порицаване на учителя. И с такъв отговор излезе лично ръководителят на партията Д. Благоев. Заглавието на статията-отговор е символично и дълбоко съдържателно: „Magister dixit".

Д. Благоев не се бои да нарече Плеханов учител и като запазва формата на уважение, той от позициите на марксизма разобличава отстъпничеството на учителя от принципите на пролетарския интернационализъм. Благоев оборва всички аргументи на Плеханов, обосновава тяхната научна и политическа несъстоятелност и защищава революционните позиции на БРСДП (т. с.) против войната. Без съмнение тази позиция не е така ясна, както болшевишката, но тя съвсем определено е насочена против предателството и измяната на водачите на Втория интернационал. Благоев отхвърля погрешната теза на Плеханов, че пораженето на Русия ще попречи на руското революционно движение и ще засили германския милитаризъм. Той отбелязва, че към същата теза, но в обратен смисъл, прибягват и Зюдекум, и Франк, и други германски опортюнисти, които обосновават своя шовинизъм с необходимостта да се отбраняват от черносотническа Русия. Този възглед, според Благоев, и на Плеханов, и на германските социалшовинисти е националистически възглед върху войната.[27] Благоев отхвърля и другата теза на Плеханов, изложена в писмото му, че победата на Русия, макар и да укрепи временно царизма, ще се отрази благоприятно за революционното движение в Русия, защото ще засили развитието на капитализма в Русия и следователно ще се даде по-голям простор за развитието на работническата класа и на революционното движение. На този аргумент на Плеханов Благоев посочва, че историята дава и обратните примери, когато пораженето във войната довежда и до избухването на революции, както стана във Франция след Френско-пруската война и в Русия след Руско-японската война. Но пораженето на Русия в на-

[27] *Благоев, Д.* Съч. Т. 16, с. 493—495.

стоящата война, посочва Благоев, може да доведе до революция, която ще се разпространи и в другите европейски страни.[28] Благоев не се поколебава да посочи на довчерашния учител, че тези негови възгледи той преценява като измяна на марксизма и „като погрешни и съвсем несъгласни с възгледите на социалдемокрацията в България, като най-печална смесица от предразсъдъци на патриотическата улица с откъслеци от марксическата методология".[29]

Плеханов е разтревожен от отговора на Благоев. Той е получил броя от сп. „Ново време", където са поместени едновременно и писмото, и отговорът. С червен молив в ръка Плеханов внимателно се запознава с отговора, който получава от България.[30] Такъв рязък и категоричен отговор може би той не е очаквал.

През май 1915 г. Плеханов получава писмо и от Яко Нисимов, социалист, дългогодишен управител и касиер на партийната социалистическа книжарница. Ние нямаме данни засега по чие пълномощие Нисимов пише на Плеханов. Неговото писмо не е запазено, а е запазен само отговорът на Плеханов, в който той иска да разясни по-подробно своите схващания и възгледи за войната. Писмото е изпратено от Сан Ремо, Италия, на 8 май 1915 г., където Плеханов се е лекувал. Понеже това писмо досега не е публикувано, то ще се спрем малко по-подробно на него. От това писмо ние за пръв път научаваме как Плеханов е посрещнал отговора на Благоев, т. е. статията „Magister dixit". „От разни страни жестоко ме нападат — пише Плеханов на Яко Нисимов — за моите възгледи, изказани в отговора ми до българския другар З. П., които бяха напечатани в отделна брошура. След това аз замълчах, защото доводите на моите критици бяха под всякаква критика.

Аз не бих нарушил мълчанието, ако не беше вашето писмо до мен. В него аз видях умни разсъждения по повдигнатите въпроси. И затова аз реших да Ви отговоря."[31]

Това писмо-отговор на Плеханов е публикувано в четвъртото издание на неговата книга „За войната".[32] В своя отговор той повтаря своите доводи и аргументи, като разширява някъде аргументацията при обосноваването на своите социалшовинистически позиции. За това второ писмо никъде в партийната документация и въобще не е ставало дума досега. Може би това е лично писмо и Нисимов е изказал някои свои мисли и съображения, които Плеханов използва като повод отново да се върне към този въпрос.

Писмата на Плеханов до българските социалисти предизвикват оживени коментари в международната социалдемокрация. Този факт за нас, българите, имаше това значение, че той предизвика международната социалдемокрация да обърне погледа си към България и да очаква БРСДП (т. с.) публично да изложи своята позиция.

В. И. Ленин, който следеше внимателно позицията на различните течения в международната социалдемокрация и знаеше за огромния авторитет, с който се ползваше Плеханов в средите на българската социалдемокрация, очакваше с интерес да чуе становището на българските тесни социалисти.[33] За писмото на Плеханов до З. Петров Ленин научава от различни източници.[34] В неговата лична библиотека и днес се пази този брой на сп. „Ново време". На корицата на списанието със сини молив Ленин собственоръчно е написал името си.[35] За интереса на Ленин относно отношението на тесните социалисти към Плеханов свидетелствува и кореспонденцията му с намиращия се у нас емигрант-болшевик Самуел Григориевич Баучидзе.[36] В писмо до Ленин Баучидзе посочва, че писмото на Плеханов е станало повод българските другари, или по-точно Д. Благоев, „да поставят точка над някои и-та със световно значение".[37] „За Плеханов — довчерашния бог на местните работници, за Гед и др. — пише Баучидзе — тук не желаят и

[28] *Благоев, Д.* Съч. Т. 16, с. 493—494.
[29] Пак там, с. 492, 495.
[30] АДП, Л. 12177.
[31] АДП, инв. № 1464, ед. хр. В. 96. 2.
[32] *Плеханов, Г. В.* О войне, изд. четвертое, книгоиздательство бывш. М. В. Попова, Петроград, Невский проспект, 66, 1916, с. 34.
[33] Библиотека „В. И. Ленин" в Кремъл. Каталог. М., 1961, с. 600.
[34] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 35, с. 163.
[35] Библиотека „В. И. Ленин" в Кремъл. Каталог. М., 1961, с. 600.
[36] *Бирман, М. А.* Ной Баучидзе в България. — „Новая и новейшая история", кн. 2. 1960.
[37] Цит. сборник „В. И. Ленин и Българската комунистическа партия". Изд. на БКП. С., 1970, с. 183.

да слушат. В тяхна полза не може да се спомене нищо пред работниците."[38] По всичко личи, че по молба на Ленин Баучидзе му е изпратил „Ново време" със статията на Благоев. В писмо от 2 януари 1915 г. Баучидзе съобщава на Ленин: „Тези дни ще ви изпратя брошурата на Парвус за войната и литературата на социалдемократите (тесняците), списанието, където е напечатано писмото на Плеханов с увод от др. Благоев, лидер на тесните социалисти; неговият увод е характерен."[39]

Интернационалистическата позиция на благоевци и смелата критика, която те правят на Плеханов, утвърждава у Ленин мнението, че българските тесняци отстояват на дело интернационалистическите традиции на международната социалдемокрация. В. И. Ленин също така дава убийствена критика на брошурата на Плеханов „За войната". През юли 1915 г. той пише за нея: „Ето ви колекция — пише Ленин — от софизми и лъжи на социалшовинистите, които представят грабителската и най-реакционна война на царизма за „справедлива", „отбранителна" и пр.! Препоръчвам този позорен букет на лакейство пред царизма на вниманието на всички, които искат сериозно да се ориентират в причините за краха на Втория интернационал."[40]

Ленин беше осведомен също така, че З. Петров, авторът на запитването, не е социалдемократ, а просто оръдие на управляващата партия, който искаше най-користно да използва авторитета и възгледите на Плеханов за въвличането на България на страната на Централните сили. Като редактор на болшевишкия орган „Социалдемократ" Ленин помества по този повод бележката „Плеханов и неговите „другари"", където осмива трагикомичното положение, в което е изпаднал Плеханов, като се обръща към „скъпия другар — доктор Захари Петров", без да знае, че неговият другар е върл германофил.[41]

Този случай бил съобщен от В. Коларов на Цимерналдската конференция и Ленин счел за нужно да го публикува, тъй като според него той е твърде показателен. Ето какво пише „Социалдемократ": „Първата брошура на Плеханов „За войната" носи подзаглавието „Отговор на др. З. П." и започва с думите: „Скъпи др. П.! Много се зарадвах, когато получих Вашето писмо, тъй като аз бях запазил за Вас най-хубави спомени." Българският делегат на международната конференция др. Коларов в своя официален отчет по този повод каза следното: „Скъпият другар" на Плеханов, „който е оставил в него най-хубави спомени", се оказа не някой друг, а някой си доктор Захари Петров, български социалист ренегат. Иронията на тази история е такава, че и този „скъп другар" се оказал плюс това и ярък германофил. В писмото на Плеханов се съдържало и едно твърде грубо, изключено от печатния текст (съкратено) място, където той пряко приканвал българите да се намесят във войната, поддържайки Русия, т. е. нейния справедлив цар. Не мислите ли вие, читатели, че в инцидента със „скъпия другар" има нещо символично.

Плеханов тръгнал към една врата, попаднал на друга: търсел съюзник за поддръжка на справедливия цар, а се натъкнал на германофил. Но същността на инцидента не е в това, а в това, че откритият ренегат на социализма се оказал „скъп другар на Плеханов".

Страхуваме се, че при днешния повратна Плеханов за в бъдеще ще се наложи да си вербува другари преди всичко все от този род."[42]

Критиката на Благоев беше първата след Ленин смела критика на социалшовинизма на Плеханов. И това е голяма заслуга на Благоев и българските тесни социалисти пред международното работническо движение. Критичното начало към Плеханов се стимулираше от Ленин и болшевиките. Трябваше да се привеждат в нашия печат материали, които убедително да показват правотата на благоевската критика. Тесните социалисти се обръщаха към Ленин, към болшевишкия печат, където се изнасяха критични материали за социалшовинизма на Плеханов.

Решителното противопоставяне на Плеханов и на германските социалшовинисти е едно от основанията за

[38] Пак там, с. 184.
[39] *Шмидман, А. М.* Из историята на интернационалните връзки на В. И. Ленин с революционното работническо движение в България. С., 1970, с. 203.
[40] *Ленин, В. И.* Съч. Т. 21, с. 283.
[41] В. „Социалдемократ", № 45—46, 11 окт. 1915.
[42] В. „Социалдемократ", № 15—16, 11 окт. 1916.

високата оценка, която даде Ленин за българските тесняци като „интернационалисти на дело". Разбира се, обявяването против Плеханов не бива да се счита като възприемане на ленинизма, на болшевишката стратегия и тактика за войната. Критикувайки Плеханов, Благоев не се изказа против цялата система от възгледи на Плеханов. За него той е все още „изтъкнат теоретик на социализма"[43], но той е „загубил съвършено предишния си авторитет в средата на руския пролетариат и на руската социалдемокрация"[44], той все повече се изолира и губи влияние в средите на работническата класа.

Особено интересна е в това отношение статията в „Работнически вестник" „Положението в Русия". Тази статия е взета от отчета на двама петербургски социалдемократи, които в края на 1914 г. правят обиколка из Западна Европа с цел да се запознаят с гледището на най-видните дейци на руската социалдемокрация, в това число и с Плеханов и Ленин.[45]

„Ние, пишат в своя отчет тия делегати, се срещнахме сега с работници от множество категории и можем да твърдим с положителност, че настроението против войната расте с всеки ден. Опасението, което господствува в една част от социалдемократическата интелигенция, че пораженето на Русия би могло да забави социалното й развитие и т.н., се посреща съвсем равнодушно от руските работници. Дори и между бившите привърженици на Плеханов няма нито един работник, който да желае спирането на борбата против царизма. Това казахме и на Плеханов."[46]

И ако „Работнически вестник" така подробно се спира на тази информация, то е за да посочи постепенната изолация на Плеханов. Критиката, която тесните социалисти направиха на Плеханов, беше подготвена от цялото предишно развитие на партията. Д. Благоев, който досега мълчаливо отминаваше някои грешки и слабости на Плеханов или пък ги обясняваше със специфичните условия на Русия, сега открито и ясно посочи, че Плеханов е изменил на марксизма и на работническата класа. За тесните социалисти войната не дойде неочаквано, не предизвика никакво объркване и колебание, както това стана с Плеханов, който като че ли е зашеметен от първите изстрели на войната, забрави за всичките си писания за войната и за последните решения на Интернационала. За разлика от Плеханов партията на тесните социалисти не прояви никакви колебания и не измени на своите разбирания за войната от нейното начало докрай.

В противовес на Плеханов, който считаше, че България трябва да се нареди на страната на славянските народи, т. е. да участвува на страната на Русия, партията на тесните социалисти зовеше българския народ на борба против участието на България на страната на която и да е от империалистическите групировки. Плеханов не разбра пролетарско-интернационалистическия характер на провежданата от партията на тесните социалисти политика на неутралитет и характеризираше последната като несъвместима с разбиранията на социалдемокрацията за войната.

Българската революционна социалдемокрация по най-категоричен начин и с научна марксическа аргументация отхвърли както съветите на Плеханов, така и съветите на Парвус. В статиите си „Magister dixit" и „Плеханов и Парвус" Благоев показва научната несъстоятелност и политическата погрешност на тези двама видни социалдемократи, които бяха забравили основните постановки на Маркс и Енгелс и съветваха младата българска социалдемокрация не към вярност на марксизма, а към негозата ревизия по един такъв кардинален въпрос. Благоев защити правилността на избраната и отстоявана твърдо от партията интернационалистическа позиция. Като възрази на Плеханов в такава категорична форма, партията считаше, че с това тя най-добре прилага на практика решенията на Втория интерна-

[43] *Благоев, Д.* Съч. Т. 17, с. 9.
[44] В. „Работнически вестник", бр. 142, 29 септ. 1914.
[45] Един от тези делегати е българският социалдемократ Никола Стойнов, който по поръчение на Плеханов издава в. „Единство" в Петербург, но след като Плеханов зае открита социалшовинистическа позиция, той постепенно започва да възприема болшевишките възгледи и накрая става член на Болшевишката партия. За Н. Стойнов вж: АДП, инв. № 3280 В. 412; пак там, инв. № 3278. В. 412.1; АДП, инв. № 2840, ед. хр. 312, 10, 11, 12, 13; Срв. и *В. Попов, НВОРОБЕВ.* Странички воспоминаний о работе в „Межрайонке". „Пролетарская революция", 1923 (10), с. 95, и сл; *Вехов, А.* Ленин и България, С., 1970, с. 213—218; Един големи интернационалист, в „Паралели", бр. 24, 18—24 дек. 1974.
[46] В. „Работнически вестник", бр. 252, 22 февр. 1915.

ционал, че с това тя най-добре ще защити мира на балканските народи и ще въздействува на народите от неутралните страни, а също така и върху народите от воюващите страни за прекратяването на войната.

Но нека сега да видим какво беше отношението на широките социалисти към Плеханов?

Трябва да кажем, че първоначално външнополитическата ориентация на широките социалисти гравитираше към Съглашението, но след като се обяви присъединяването на България във войната на страната на Германия, те се солидаризираха с правителството на Радославов и му помагаха да води войната на страната на германския империализъм.[47]

Позицията на широките социалисти по отношение на Плеханов най-ясно е показана в статията на Кр. Пастухов „Германофилство и русофилство". Пастухов счита, че Плеханов, заемайки оборонически позиции, се проявил като творчески марксист, че за хора като него „няма традиции, с които те да не могат да скъсат и които са повлияни от живата действителност"[48]. И заради това „например нашият първоучител Плеханов, който е прекарал живота си в изгнание и в борба против руския царизъм, днес в големия исторически конфликт се нарежда под знамето на „русофилството" и от чисто сърце пожелава успех на своето отечество, без да си прави илюзия за добродетелите на социализма... Вандервелд, Гед и Плеханов хранят по-големи надежди в политиката на Съглашението, носена от две демократически страни като Англия и Франция, отколкото в тая на двете централни империи, които са олицетворение на милитаризма и политическата реакция".[49]

Настроени просъглашенски до присъединяването на България във войната на страната на Централните сили, широките не обвиняват Плеханов за неговата социалоборонческа позиция. Тя обективно съвпада с тяхната външнополитическа ориентация. Нямайки какво да му противопоставят, те отправиха сега стрелите си към

[47] Вж. *Тодоров, Ангел.* Историческото място на БРСДП (т. с.) в международната социалдемокрация. С., 1914—1918. С., с. 231—232. Срв. и *Пинкас, Клара.* БРСДП (т. с.) — непримирим борец против българския опортюнизъм. С., 1968, с. 188—196.

[48] В. „Народ", бр. 149, 15 юли 1915.

[49] Пак там.

тесните социалисти с цел да компрометират тяхната последователна интернационалистическа политика, която те тълкуваха в съвсем превратна светлина. Критиката, която Плеханов направи на тесните социалисти, широките обясняват с това, че те били станали германофили, привърженици на Централните сили, и затова тъй категорично отговорили на Плеханов.

Разбира се, обвинението в сговор с германския империализъм не бе нещо ново. И Ленин беше обвинен от царското правителство и от социалпатриотите, че е агент на германския империализъм. Това, което широките считаха за слабост на тесните социалисти, беше техният най-голям актив и плюс, една от онези положителни черти на тесните социалисти, които още повече ги доближаваха до Ленин и болшевиките.

§ 2. Разочарование и разграничение от Плеханов. Началото на ориентиране към Ленин и болшевиките

Социалшовинистическата, оборонческа позиция, която Плеханов зае и защити открито, обективно помогна на партията на тесните социалисти да се освободи по-бързо от сковаващия авторитет на Плеханов, който задържаше обективно развиващите се процеси на сближаване с ленинизма. Обективните закони на класовата борба, последователната вярност към марксизма тласкаха теснячеството към единствено последователното и докрай революционно течение в международната социалдемокрация — болшевизма. Изучаването на революционните събития в Русия, запознаването с болшевишката стратегия и тактика в годините на войната, личните контакти с Ленин и болшевиките доведоха тесните социалисти до непоколебимото убеждение, че истинска революционна политика провежда само Болшевишката партия. Войната и последвалата я Февруарска революция ги убедиха, че Ленин и болшевиките са единствените и най-последователни революционери в Русия, че създадената и ръководена от Ленин партия е единствената революционна партия в Русия. Всичко това имаше решаващо значение за развитието на БРСДП (т. с.) като революционно-марксистка партия на българския пролетариат. Това беше и предпоставка за възприемането на лени-

низма, което се извърши в периода след Великата октомврийска социалистическа революция. Разбира се, освобождаването от социалдемократическия товар на Втория интернационал не ставаше лесно. Това беше същевременно и процес на освобождаването от влиянието на Плеханов и Каутски, които задържаха партията на тесните социалисти на равнището на доленинския етап в развитието на марксизма.

Разочарованието от Плеханов, принципиалната критика, която Благоев направи на неговите погрешни възгледи за войната, не означаваха обаче, че партията скъсва с всички свои предишни възгледи, че тя окончателно и безвъзвратно се е освободила от влиянието на Плеханов. Ние вече посочихме, че още след преминаването на Плеханов към меншевизма по редица въпроси тесните социалисти започнаха да се разграничават от Плеханов, без това те да го декларират, и да заемат обективно позиции, които в руската социалдемокрация се защищаваха от Ленин и болшевиките. Сега към тези въпроси се прибавиха и нови и техният брой постоянно нарастваше количествено, за да доведе по-късно до коренни качествени изменения. По ред основни въпроси, каквито бяха проблемите на империализма, на войната, мира и революцията, тесните социалисти все повече се разграничаваха от Плеханов и се приближаваха до Ленин.

Но нека спрем накратко вниманието си на тях.

Ленинското разбиране на проблемите на империализма беше онзи лакмус, който показваше степента на теоретическата зрелост на левите течения, които бяха скъсали с опортюнизма и социалшовинизма и сега все още плахо пристъпваха към ленинизма.

Терминът „империализъм" беше пуснат в политическо обръщение в края на 70-те години на миналия век от английските публицисти — привърженици на засилване на британската колониална империя. От есента на 1914 г. това понятие започна все по-често да се пуска в обръщение на страниците на социалистическия печат.

Новите изменения и процеси в развитието на буржоазното общество, свързани с големите структурни изменения в световната промишленост, търговията и банковото дело, започнали да привличат вниманието и на

теоретиците на социализма.[50] Лидерите на Втория интернационал — Плеханов, Каутски, Хилфердинг, Р. Люксембург, не можаха да дадат една по-стройна концепция на империализма. Те разглеждаха империализма твърде едностранчиво и виждаха само едната му страна — а именно като политика на финансовия капитал, свързан с милитаризма, колониалния грабеж, стремежа към въоръжаване и подготовка за война, за преразпределение на разпределения вече свят. Империализмът до този момент както от Плеханов в случая, така и от тесните социалисти се обясняваше често и като определена идеология на буржоазията, отразяваща нейния стремеж към териториална експанзия и война. В довоенния Интернационал преобладаваше каутскианският възглед за империализма като политика на високо развития промишлен капитализъм, състояща се в стремежа към подчиняване или присъединяване на слаборазвиващите се аграрни области. Трябва да кажем, че нито една партия в тези години не разбираше по ленински империализма. Руските социалдемократи и Плеханов също така виждаха в империализма само завоевателна външна политика на финансовия капитал. Но Плеханов, за да оправдае своята социалпатриотична позиция, започна да внася една нова интерпретация в понятието империализъм, да го диференцира и търси националните му особености. Има империализъм и империализъм. Плеханов считаше, че англо-френският империализъм е по-цивилизован и по-демократичен от германския. Той дава такъв пример: има области, завладени от Англия, които се ползват със сравнително много по-голяма икономическа и политическа свобода, отколкото областите, в които „културата" се насажда от „немския бронираи юмрук".[51] Ето защо Плеханов считаше, че няма никакви абсолютни основания да разглеждаме британския и германския империализъм като еднотипни исторически явления. Що се касае до руския империализъм, Плеханов поставяше под съмнение неговото съществуване, като виждаше в

[50] История Второго Интернационала. Т. 2. М., 1966, с. 427—429.

[51] *Плеханов, Г. В.* О войне. Пг. 1917, с. 84. По-подробно за плехановската концепция за империализма вж. *Полянски, Ф. Я.* Плеханов и русская экономическая мысль, с. 343—387.

негово лице в най-добрия случай само определена идеология, която още не е получила своята практическа реализация.[52] Така например Плеханов открито заявява: „Политиката на най-новия империализъм е продукт на страните, достигнали най-високата степен в развитието на капиталистическия начин на производство. Русия не принадлежи към числото на тези страни... Какъвто и да бъде, руският капитализъм никога не може да играе ролята на най-известния и най-опасния за другите народи представител на империалистическата политика."[53] Така Плеханов се стремеше да представи руския империализъм като „някакво политическо наслоение", което не е свързано с интересите на буржоазията, и неговият произход и съществуване са свързани само с традиционната великодържавна политика на самодържавието.

Обикновено, когато се дава оценка на схващанията на тесните социалисти за проблемите на империализма, винаги се подчертава, че тези схващания не били ленински. Общопризнато е, че партията на тесните социалисти не можа да разбере империализма в неговата цялост и дълбочина, не можа да направи съответните изводи за своята революционна дейност, както това направи Ленин. „Но от факта — пише К. Василев, — че партията не можа по ленински, докрай да разбере същността на империализма, съвсем не следва, че тя подобно на Плеханов изобщо не е схващала каквато и да е характерност на монополистическия капитализъм."[54] Трябва да се каже, че за разлика от Плеханов и останалите теоретици на Втория интернационал тесните социалисти се приближиха твърде много до ленинизма при разглеждането на въпроса за историческото място и непосредствените перспективи на империализма, за тенденциите на неговото развитие. През тясносоциалистическия период партията на тесните социалисти, макар и да изпитваше силно влиянието на Плеханов,

[52] *Плеханов, Г. В.* О войне. Цит. съч., с. 24.
[53] *Плеханов, Г. В.* Год на родине. Цит. съч. с. 24.
[54] Вж. *Василев, Кирил.* Тесните социалисти и проблемите на империализма. — „Известия на Института по история на БКП", кн. 1—2, 1967, с. 7; *Тодоров, Ангел.* Историческото място на БРСДП (т. с.) в международната социалдемокрация, 1914—1917. Цит. съч., с. 15—62.

не тръгна по линията на неговите порочни, опортюнистически схващания за империализма. Могат да се приведат много данни от тясносоциалистическия печат, където партийните дейци наричат ясно и определено империализма „последна фаза", „последен стадий" на капиталистическото развитие.

В своята книга „Империализмът на Балканите" Хр. Кабакчиев подчертава, че финансовият капитал е „най-високата степен на акумулация" на капитала в империализма, е „последна... фаза" на капиталистическата политика и пр.[55] Именно тук по въпроса за историческото място на империализма в развитието на обществото тесните социалисти по-ярко и решително се отделят от Каутски и Плеханов и се приближават към Ленин, макар и да не можаха още да стигнат до неговите генални изводи за революцията, за възможността пролетариатът да победи в една страна, независимо от степента на нейната капиталистическа зрелост.

Още преди Октомврийската революция, преди да започне да се въоръжава с идейните оръжия на ленинизма, партията на тесните социалисти се издигна над Плеханов и започна да вижда в империализма такава фаза на капиталистическото развитие, която непосредствено води към пролетарска революция. Този извод представлява коренно отрицание на порочните социалпатриотически възгледи на империализма. Бързото преминаване на партията на тесните социалисти на ленински позиции по въпросите на империализма се обяснява с обстоятелството, че по тези въпроси тя се беше освободила в значителна степен от влиянието на Каутски и на Плеханов и беше стигнала в някои опорни пунктове до ленинизма.[56]

През този период обаче — както правилно пише К. Василев — партията на тесните социалисти не можа да направи във връзка с империализма ленински изводи за своите задачи и за близката революционна перспектива на нашата страна. За разлика от Плеханов тесните социалисти виждаха, че империализмът е последен стадий на капитализма и следователно назрелите на

[55] *Кабакчиев, Хр.* Империализмът на Балканите, 1915, с. 45, *Василев, К.* Цит съч., с. 36.
[56] Вж. *Василев, К.* Цит. съч., с. 43.

пролетарската революция, но веднага добавяха, че това се отнася за големите и високоразвити капиталистически страни.[57]

Тесните социалисти считаха, че само напредналите страни са узрели за пролетарска революция, а в изостаналите страни като България въпросът за завладяването на властта не е още актуален. Тесните социалисти не разбираха още и ролята на партията като субективен фактор за организирането и подготвянето на социалистическата революция. Анализирането на проблемите на империализма и отношението на партията към тях показаха, че във възгледите на партията все още тегнат някои стари социалдемократически схващания, от които не беше лесно да се освободят и бързо да възприемат ленинизма.[58] Главното в техните разбирания обаче беше беззаветната преданост и вярност на партията към марксизма. Влиянието и ролята на лидерите и теоретиците на Втория интернационал и преди всичко на Каутски и Плеханов, имаха второстепенно значение. Че това влияние не е главното в дейността на партията, говори и фактът, че тесните социалисти бяха едни от първите в международната социалдемокрация, които се обявиха против Плеханов и вече не споделяха редица негови теоретически положения. Без да се отричат и подценяват значението и ролята на влиянието на теоретическите концепции на Втория интернационал, в това число най-вече на първо място на Плеханов, по въпросите на империализма върху партията на тесните социалисти това влияние имаше второстепенно значение.

Главното за партията през войната беше не влиянието на Втория интернационал, а безпределната й вярност и преданост към принципите на марксизма и пролетарския интернационализъм. С това се обяснява и историческият факт, че за разлика от Плеханов партията на тесните социалисти сравнително бързо се ориентира и възприе ленинското учение за империализма, защото виждаше в него потвърждение на своите разбирания относно редица страни, черти и тенденции на империализма. В своето отношение към проблемите на империализма партията на тесните социалисти се издигна

[57] Пак там.
[58] *Василев, К.* Цит. съч., с. 43.

над социалдемократизма на Втория интернационал, свързан предимно най-вече с имената на неговите теоретици Плеханов и Каутски, и се приближи до Ленин и болшевиките.

Различията с Плеханов по проблемите на империализма логически доведоха и до различия вече във възгледите и по въпросите на войната, мира и революцията. Критичното отношение към Плеханов показа, че тясносоциалистическата партия се развиваше като революционна марксистка партия и тази обективна тенденция никой не можеше да спре, включително и Плеханов. Критиката на Благоев по своя смисъл и насоченост е съвсем самостоятелна и се доближава до критиката, която Ленин отправи към Плеханов по въпросите на войната, мира и революцията. Благоев показа, че гледището на Плеханов за войната и ролята на социалдемокрацията в нея е „чисто национално" гледище, защото в противоположност на германските социалдемократи Плеханов желаеше победата на царска Русия. Отхвърляйки гледището на Плеханов, Благоев застана на гледището на интернационализма и революцията. За разлика от Плеханов той виждаше ясно империалистическия характер на войната, като посочи, че след войната иде революция, която ще бъде „единственият победител" в започналата война. За разлика от Плеханов Благоев смяташе, че пролетариатът и трудещите се трябва да се борят за мир, против избухването на войната и ако тя започне въпреки съпротивата на трудещите се, борбата против нея трябва да продължи. Разбира се, тесните социалисти нямаха още онази ясна ленинска представа за превръщането на империалистическата война в гражданска, т. е. в революция. Докато за изхода на войната благоевци нямаха ленинско виждане, то по въпроса за революцията те се доближаваха до Ленин и болшевиките и се разграничиха от Плеханов и другите лидери на Втория интернационал. Революцията от чисто „национално гледище" на Плеханов се отлага за неопределено време — след едно по-нататъшно развитие на капитализма в Русия и създаването на подходящи условия. В разбиранията на Благоев тази революция „чука на вратата на историята", нейните стъпки се чуват и тя е предстояща. Вярно е, че Благоев още не познаваше учението на

Ленин за неравномерното развитие на капитализма и за възможността революцията да победи в една отделно взета страна. Той защищава по същество старата гледна точка на марксизма, че революцията ще избухне едновременно в най-развитите европейски страни, но в неговите възгледи тази революция не е така далечна, както счита Плеханов. Благоев не поставяше въпроса, че само войната е средството за разрешаването на социалните противоречия, както предлагаше Плеханов, а залагаше на социалистическата революция, която единствено може да ги разреши. За съжаление обаче Благоев не можа още в тези години да се издигне в своята критика на Плеханов до ленинското гледище за превръщането на империалистическата война в гражданска. Партията на тесните социалисти не можа да направи ленинската крачка от борбата за мир, от борбата против войната, към борбата за практическото осъществяване на революцията.

Февруарската революция в Русия през 1917 г. дойде да затвърди гледището на Благоев, че войната ще завърши с революция. За БРСДП (т. с.) победата на Февруарската революция не дойде неочаквано и изненадващо. Запозната добре със социаликонomическото положение в Русия, тя разглеждаше революцията в Русия като естествен резултат на вътрешното развитие на Русия и на създаденото положение в нея от империалистическата война. В една от първите статии, посветени на революцията, „Работнически вестник" пише: „Тук трябва да подчертаем, че революцията не е изненада за социалдемокрацията, останала вярна на историческите си задачи, че онова, което стана в Русия, беше в нейните желания и очаквания."[59] Партията на тесните социалисти разглеждаше революцията като носител на траен и демократичен мир. „Мирът, към който се стреми руската революция, пише „Раб. вестник", е трайният всенароден мир, това е мирът, който ще сложи край на всесветската империалистическа война и на взаимното избиване на народите."[60] За разлика от тесните социалисти Плеханов не разглеждаше Февруарската революция като крачка към мира. Той не можа да

[59] В. „Раб. вестник", бр. 264, 5 апр. 1917.
[60] Пак там.

отчете измененията в обстановката след Февруарската революция и заедно със своите бивши съратници Л. Дейч, Вера Засулич и др. публикува по този повод в своя в. „Единство" на 5 май 1917 г. възвание, в което между другото се казва: „Всеки народ има право свободно да се разпорежда със своята съдба. Вилхелм германски и Карл австрийски никога няма да се съгласят с това. Като водим война с тях, ние защищаваме своята и чуждата свобода. Русия не може да измени на своите съюзници. Това би я покрило с позор".[61] След революцията Плеханов почна да твърди, че след победата на руската революция Германия ставала още по-опасна реакционна крепост. С премахването на царизма, твърдеше Плеханов, ако Германия победи, тя ще зароби Русия икономически и ще държи под гнета на политическата „юнкерско-монархическа реакция" цяла Европа. Затова той иска Русия да продължи войната „до победен край", за да се осигури демокрацията на европейските народи.

Както в началото на войната, така и сега тесните социалисти открито изразиха несъгласието си с Плеханов. „Раб. вестник" пише: „Руската революция е особено поражение, поражение съкрушително и безвъзвратно на тактиката на социалпатриотите в Русия."[62] А в статията „Русия и мирът" „Раб. вестник" изрази изводите, които е направила партията от Февруарската революция по въпроса за мира, които бяха изцяло противоположни на схващанията на Плеханов. Войната не може да бъде средство на революционна Русия против империалистическата реакция на Германия. На призива на Плеханов за продължаване на войната „Работнически вестник" пише: „Да продължава войната, това означава сигурно да се изтребва международната работническа класа, опората и надеждата на европейската демокрация, т. е. да намаляват шансовете за победата на демокрацията и социализма ... Революционна Русия създаде нов метод, свой собствен революционен метод."[63]

След като разкритикува позицията на Плеханов, кой-

[61] В. „Единство", 5 май 1917. Вж. и *Ленин, В. И.* Съч. Т. 24 (о). с. 209
[62] В. „Работнически вестник", бр. 4, 4 май 1917.
[63] В. „Раб. вестник", бр. 288, 7 май 1917.

то беше „за мир чрез победа“, „Работнически вестник“ изтъква, че войната е средство на буржоазията за защита на своето класово господство. Революционният пролетариат, както историята е показала, вижда не войната като средство за достигане на своите революционни средства, а класовата борба и революцията. Такъв е урокът, който международният пролетариат трябва да извлече от Февруарската революция.[64]

Бързата еволюция на Плеханов към меншевизма, а след това към откритото оборончество улесни твърде много процесите на разделянето на тесните социалисти от Плеханов и приближаването им към ленинизма. Делото на Великата октомврийска социалистическа революция, която показа правилността на Лениновата теория за победата на социалистическата революция в една отделно взета страна, макар и бавно, започна да си пробива път в теоретическата пропагандистка дейност на партията. Трябваше постепенно да се изживее теорията за победата на революцията в няколко, и то най-развити страни и да се види в примера на Октомври жизнеността на Лениновата теория. Благоев започна да вижда след 1918 г. слабостите в тази теория, защищавана от Плеханов, и при новите условия. В статията си „Пролетариатът и отечеството“ Благоев посочва „своеобразното механично разбиране от Плеханов на социалистическата революция“[65]. Тук Благоев има предвид факта, че Плеханов споделя становището на водачите на западноевропейските социалдемократически партии за едновременната победа на социалистическата революция във всички страни, теория, която беше вече неприемлива в условията на империализма. Благоев отбелязва, че Плеханов неправилно разбира и тълкува мисълта на Маркс и Енгелс в „Комунистическия манифест“, където се казва: „Обединените усилия, поне на цивилизованите страни, са едно от главните условия за освобождаването на пролетариата.“[66] Плеханов интерпретира тази мисъл на Маркс и Енгелс в смисъл, че социалистическата революция ще победи едновременно във всички страни или поне във всички цивилизовани

[64] Пак там.
[65] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 444.
[66] *Маркс, К. и Ф. Енгелс.* Соч. Т. 4, с. 444.

страни. Под влияние вече на ленинизма Благоев дава своя интерпретация на тази Марксова мисъл: „очевидно е, пише той, че социалистическата революция не може да избухне едновременно в целия цивилизован свят. Тя избухва в една държава и се пренася в другите, подпомогната от революционните действия на първата, както това наистина и става.“[67] Идеолозите на буржоазията използваха догматизма на Плеханов, неговите възгледи, че революцията ще победи в най-развитите капиталистически страни, за да докажат, че в страни като България, силно изостанали в своето капиталистическо развитие, няма почва за комунизма и че напразни са усилията на комунистическата партия да пропагандира опита и делото на Октомврийската революция. Благоев нарича „догма“ тази теория, най-добре обоснована от Плеханов.

Партията на тесните социалисти осъди и изказванията на Плеханов против Октомврийската социалистическа революция. До края на живота си той считаше Русия за нецивилизована страна, поради което не е допустимо руският пролетариат да иска да завземе политическата власт и да установи своя диктатура. Тези възгледи на Плеханов, както сочи Благоев, го доведоха в лагера на социалпатриотите и контрареволюционерите.[68] За партията на тесните социалисти бившите величия на Втория интернационал, в това число и Плеханов „се провалиха заедно с провалянето на него, на Втория интернационал, и никога те не ще могат да се издигнат до положението на нови теоретици и водачи на международното пролетарско движение“.[69] Преодоляно е вече схващането на Плеханов, че руската работническа класа не трябва да взема политическата власт, тъй като буржоазията в Русия още не е станала напълно господствуваща класа, и следователно руският народ в огромното си мнозинство не е още пролетаризиран.[70]

За партията на тесните социалисти Октомврийската революция беше едно велико дело на работническата класа. По думите на Д. Благоев, тя показа и потвърди думите на Плеханов, че в Русия революцията може да

[67] *Благоев, Д.* Съч. Т. 18, с. 444.
[68] Пак там.
[69] Пак там, с. 445.
[70] Вж. пак там, с. 472.

се осъществи само като работническа, но когато революцията стана факт, отношението на Плеханов към тази революция стана отрицателно. Откритото разграничаване от Плехановите концепции е очевидно и Д. Благоев не само се разграничава, но и от ленински позиции критикува вече опортюнистическите възгледи на Плеханов, и то по такива важни водоразделни въпроси, каквито са въпросите за социалистическата революция и по-специално оценката му за Октомврийската революция. За разлика от Плеханов Благоев видя в делото на Октомври началото на нова епоха в световната история, епохата на империализма и пролетарските революции.

Руската революция убеди тесните социалисти, че Ленин и болшевиките са единствените и най-последователните революционери в Русия. Тесните социалисти, запознати с революционното движение в Русия, с историята и настоящето на всички политически партии в Русия, на своя собствен опит се убедиха, че не Плеханов, а Ленин и болшевиките са единствената революционна партия в Русия. Ренегатството на Плеханов и преминаването му на страната на враговете на Октомврийската социалистическа революция имаха важно значение и укрепиха още повече вярата им в болшевиките, че те ще изведат руската революция на правилен път. Такова едно разбиране за историческата роля и значение на Великата октомврийска социалистическа революция беше предпоставка за превъоръжаването на тясносоциалистическата партия с тактиката на ленинизма, което се извърши в периода след Великата октомврийска социалистическа революция.

* * *

Още в първите дни след Февруарската революция Г. В. Плеханов, заедно с Розалия Марковна и двете си деца, се отправя за Русия с кораб през Балтийско море. През нощта на 31 март 1917 г. той пристига от Швеция в Петербург, където му е уредено тържествено посрещане. Тук са дошли много негови почитатели, представители на заводи, на либералната интелигенция, членовете на Петроградския съвет на работническите депутати. На Плеханов са оказани всички външни почести,

включително и почетен караул. Красноречивите лидери на меншевизма Чхендзе и Церетели държат прочувствени речи и приветствуват неговото завръщане от името на Петроградския съвет. Много хора са забравили неговите последни изказвания. В първите революционни дни на романтика и ентусиазъм отново се напомнят неговите заслуги към революционното движение, като първи руски марксист, който след 37-годишно изгнание се е завърнал в своята многострадална родина, където революцията беше безвъзмездно помела всичко онова, против което Плеханов и неговите другари се бореха.

Но и сега той не беше се отказал от своите погрешни възгледи. Още на другия ден след завръщането си Плеханов държи реч пред съвещанието на Петроградския съвет на работническите и войнишките депутати, където отново заявява, че се гордее със званието социал-патриот и че дълг е на руските социалисти да поддържат войната на Временното правителство с немския милитаризъм, тъй като, „ако ни победят немците, казва той, това ще означава не само да ни наложат игото на немските експлоататори, но и че съществува голяма вероятност да възстановят стария режим. Ето защо трябва с всички сили да се борим както против вътрешните врагове, така и против външните врагове."[71]

С всеки изминат ден ставало все по-ясно, че той отново се поставя в положението на политическа изолация. Даже меншевиките, които преобладавали в Петроградския съвет и които участвували в тържественото посрещане на Плеханов, сега започнали да се разграничават от него. Плеханов даже не бил избран и в Петроградския съвет и участвувал там само със съвещателен глас, от който той сам се отказал. Когато Временното правителство започнало да сондира почва по околен път няма ли Плеханов да се съгласи да стане министър на труда, той отговорил, че би заел този пост само ако получи пълномощията на Съвета.[72] Но съветът мълчал и назначението не се осъществило. Все пак на Плеханов е трябвало да се определи някаква официална длъжност. Накрая Петроградският съвет назначил Плеханов за председател на комисията по подобря-

[71] *Плеханов, Г. В.* Год на Родине, Т. I, Paris (1912), с. 10.
[72] *Чагин, Б. А. и И. Н. Курбатова.* Цит. съч., с. 107.

ването условията на труда на железничарите. И действително тази комисия завоювала значителни отстъпки за работниците от страна на правителството и на частните предприемачи.[73]

Още с пристигането на Плеханов оживила своята дейност и групата на десните меншевики-оборонци, и техният вестник „Единство", възглавяван от Плеханов. Меншевиките-интернационалисти и есери бързали да се разграничат от плехановския вестник „Единство". Буржоазните вестници цитирали Плеханов и зад неговия голям авторитет в миналото те прикривали своите антинародни позиции. Стигнало се дотам, че Плеханов отново в името на победата над Германия призовавал масите към класов мир. „Първата дума за тактиката на групата „Единство", пише той, е да напомним на руския пролетариат за това, че на него му е необходимо преди всичко да защити тази политическа свобода, която е завоювал с цената на славната Февруарска революция. За укрепването на тази свобода той трябва да застане начело на тези класи и слоеве от населението, интересите, на които биха били нарушени от възстановяването на стария режим."[74] Плеханов необосновано обвинявал Ленин в анархизъм и се опитвал да докаже, че Русия още не е узряла за социалистическа революция и че идването на пролетариата на власт в Русия ще бъде крачка назад в политическото развитие на страната и тя може да бъде изправена пред опасността на реставрация на монархията и гражданска война.

Плеханов упорито не искал да види новите явления в живота на Русия и преди всичко това първостепенно обстоятелство, че буржоазнодемократическата революция в Русия вече е извършена и пред страната не стоят никакви задачи от буржоазнодемократичен характер, че за изминалите 19 години работническата класа в Русия в политическо отношение е отишла твърде напред в своята политическа зрелост и сега не е такава, каквато е била през 1905 г. . . . Сега Русия икономически е подготвена за социалистическа революция, отколкото за буржоазнодемократическа. Плеханов е напълно удовле-

[73] *Наумов, Г.*, Г. В. Плеханов. Киев, Изд. „Жизнь", 1919, с. 81.
[74] *Плеханов, Г. В.* Год на Родине. Цит. съч., с. 34.

творен от Февруарската революция и счита, че тази революция, нейните завоевания трябва да се пазят, а не да се задълбочават. Той започва да изпитва панически страх от една евентуална гражданска война и най-вече от установяването на диктатура на пролетариата. Плеханов все повече еволюира надясно. Той идеализира руската либерална буржоазия, както и преди, и счита, че с нея сега не трябва да се води класова борба, за да не ѝ се пречи да доведе докрай своята революция. Той започва да проповядва вредността на класовата борба и призовава пролетариата на примирение с буржоазията. Раболепничейки пред буржоазията, Плеханов се обръща към работниците в Русия с евангелското поучение бъдете кротки като гълъби и мъдри като змии". Евангелствувайки над азбуката на марксизма, Плеханов „доказва", че от противоположността на интересите на буржоазията и пролетариата съвсем не следва, че на пролетариата винаги е изгодно да вреди на буржоазията, както историята показала, когато пролетариатът разрушаваше машините. Сега пролетариатът трябва да се ориентира на съглашение с буржоазията още повече и затова, че в условията на развития капитализъм е още по-лесно да се намерят случаи на съвпадение на интересите на буржоазията с интересите на пролетариата.[75] Спекулирайки с възможностите за такива случаи, когато интересите на буржоазията и на пролетариата съвпадат понякога по някои въпроси, той предлага това съвпадение да се издигне до положението на тезис, в норма, определяща тези взаимоотношения. Плеханов патетически пита: „Нима винаги интересите на работниците във всичко са противоположни на интересите на капиталистите?"[76] Той умело използва уроците от корниловския бунт, за да направи парадоксалния извод, че опората на революцията трябва да се търси сред буржоазията. Но Плеханов не можел дълго време да остане само в сферата на платоническите разсъждения за нуждата от класов мир между буржоазията и пролетариата, от примирението на враждебните класи. Неговите разсъждения започват да прераствят в практически лозунги за борба със социалистическата революция под

[75] В. „Единство", № 99, 100, 1917.
[76] Пак там, № 47, 1917.

знамето на парламентаризма и чистата буржоазна демокрация. Тежко е да се четат изказванията на Плеханов през месец август на 1917 г. на Държавното съвещание в Москва, свикано от Временното правителство. На това съвещание, на което били събрани представителите на всички класи в страната, в това число и помещчиците и капиталистите, Плеханов заема чужда на марксизма позиция, опитвайки се да склони всички към мир, съгласие и обединение. Той призовава представителите на търговско-промишлената класа, т. е. капиталистите, да тръгнат по пътя на реформите, за да издигнат работническата класа от жалкото ѝ положение на роб. Обръщайки се към представителите на работниците, Плеханов ги уверява, че уж на Русия предстои да преживее един повече или по-малък период на капиталистическото развитие. И ето защо той предупреждава социалистите против изолация, призовава към икономическо и политическо съглашателство с буржоазията. Тези елементи на опортюнизма във възгледите на Плеханов, които се забелязват още в годините на Първата руска революция, сега, през 1917 г., се проявяват още по-отчетливо и рязко. Всички речи и изказвания на Плеханов в тези години, трагически за него, са измяна не само на марксизма, но и измяна на неговите собствени идеи, измяна на неговата предишна революционна дейност.

Плеханов открито започва да издига лозунги за борба против социалистическата революция и предлага „да водим своята пропаганда и агитация така, че народът да не си въобразява, че нему сега не му остава нищо друго, освен да се опита да извърши и социалистическата революция".[77] А тъй като болшевиките се явяват реални носители на тези идеи, то Плеханов не се спира и пред инсинуациите от всякакъв род спрямо тях. Плеханов даже призовава буржоазното правителство към политика на репресии по отношение на Болшевишката партия, като се опитва да аргументира това положение с правото на „демократическото болшинство" на самозащита и да се противопостави на силата със сила, да се замени оръжието на критиката с критика на оръжието.[78]

[77] *Полямски, Ф. Я.* Цит. съч., с. 395.
[78] В. „Единство", № 69, 157, 81, 85, 123, 1917.

Кръгът от грешки явно се затваря и той все повече се плъзга по наклонената плоскост на меншевизма, която водеше в лагера на контрареволюцията. Плеханов оправдава репресиите със задачата за борба против анархията, усвоявайки старомодната терминология, че всяко революционно движение на народа неизбежно прераства в анархия. Плеханов приветствува войнствените изявления на Керенски след юлските събития за политиката на репресии.[79] Той все повече започва да пише в своя вестник „Единство" за необходимостта от „единство на революционната демокрация", на коалиция с буржоазията. Обявявайки се против задълбочаването на революцията, Плеханов е готов да пожертвува всеки момент това „единство", ако последното било насочено към заздравяването властта на пролетариата в Русия, и направо заявява, че в такива случаи „несравнено по-добре би било, ако на негово място се въдвори разединение." Не случайно за това народните маси считали, че вестникът на Плеханов „противоречи на работническо-селската класа".[80]

В тези години в своите речи и статии Плеханов твърде често напомня за своите заслуги в миналото към руското революционно движение, обаче това не оправдава неговото ренегатство и еволюцията му надясно. На Държавното съвещание в Москва през август 1917 г., свикано от Временното правителство, за да прикрие подготовката си за контрареволюционния преврат, Плеханов произнася ултраопортюнистическа реч, призовавайки всички слоеве на руското общество към социален мир. И сега той отново доказва, че „всякога е бил революционер и само революционер". В своето „открито писмо към петроградските работници" Плеханов утвърждава, че на слуховете, които се разпространявали по негов адрес, че той преминал на страната на буржоазията, може да повярва само този, който „няма ни най-малка представа за психология". И той се позовава на обстоятелството, че още от началото на 80-те години него го е ръководила „само една политическа мисъл, мисълта за историческото призвание на пролетариата въобще и на руския пролетариат в частност".[81] Но тези

[79] Пак там.
[80] Пак там, № 147, 1917.
[81] В. „Единство", № 173, 1917.

клетвени уверения не изменят положението на нещата и революционните му заслуги в миналото не изключват сега либерално-кадетските му твърдения и позиции. Опортюнизмът на Плеханов явно вече прераства в нещо повече, отколкото политическите му грешки от доктринерски произход. Плеханов неизбежно се оказва на другата страна на барикадата. За съжаление, бидейки в своята родина, Плеханов се откъсва от работническата класа, за която толкова години той се е борил.

През пролетта на 1917 г. Плеханов се премества да живее в Царское село в една твърде скромна квартира, където го заварва и Октомврийската революция. На 28 октомври той помества в своя вестник „Единство" известното „Открито писмо до петроградските работници", в което пише, че Октомврийската революция го огорчава, тъй като я счита за преждевременна. Още един път Плеханов повтаря своето погрешно гледище, че диктатурата на пролетариата може да бъде установена само в такава страна, където работническата класа представлява болшинството от народа, и предупреждава за опасността от завладяването на Русия от Германия.[82] Той още един път подчертава своето неверие в революционните възможности на руския пролетариат, считайки, че Русия не е още узряла за социалистическа революция. В основата на тази догматична теза се коренят и всички грешки на Плеханов в последните му години.

През месец ноември 1917 г. бившият есер, а след Октомврийската революция активен контрареволюционер, Борис Савинков посещава Плеханов в Царское село. Савинков предлага на Плеханов да възглави едно ново евентуално правителство, което ще бъде формирано след победата над болшевиките. Плеханов тогава презрително му отговорил, че 40 години от своя живот той е посветил на пролетариата и няма да участвува в разстрелването му даже тогава, когато той върви по лъжлив път. „И вас съветвам — казал Плеханов на Савинков — да не правите това в името на вашето революционно минало."[83]

Плеханов познавал Савинков още от емиграция и той

[82] *Плеханов, Г. В.* Год на Родине. Т. 2. Цит. съч. с., 244—246.
[83] Группа „Освобождение труда". Т. 5, с. 228—229.

често е критикувал неговите анархистични възгледи. Ето какво пише по-късно по този повод през 1925 г. един от близките приятели на Плеханов С. Я. Волфсон: „Трябва да кажем, че името на Плеханов се появи из един път в периодичния печат миналата година (1924 г. — б. м.) във връзка с процеса на Борис Савинков, който споменал, че той на времето е бил получил от Донския граждански съвет поръчението да преговаря с Плеханов по въпроса за влизането му в последния. По този повод Розалия Марковна в писмо от 2 септември 1924 г., изпратено до в. „Известия", изразила своя протест. „Аз съм крайно изненадана от късата памет и лекомислието на този разкайващ се вожд на белогвардейското движение. През януари 1918 г. той дойде при Плеханов в Петроград като делегат на „Донския граждански съвет", а между впрочем на 3 ноември, т. е. два месеца преди това, в отговор на неговото предложение Плеханов да стане министър тогава, когато победоносните казаци след битката при Тулков влязат в Петроград, Плеханов решително му отказва. „Аз 40 години от своя живот съм отдал на пролетариата и няма да го разстрелвам, даже и тогава, когато той върви по погрешен път." Б. Савинков забрави дадените му тогава от Плеханов съвети: „И Вас не съветвам да правите това в името на Вашето минало." За съжаление, продължава Р. Марковна, за всеки мислещ деец, който цени мнението на Плеханов, тези думи бяха предупреждение и завет. Но на Б. Савинков те не подействуваха. Той остана със своето дълбоко неразбиране на Плеханов. Даже той не разбра истинското отношение на Плеханов към него. Г. В. Плеханов симпатизираше на неговия енергичен революционен темперамент и в мирно време с удоволствие слушаше талантливите му разкази за неговите революционни похождения, считаше го за смел, способен на саможертва революционер, но никога не е имал положително мнение за неговото разбиране на революционните задачи и не обичаше никак неговите склонности към лекомислени изказвания както в литературата, така и в политическата дейност. Този елемент в характера на Савинков той наричаше авантюризъм, а на всички е известно как строго Плеханов се отнасяше към авантюризма, в каквато и среда да попаднеше.

Ето защо — продължава Р. Марковна — Плеханов

винаги е отхвърлял всяко практическо предложение, с което Савинков се е обръщал към него. Така беше и през месец април 1917 г., когато той се яви при Плеханов с предложение да влезе в редакцията на започналите да излизат есеровски вестници. Когато Савинков си отиде, Плеханов ми каза: „Не желая да бъда редактор на органа на изплашената дребна буржоазия." Ето какъв отговор ми продиктува той тогава. Аз не мога да си обясня по какъв начин след тези факти Б. Савинков през зимата на 1918 г., по време на идването му в Петроград, се е мъчил чрез един от своите близки да се срещне с тежко болния Плеханов." И те считаха, че ще бъдат прави, когато му отговорят с решителен отказ.[84]

В първите дни след Октомврийската революция, на 31 октомври 1917 г., в квартирата на Плеханов на два пъти червеноармейци и революционни матроси правили обиск, търсейки скрито оръжие и контрареволюционери. Но видели болния човек и ненамерили никакво оръжие, те си отишли. На следващия ден след обиска във в-к „Единство" и в буржоазния печат се появява съобщението за обиска в квартирата на Плеханов, като всичко е описано в най-преувеличен вид. Когато Ленин научава за направения в квартирата на Плеханов обиск, поръчва на органите за безопасността да вземат всички мерки, за да се осигури спокойствието на болния Плеханов. Появява се съобщение и в българския русофобски вестник „Камбана". От него най-ярко се вижда в какъв преувеличен вид са се разпръснали съобщенията в цял свят за обиска в дома на Плеханов: „Съобщават от Стокхолм: Според „Рабочая газета" неколцина болшевики правят три пъти в ден обиск в жилището на Плеханов, известен по своите симпатии към съглашението и подстрекател към война. „Новая жизнь" обнародва остър протест против бруталното третиране на болния стар човек." В една дописка до тукашния „Социалдемократ" Акселрод изтъква, че за честта на руския пролетариат многобройни работнически организации изразяват възмущението си против това малтретиране на бореца за международна демокрация.[85] На Цар-

[84] В. „Известия", 2 септември 1924.
[85] В. „Камбана", бр. 3033, 5. XII. 1917.

скоселския съвет е наредено да се вземат незабавни мерки по охрана на дома на Плеханов, за запазване спокойствието и безопасността на Плеханов.

Още преди обиска, два дни след Октомврийската революция, Ленин се интересува от Плеханов и нарежда да му се помогне с продукти и топли дрехи. По-късно, когато правителството се премества в Москва, Ленин непрекъснато се интересува от болния Плеханов и нарежда специална група от работници червеногвардейци от Обуховския завод да охранява квартирата на Плеханов.[86] Но тази група не заварва Плеханов в неговата квартира. Тежко болен, той е преместен в болницата на Царское село, а след това в Петроград в болницата на едно френско анонимно дружество, където стоял два месеца. Есенните ленинградски мъгли съсипват болния Плеханов и близките му решават да го изпратят в някой санаториум. Пътят на юг обаче е заграден от гражданската война. В края на месец декември 1917 г. Розалия Марковна пренася Плеханов във Финландия, в санаториума на доктор Цимерман. Всеки ден положението му се влошавало. Плеханов почина на 30 май 1918 г. До последния ден продължавал да живее интелектуален живот. Розалия Марковна му четяла над леглото любими негови гръцки трагедии и поети.[87]

Желанието на Плеханов било да бъде погребан в Петроград. Границата между Финландия и Съветска Русия е затворена. Съветското правителство полага неимоверно много усилия за връщане тялото на Плеханов. Чрез посредничеството на германския посланик Мирбах тялото на Плеханов било докарано и изложено за поклонение в сградата на Свободното икономическо дружество. На името на Розалия Марковна били изпратени много съболезнователни телеграми. Особено интересна е телеграмата на М. И. Калинин, който от името на Петроградската градска управа пише следното: „Петроградската управа Ви изказва своите най-горещи съболезнования и съчувствия по случай смъртта на Вашия съпруг Георги Валентинович Плеханов, видния теоретик и блестящ публицист на марксизма, учителя на цяло поколение на социалистическата интелигенция, осново-

[86] *Чагин, Б. А., И. И. Курбатова.* Цит. съч., с. 109—111.
[87] Сп. „Наковалня", бр. 100, 3. XI. 1927, с. 7—8.

положника на руското работническо движение, предсказал осъществявания от руския пролетариат път на революционното движение в Русия."[88]

Меншевиките и сега се опитали да спекулират с името на Плеханов, да използват неговия авторитет и обаяние за свои контрареволюционни цели, като превърнат неговото погребение в антисъветска демонстрация. Болшевишкият петроградски съвет на работническите, селските и войнишките съвети организирал на 9 юни погребението на Плеханов. На 10 юни било проведено специално траурно заседание в памет на Плеханов. На него произнесли речи Калинин, Луначарски и др. болшевики.[89] В Москва на заседание на Всесъюзния централен изпълнителен комитет, на което присъствувал и Ленин, по предложение на Я. М. Свердлов присъствуващите почели паметта на Плеханов със ставане на крака и едноминутно мълчание. Той е погребан на 9 юни на Волковското гробище в Петроград до гроба на Белински. С това било изпълнено последното желание на Г. В. Плеханов.

Новината за смъртта на Плеханов идва в България малко по-късно. На 5 юни 1918 г. „Раб. вестник" помества следната кратка информация: „От Стокхолм телеграфират: Известният руски социалреволюционер се е поминал в един санаториум във Финландия." След това кратко съобщение, което е трябвало да бъде поместено веднага, редакцията прибавя и следното кратко свое допълнение: „Плеханов до избухването на всеобщата война като бележит теоретик на революционния социализъм остави бляскаво име в историята на борещия се за освобождение от капитализма руски и международен социалистически пролетариат. Като съглашенски социалдемократ Плеханов биде изхвърлен от бурята на руската революция, в която той не можа да намери никакво място, и свърши своя живот отчуждей от руския пролетариат."[90] Но като че ли не това е всичко. Тесните социалисти считат, както се вижда, че тази бележка е твърде кратка. Дългогодишният учител на българските тесняци заслужава по-голямо внимание. На следващия

[88] *Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова.* Цит. съч., с. 111.
[89] Сп. „Наковалня", бр. 100, 3. XI. 1927.
[90] В. „Работнически вестник", бр. 9, 5. VI. 1918.

ден вече редакцията помества обширна статия-некролог, заградена в черни рамки, на първа страница. В тази статия се дава пълна и изчерпателна оценка на Плеханов, на неговата революционна дейност, на неговите заслуги към руската и международната социалдемокрация, на неговото влияние в България.

„Г. В. Плеханов — се казва в статията, — който в продължение на цялата своя повече от тридесетгодишна социалистическа дейност принадлежеше към революционната социалдемокрация и винаги се опълчваше с рядък талант и най-голяма енергия против всички опортюнистически тенденции в социалдемокрацията, от началото на всесъветската война премина в лагера на опортюнистическата и социалпатриотическата десница на социалдемокрацията. Там, в лагера на опортюнистите и социалпатриотите, Плеханов остана до края на живота си. В Руската революция той застана на крайната националсоциалистическа десница, по-надясно дори от меншевиките, които той бичуваше в непоследователност и половинчатост, и поради това се доближаваше твърде много до буржоазните националистически партии, на първо място кадетите. Основателят на руската социалдемокрация, знаменитият теоретик на научния социализъм Георги Валентинович Плеханов в последните години от живота си спечели симпатиите на заклетите врагове на руския революционен пролетариат, против които се бори с такъв талант и такъв жар. Но затова той изгуби симпатиите на самия революционен пролетариат. Революционната буря събори тоя великан на руското революционно движение. Неудържимият мощен поток на руската революция разруши и премахна всички пречки, които й се изпречиха на пътя, тя помете и захвърли настрана и Г. В. Плеханов. Колкото грамаден беше авторитетът на Плеханов до революцията, толкова бързо неговият авторитет изчезна от момента, когато той се опита да се опълчи против потока на революцията. Гигантската работническа революция в Русия, която събори цял един режим, не можеше да се спре пред авторитета на отделната личност. Г. В. Плеханов беше изхвърлен настрана от вълните на буйния революционен поток, той биде изоставен от някогашните си многобройни привърженици и така забравен, той умря . . .

Но името на Плеханов не умира с неговата смърт. Той умря като враг на руския революционен пролетариат, ала той до последния момент на живота си си остана дълбоко и искрено убеден, че най-добре служи на интересите и на идеалите на пролетариата, на международната социалдемокрация, именно като поддържа войната на съглашенските буржоазни правителства до пълното поражение на Германия... Плеханов беше дълбоко убеден в правотата на това гледище. И той, както винаги, с неукротима страст и бляскав талант, със свойствения за неговото перо сарказъм и обширната си ерудиция, с цялата си пламенна и бурна душа защищава това гледище до края на живота си. Плеханов не беше човек на половинчатости, на колебливост и малодушие. Веднъж убеден в правотата на едно дело, той се хвърляше в него с всичкия си жар на своята неукротима борческа натура и го защищава с непреклонна желязна упоритост. Такъв остана той и в защитата на онова крайно националсоциалистическо течение, начело на което застана в руската революция. Той не се боеше да извади всичките заключения от това си становище, той защищаваше открито и смело „гражданския мир" на пролетариата с буржоазията в съглашенските страни, той поддържаше участието на социалдемокрацията и правителствата на тия страни. Плеханов беше един от най-последователните теоретици на социал-патриотизма. Г. В. Плеханов умря като наш противник. Но близо 40 години той беше наш водител, теоретик, учител. Ние с дълбоко уважение си спомняме за нашия Г. В. Плеханов и пред пресния му гроб се прекланяме на неговия несравним талант и на неговите безсмъртни заслуги за руската, международната и българската социалдемокрация..."[91]

Считаме за излишно да коментираме статията-некролог. В най-лаконична форма тук е изложено цялостно гледището на БРСДП (т. с.) за ролята на Плеханов в идейно-теоретическия живот на партията, за неговото място в интернационалните връзки между двете братски партии.

Голямата всесветска катастрофа затъмни ясния поглед на Г. В. Плеханов в навечерието на неговия дълъг борчески живот. Но неговият трагически край не можа никога да заличи спомена на руския, на българския и на международния пролетариат за безсмъртните заслуги, които Г. В. Плеханов пренесе пред олтара на освободителното дело на социализма.

[91] В. „Работнически вестник", бр. 10, 6. IV. 1918.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историята е казала вече утвърдителната си дума за Плеханов като виден теоретик на марксизма и забележителен деец на международното социалистическо движение. В своята забележителна реч на тържественото заседание по случай 250-годишния юбилей на Съветската академия генералният секретар на ЦК на КПСС Леонид Илич Брежнев нарече Г. В. Плеханов пионер на марксистката мисъл в Русия, който наред с такива крупни дейци на прогресивната обществена мисъл в Русия като А. Н. Радишчев, Н. И. Новиков, В. Г. Белински, А. И. Херцен, Н. Г. Чернишевски и Н. А. Добролюбов е дал своя принос за духовното пробуждане на Русия, за формиране на революционното съзнание у руския народ и по този начин е подготвил почвата за великия подвиг на ленинския гений, за създаването на революционната партия на работниците и селяните, за победата на Великия октомври.[32]

В никоя друга страна и в никоя друга социалдемократическа партия след Русия и Руската социалдемокрация Плеханов не е имал онова влияние, което има за България и за българската социалдемокрация. Неговите съчинения допринесоха извънредно много за затвърдяването на здравите теоретически и принципиални основи на нашата партия, тя му дължи твърде много за своята ясна научна мисъл и непоколебим социалистически революционен дух. Но именно защото българската социалдемокрация остана вярна на революционните социалистически идеи, тя се обяви рязко против него и осъди най-решително неговия преход в лагера на опортюнизма и социалпатриотизма.

[32] „Литературная газета", № 41 (4535), 8 октября 1975.

Когато оценяваме влиянието и връзките на Плеханов с българското социалистическо движение, не може да не подчертаем, че въпреки неговите грешки и колебания това влияние в основни линии е положително и благотворно, независимо от факта, че в началото на века и особено в годините на Първата световна война то започва да тежи с отрицателната си страна. Неговият огромен авторитет в известна степен, макар и временно, засенчваше това ново, което Ленин внесе в съкровищницата на марксизма. До края на живота си Плеханов остана на позициите на стария марксизъм, позиции, които го доведоха до фактическо отстъпление по редица въпроси на теорията и практиката на работническото движение.

Като революционно марксистко течение, близко и родствено до болшевизма, българското теснячество се развиваше по съвсем друга, противоположна линия. Въпреки неотразимото влияние на Плеханов в годините на войната партията на тесните социалисти започна да се разграничава от него, да критикува и да отхвърля някои негови догматични становища. Това беше историческа крачка на българските марксисти на страната на ленинизма, което ги характеризира като самостоятелни и верни на Марксовото учение дейци.

Българските марксисти, разочаровани от своя учител, намериха, макар и с колебание, верния път. Преминаването на страната на Ленин и на ВОСР показа началото на края на един противоречив и неравномерен процес на съзряване на теснячеството като течение, стоящо най-близко и родствено на болшевизма.

По ред въпроси още до войната Благоев вече се различава от Плеханов. В техните гледища за партийната дисциплина и демократическия централизъм, за внасянето на социалистическо съзнание сред работническата класа, за стихийността и съзнателността в работническото движение, за профсъюзите, по редица философско-теоретически въпроси и др. забеляза̀ваме едно неафиширано разграничаване, една нова тенденция, която постепенно си пробива път и която все повече тласка Благоев и тесните социалисти към Ленин и болшевиките, тенденция, която подготвяше партията да възприеме ленинизма и критично да се отнесе към Плеханов. Този процес на постепенно натрупване на количествени

елементи неминуемо щеше да доведе и по-късно доведе партията на тесните социалисти до ленинизма. И това не е случайно, а напълно закономерно за една партия, каквато беше партията на тесните социалисти, непримирима към враговете на марксизма вън и вътре в социалистическото движение. Това своеобразно критично отношение към Плеханов различаваше тесните от анархолибералните и широките, в печата на които нямаше нито гласно, нито мълчаливо критично отношение към Плеханов. Тази тенденция имаше за резултат постепенното увеличаване на въпросите, по които Плеханов и тесните по-късно ще се разделят, и за появата на една нова тенденция — сближаване на Плеханов с широките и анархолибералите. Плеханов започна повече да импонира на широките и анархолибералите, които от 1910 г. са вече в една партия. Това се вижда и от техния повишен интерес към Плеханов. Издаването на Плехановите съчинения става почти монопол на анархолибералите.

Интересно е да се спомене, че за периода от 1904 до 1914 г. са публикувани двадесет работи на Плеханов както в отделни издания, така и в сборници и печата. От всички тези двадесет работи издателството на тесните социалисти издава само две работи на Плеханов: „Патриотизъм и социализъм", публикувана в сборника под същото заглавие през 1905 г., и книгата „Основни въпроси на марксизма", издадена през 1908 г. Всички останали преводи са издание на Георги Бакалов. Неговите богати издателски възможности, както и това, че центристките му възгледи го сближаваха повече с Плеханов, импулсираха неговата издателска дейност. Разбира се, Бакалов превеждаше и произведения, в които Плеханов пропагандираше и защищаваше марксизма.

Когато изброяваме въпросите, по които тесните още до войната обективно заемаха позиции, които ги нареждат по-близо до Ленин, отколкото до Плеханов, не бива в никакъв случай да се прави изводът, че в очите на тесните социалисти Плеханов е вече развенчан. Неговите грешки и колебание още не се забелязват от тесните, открито те не говорят за разногласия с него, не полемизират. За тях той е виден теоретик на марксизма и те продължават да се отнасят със същото голямо уважение към него. Плеханов в тези години е

заедно с Ленин в борбата против ликвидаторите, против троцкистския Августовски антипартиен блок. За тесните социалисти Плеханов си остава същият авторитет, въпреки домогванията и на широки, и на анархолиберали да го обсебят, да го привлекат на своя страна в полемиката с тесните социалисти. Оценявайки обективно Плеханов, тесните виждаха правилно и с основание, че неговите съчинения са им нужни, полезни и необходими в тяхната напрегната идеологическа борба.

Благоев и тесните социалисти бяха ученици на Плеханов, но ученици творчески талантливи и всичко, което противоречеше на тяхната теория и практика от учителя, те или мълчаливо го отминаваха, или търсеха начин да оправдаят Плеханов със специфичните условия в Русия.

Другият извод, който може да се направи, е, че БРСДП (т. с.) в повечето случаи подкрепяше Плеханов тогава, когато той в тези години стоеше на правилни марксистки позиции. Партията защищаваше и подкрепяше борбата на Плеханов за партийност, против ликвидаторите, против Троцки и т. н. Подкрепата на здравото, критичното марксистко начало у Плеханов бе също една положителна черта у тесните социалисти. Те подкрепяха Плеханов, когато той бе на ленинови позиции с Ленин или се доближаваше до него. През тези години Плеханов е автор на ред бележити трудове, които Ленин ценеше и препоръчваше на партийните кадри. Така че когато говорим за влиянието на Плеханов, то не бива да се надценява. Благоев и партията на тесните социалисти още преди откритото преминаване на Плеханов на социалпатриотически позиции се отнасят критично, но мълчаливо към неговите грешки и подкрепят това, което е марксистко у него, което остана като трайно завоевание и до днес на руската и международната социалдемокрация. Грешките на Плеханов не оказаха дълбоко, решаващо въздействие върху възгледите на тесните социалисти. Плеханов стана един пример, как постъпват и биха постъпили тесните социалисти с всеки, който изменя на пролетарския интернационализъм и на марксизма. За Благоев и тесните социалисти имаше един култ, един авторитет, и това бяха идеите на марксизма. Който по тяхно убеждение лично се отклони от тези идеи, престава да бъде за тях учител и авторитет.

А това беше една от най-положителните черти на тесните социалисти.

Всичко това показва, че още до Първата световна война теснячеството се прояви като своеобразно марксистко, революционно течение не само на международната арена, но и в непримиримата си борба против българския опортюнизъм, като не се побоя да извърши в своите редове три разцепления. Като ляво марксистко течение то се прояви и спрямо Плеханов, като по същество критически се отнесе към неговите грешки и същевременно се доближаваше до единствено последователното революционно течение в руската и международната социалдемокрация — болшевизма.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I. Трудове на класиците на марксизма-ленинизма

Маркс К. и *Фр. Енгелс.* Манифест на Комунистическата партия. Съч. Т. 4. С., БКП, 1975.
Маркс, К. и *Фр. Енгелс.* Писмо на Фр. Енгелс до редакцията на сп. „Социалдемократ". Съч. Т. 16, ч. II.
Ленин, В. И. Международният социалистически конгрес в Щутгарт. Съч. Т. 13.
Ленин, В. И. Въпросът за кооперацията на Международния социалистически конгрес в Копенхаген. Съч. Т. 16.
Ленин, В. И. Социализмът и войната. Съч. Т. 21.
Ленин, В. И. Крахът на II Интернационал. Съч. Т. 21.
Ленин, В. И. Опортюнизмът и крахът на II Интернационал. Съч. Т. 22.

II. Произведения на видни партийни дейци.

Брежнев, Л. И. Реч пред Десетия конгрес на Българската комунистическа партия, 21 април 1971 г., С., БКП, 1971.
Крупская, Н. К. Спомени за Ленин. С., БКП, 1958.
Плеханов, Г. В. Нашите разногласия. Соч. Т. II.
Плеханов, Г. В. Социализм и политическая борьба. Соч. Т. II. М—Л. 1923.
Плеханов, Г. В. Политические задачи русских социалистов. Соч. Т. III.
Плеханов Г. В. Русский рабочий в революционном движении. Соч. Т. III.
Плеханов, Г. В. Рабочий класс и социал.-дем. интелигенция. Соч. Т. XIII.
Плеханов, Г. В. Речи и реплики. Соч. Т. XIII.
Плеханов, Г. В. Речи на Амстердамском международном социалистическом конгрессе. Соч. Т. XIII.
Плеханов, Г. В. Еще о нашем положении. Соч. Т. XV.
Плеханов, Г. В. Критика синдикализма. Соч. Т. XVI.
Плеханов, Г. В. В Амстердаме. Соч. Т. XVI.
Плеханов, Г. В. Письма к сознательным рабочим. Соч. Т. XIX.
Плеханов, Г. В. Год на Родине. Т. I—II (1921).

Благоев, Д. Из История на руската революция. Съч. Т. 19.
Благоев, Д. Върху неутралитета на работническите синдикати. Съч. Т. 10.

Благоев, Д. Магистер диксит. Съч. Т. 16.
Благоев, Д. Плеханов и Първус. Съч. Т. 16.
Благоев, Д. Критики за Плеханов. Съч. Т. 16.
Димитров, Г. Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред Петия конгрес на партията. Съч. Т. 14.
Живков, Т. Ленинизмът преобразява света. (Към 100-годишнината от рождението на В. И. Ленин). С., БКП, 1970.
Живков, Т. Октомврийската революция и историческата съдба на българския народ. В. „Работническо дело", бр. 274, 1 октомври 1967.
Кабакчиев, Хр. Спомени. С., БКП, 1956.
Кабакчиев, Хр. Ленин и българските тесни социалисти. Избр. произведения. БКП. С., 1954.
Каларов, В. Освободителната роля на руския народ. Избрани произведения. Т. III. С., БКП, 1955.
Каларов, В. Спомени. БКП. С., 1968.
Бакалов, Г. Бегли спомени за Г. В. Плеханов. Избрани произведения. Български писател, 1964.
Бакалов, Г. Плеханов в България. Избр. произведения. Т. IV.
Бакалов, Г. Две писма на Фр. Енгелс до българите. Избр. произведения. Т. IV.
Бакалов, Г. Кога и как българските работници се запознаха с В. И. Ленин. Избрани произведения. Т. IV.
Бакалов, Г. Руската революционна емиграция сред българите. Избрани произведения. Т. IV. С., БП, 1964.
Бакалов, Г. Д. Благоев по руските спорове — Звезда, кн. 8 и 9, 1933.

III. Документи и материали

„О праздновании 100-летнего юбилея со дня рождения Г. В. Плеханова". Решение ЦК КПСС от 16 окт. 1956 г. В кн. „Справочник партийного работника". М., 1957 г.
Литературное наследие Г. В. Плеханова. Сб. I—VIII, ч. I. М., 1934—1940.
Переписки Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода. Т. I—II. М., 1925, Издание Р. М. Плеханова, с. 226—227.
„Документы Г. В. Плеханова. 100-летию со дня рождения". — Исторический архив, 1956, № 6.
Группа „Освобождение труда". Из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулича и Л. Г. Дейча. Сб. 1—6. М.—Л., 1924—1928.
В. И. Ленин и историческата съдба на българския народ. Съвместни издания на ИМЛ при ЦК на КПСС и ИИБКП при ЦК на БКП. С. БКП. М., Политиздат, 1970.
Владимир Ил. Ленин и Българската комунистическа партия (Сборник материали). С. БКП, 1970.

IV. Архиви

Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС (ЦПА—ИМЛ) при ЦК КПСС.
Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления СССР (ЦГАОР—СССР).
Центральный государственный архив литературы и искусства СССР (ЦГАЛИ — СССР).
Архив Дома Плеханова (АДП) — Ленинград.
Централен партиен архив при Института по история на БКП при Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦПА при Института по история на БКП).
Централен партиен архив при Института по история на БКП при Централния комитет на Българската комунистическа партия. (ЦПА при Института по история на БКП).
Централен държавен исторически архив (ЦДИА).
Музей на революционното движение в България (МРДБ).
Архив на музей на българо-съветската дружба (МБСД).

V. Вестници

В. „Искра" (1900—1905 г.)
Социалдемократ — централен орган на РСДРП (1909—1917 г.).
Работнически вестник (1897—1918 г.)
Работническа борба (1903—1908 г.)
В. „Народ" — ежедневен орган на Българската работническа социалдемократическа партия (широки социалисти) 1911—1918.

VI. Списания

Ден (1891—1896).
Социалдемократ — тримесечно обществено литературно списание, Женевско, 1892—1893 г.
Ново време — теоретично партийно списание. Редактор Д. Благоев, 1897—1923 г.
„Работническо дело" (1903—1905).
Общо дело. Списание за книжовен и обществен живот. Редактор Я. Сакъзов, 1900—1905.
Борба. Месечно социалистическо списание. С., г. I, 1913—1914; г. II 1919—1920.
Начало. Месечен политически, социален и литературен преглед. 1908—1912.
Социалистически преглед. 1915—1920.
Комунистическо знаме, 1926—1931.
Звезда. Литературно-обществен двуседмичник. С., 1932—1934.
Каторга и ссылка — 1924—1919.

VII. Монографии, статии и брошури

Аврамов, А. Политическата стратегия и тактика на БКП, 1903—1923. С. БКП, 1974.
Авджиев, Ж., Г. Бакалов. Литературно-критическа дейност. Изд. „Наука и изкуство". С., 1959.
Андреев, К. Философските връзки между руските и българските марксисти 1883—1917. БАН, С., 1975.
Аптекман, О. В. Г. В. Плеханов, Л., 1924, с. 24.
Бонч, Бруевич, Вл. Д. Первые встречи с Г. В. Плехановым, „Под знаменем марксизма", 1928, № 5.

Бужашки, Е. Д. Д. Благоев и победата на марксизма в българското социалистическо движение 1885—1903. БКП, С., 1960.
Богучарский, В. Я. Русское освободительное движение и война за освобождение Болгарии. — „Современник", кн. 8, 911, № 3.
Бровер, И. М. Экономические взгляды Г. В. Плеханова. М., 1960.
Бойков, Ф. Отношение течияков к Ленину и большевизму. ЦПА—ИМЛ, оп. 3, ед. хр. 71.
Бойков, Ф. Болгарское течячество и разкол на II съезде БРСДП. — Пролетарская революция, кн. 2, 1933.
Веков, Ан. Г. В. Плеханов и българските социалисти. — Известия на Института по история на БКП, С., 1957, кн. 1—2.
Веков, Ан. „Българо-руски революционни връзки" 1885—1917, БКП, С., 1965. Комун. партия.
Веков, Ан. Ленин и България. В. И. Ленин и българското революционно движение. Хроника. Наука и изкуство, С. 1970.
Веков, Ан. Роман Авраамов и българо-руските революционни връзки. — Научни трудове на ВПШ, № 40.
Веков, Ан. В. И. Ленин и революционното движение в България, 1960.
Веков, Ан. Из историята на българо-руските революционни връзки. 1891—1903. — Известия на Висшата партийна школа „Ст. Димитров" при ЦК на БКП, кн. 12, 1961.
Веков, Ан. Руската революционна емиграция в България. (1878—1917). — Известия на Висшата партийна школа „Ст. Димитров" при ЦК на БКП, кн. 20, 1963.
Веков Ан. Г. В. Плеханов и българската социалдемокрация. — Известия на Института по история на БКП, № 31, С., 1974.
Веков, Ан. Документи за българо-руските революционни връзки в архивния фонд на Г. Бакалов. — Известия на Държ. архиви, сп. 7, 1963.
Веков, Ан. Нови документи за Г. Бакалов. — Известия на държавните архиви Т. 28, 1974
Веков, Ан. Г. В. Плеханов и борбата срещу общоделството (1900—1903 г.). — Известия на Института по история на БКП, С. 1975, № 33
Веков, Ан. Възникването на болшевизма и партията на тесните социалисти, сп. Политическа просвета, 1975, № 12.
Велчев В. Българо-руските литературни връзки и взаимоотношения през XIX и XX в. С., 1974.
Вознесенски, В. Д. Рабочее движение в Болгарии накануне Балканских войн (1909—1912). Диссертация. М., 1954.
Дейч, Л. Г. Г. Плеханов. Материалы для биографии. Вып. 1, М., 1922.
Жуйков, Г. С. Группа „Освобождение труда", М., 1962.
Жуйков, Г. С. и *Курбатова, Н. Н.* О связях Петербургского Союза борьбы за освобождение рабочего класса с группой „Освобождение труда" в 1895—1900 г. г. — Исторический архив. 1958, № 6.
Зайдель, Г. Очерки по истории Второго Интернационала (1889—1914 г.). Выпуск 1. Л. „Прибой", 1930.
Злидиев, В. Извори на дружбата. С. Наука и изкуство, 1968.

Ильин, А. С. Г. В. Плеханов — выдающийся пионер марксизма в России (К 100-летию со дня рождения). М., 1956
Исусов, М. Революционното профсъюзно движение в България (1903—1912 г.). С., 1965.
Попов, Н. Из борбите на тесните социалисти против опортюнизма на II Интернационал. С. БКП, 1951.
Попов, Н. Централизмът в българското социалистическо движение 1905—1920. С. БКП, 1969
Попов, Н. За характера на партията след обединението между партиите и групите през 1894 г. Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С. Наука и изкуство, 1973.
Повчук, М. Т. Г. В. Плеханов и его труды по истории философии. М., 1960.
Каутски, К. Разногласията между руските социалисти. — Ново време, 1905, год. IV, с. 290— 02
Курбатова, Н. Н. Г. В. Плеханов и революционно социал-демократическое движение в России, ленинградско о университета, № 14, серия история, язык и литературы, Вып. 3, 1957.
Маринова, М. Нови данни за връзките на българските марксисти с руското социалдемократическо движение в периода 1900—1907 г. — Известия на Института по история на БКП, кн. 8, 1961
Митин, М. Б. Историческая роль Г. В. Плеханова в русском и международном революционном движении. М., 1957
Матев, Д. Към въпроса за пролетарския интернационализъм на БРСДП (т. с.). БКП, С., 1957.
Михов, Н. Какво е чела българската социалистическа и прогресивна младеж през първите години след Освобождението. С. — Годишник на Библиографския институт за 1945—1946
Нонов, С. Студентски спомени от Женева (1889—1894). — Исторически преглед, 1956, кн. 2, с. 93.
Пинкас, К. БРСДП (т. с.) — непримирим борец против българския опортюнизъм 1914—1917. С. БКП, 1968
Плеханова, Р. М. Воспоминания..., В. кн. „Александър Николаев Скрябин. 1915—1940". Сб. к 25-летию со дня смерти. М.—Л., 1940
Плеханова, Р. М. Из воспоминаний Плеханова. „Моя жизнь". — Вопросы истории, 1970, № 11—12.
Поглубко, К. И. Очерки истории болгаро-российских революционных связей, Кишинев, 1972, с. 186—211.
Полевой, Ю. З. Об исторических взглядах Г. В. Плеханова. Вопросы истории, 1951, № 8.
Полевой, Ю. З. Зарождение марксизма в России. М., 1959.
Полянский, Ф. Я. Плеханов и русская экономическая мысль. М., 1965.
Самуилов, Н. Болшевиките в борба за нов интернационал (Партията на тесните социалисти и цимервалдското обединение). С. БКП, 1964.
Самуилов, Н. Революционни връзки на млади българи с Ленин. С., 1970.

Савинков, Б. Перед военной коллегией Верховного совета СССР. М., 1924.
Сидоров, М. И. Г. В. Плеханов — выдающийся пропагандист марксистской философии. М., 1956.
Тодоров, А. С. Борбата на революционните марксисти против българския ревизионизъм „общоделство" 1900—1903. С., БКП, 1959.
Тодоров, А. Ст. Историческото място на БРСДП (т. с.) в международната социалдемокрация 1914—1917. С. Наука и изкуство, 1962.
Фомина, В. А. Философские взгляды Г. В. Плеханова. М., 1955.
Хаджиниколов, В. Д. Благоев и връзките на българската работническа класа с руското революционно движение. Сб. 100 години Д. Благоев. С., 1956.
Хаджиниколов, В. Отражение на Първата руска революция в България. С., БКП, 1956.
Хевролинский, В. М. Революционное народничество и национально-освободительная борьба южных славян в 1875—1878 г. Автореферат канд. дисс. М., 1968.
Цанев, П. Издаването на социалистическата книга през легалния период на БКП. — Историко-библиографски преглед 1885—1923, С., БКП, 1962.
Чагин, Б. А., И. Н. Курбатова. Плеханов. „Мысль", М., 1973.
Чагин, Б. А. Г. В. Плеханов и его роль в развитии марксистской философии. М., Л., 1963.
Чуманенко, В. Г. Страницы жизни и деятельности Г. В. Плеханова. — Вопросы истории, № 5, 6, 7, 1968.
Шарова, Кр. Разцеплението на БРСДП през 1903 г. С., 1955.
Шарова, Кр. Създаване на Българската социалдемократическа партия. — Известия на Института по история на БКП. Т. 8, 1971.
Шнитман, А. М. Болгарские переводы марксистской литературы 90-х годов 19 столетия и группа „Освобождение труда". Мурманск, 1959, с. 46—63.
Шнитман, А. М. Г. Плеханов и идейното наследство на Д. Благоев. — Исторически преглед 1972, кн. 1, с. 36—37.
Шнитман, А. М. Из историята на интернационалните връзки на В. И. Ленин с революционното работническо движение в България (1896—1923). 1970.
Ярославский, Ем. Группа „Освобождение труда" и историческое значение. — Большевик, 1938, № 10.
Юдин, П. Ф. Георгий Валентинович Плеханов (К десятилетию со дня смерти). М., 1943.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5

1. Г. В. ПЛЕХАНОВ И СЪЗДАВАНЕТО НА МАРКСИСТКАТА ПАРТИЯ В БЪЛГАРИЯ (1885—1903 г.) 27
§ 1. Г. В. Плеханов и борбата против народничеството в България 27
§ 2. Г. В. Плеханов и българските му приятели . . . 48
§ 3. Г. В. Плеханов в борбата против общоделството . 84
§ 4. Вторият конгрес на РСДРП — 1903 г. Възникването на болшевизма. Разногласията между Ленин и Плеханов и тяхното отражение сред българската социалдемокрация 112

2. ЕВОЛЮЦИЯТА НА Г. В. ПЛЕХАНОВ КЪМ МЕНШЕВИЗМА И РЕВОЛЮЦИОННИТЕ МАРКСИСТИ В БЪЛГАРИЯ (1903—1914 г.) 133
§ 1. Тесните социалисти и меншевизмът на Плеханов . . 133
§ 2. Г. В. Плеханов и полемиката „неутрални ли трябва да бъдат профсъюзите?" 158

3. Г. В. ПЛЕХАНОВ И БЪЛГАРСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ В ГОДИНИТЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКА ВОЙНА (1914—1918 г.) 178
§ 1. Интернационализмът на тесните социалисти и социалшовинизмът на Г. В. Плеханов 178
§ 2. Разочарование и разграничение от Плеханов. Началото на ориентиране към Ленин и болшевиките 199

Заключение 224
Извори и литература 229

АНГЕЛ ВЕКОВ

Г. В. ПЛЕХАНОВ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Първо издание
Рецензенти: ст. н. с. *Мария Маринова*
ст. н. с. *Стефан Великов*
Редактор *Петър Цанев*
Художник *Стоян Зарков*
Художествен редактор *Тотю Данов*
Технически редактор *Мария Белова*
Коректор *Иванка Найденова*

9531172311
Код 12 ——————
..0—3—78

Издателски № 5927.
Дадена за набор на 1. X. 1977 г.
Подписана за печат на 21. III. 1978 г.
Излязла м. април.
Печатни коли 14,75. Издателски коли 12,39.
Формат 84x108/32. Тираж 1110.
Книжно тяло 0,67 лв.
Цена 1,07 лв.

Партиздат — София, бул. „В. И. Ленин" № 47
ПК „Д. Благоев" — София, ул. „Н. Раковски" № 2

3162

Библ. №
В-269
Веков Ангел.
Георги Плеха-
нов ...
3167